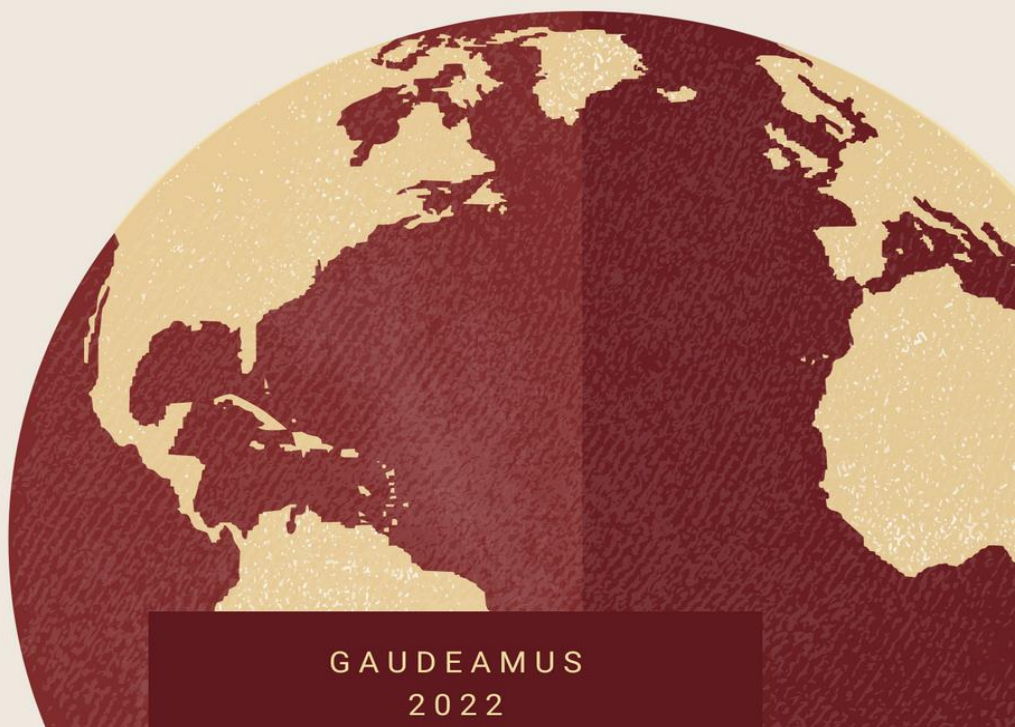

STANISLAVA SVOBODA HOFERKOVÁ
BLAHOSLAV KRAUS
VÁCLAV BĚLÍK

AKTUÁLNÍ OTÁZKY SOCIÁLNÍ PATOLOGIE A SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY 1

GAUDEAMUS
2022

AKTUÁLNÍ OTÁZKY SOCIÁLNÍ PATOLOGIE A SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY 1

Stanislava Svoboda Hoferková
Blahoslav Kraus
Václav Bělík

Tato e-kniha vznikla v rámci realizace projektu Strategický rozvoj
Univerzity Hradec Králové, reg. č. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002427.

Gaudeamus
2022

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

BIBLIOGRAFICKÁ CITACE:

SVOBODA HOFERKOVÁ, Stanislava, KRAUS, Blahoslav a BĚLÍK, Václav.
Aktuální otázky sociální patologie a sociální pedagogiky 1. Hradec Králové:
Gaudeamus, 2022. 124 s. ISBN 978-80-7435-884-5.

AUTOŘI:

Mgr. et Mgr. Stanislava Svoboda Hoferková, Ph.D., LL.M.

(kapitoly 3, 4, 5, 6)

prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

(kapitoly 1, 2, 8)

doc. PhDr. Václav Bělík, Ph.D.

(kapitoly 3, 7)

RECENZENT:

doc. PhDr. Iva Jedličková, CSc.

(Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové)

Publikace neprošla jazykovou korekturou. Za obsahovou správnost
zodpovídají autoři.

© Stanislava Svoboda Hoferková, Blahoslav Kraus, Václav Bělík, 2022

ISBN 978-80-7435-884-5 (online; pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0

CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci

<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

OBSAH

SLOVO ÚVODEM.....	6
1 SOUČASNÁ SPOLEČNOST Z POHLEDU SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY A SOCIÁLNÍ PATOLOGIE	7
2 SOCIÁLNÍ DEVIACE V DOBĚ PANDEMIE	19
3 NEGATIVNÍ JEVI SPOJENÉ S INFORMAČNÍMI TECHNOLOGIEMI..	31
4 MEZINÁRODNÍ VÝZKUMNÉ PROJEKTY MAPUJÍCÍ RIZIKOVÉ CHO- VÁNÍ DĚTÍ A MLÁDEŽE.....	45
5 RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ DĚTÍ A MLÁDEŽE V TUZEMSKÝCH VÝZKU- MECH.....	57
6 ŠKOLNÍ PORADENSKÝ SYSTÉM V KONTEXTU NOVĚ SE OBJEVUJÍ- CÍCH JEVIŮ.....	79
7 TRENDY V OBLASTI PREVENCE U DĚTÍ A MLÁDEŽE.....	92
8 PROFESE SOCIÁLNÍHO PEDAGOGA V SOUČASNOSTI.....	103
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	114
SEZNAM TABULEK	123
SEZNAM ILUSTRACÍ	124

SLOVO ÚVODEM

Vážení čtenáři e-knihy *Aktuální otázky sociální patologie a sociální pedagogiky 1*, předkládáme Vám soubor textů, které logicky navazují na předchozí publikace autorů z oblasti sociální patologie a prevence. Ty popisují jednotlivá témata sociální pedagogiky a sociální patologie a prevence, předkládají výzkumy a hledají příčiny a příklady z praxe u jednotlivých jevů. Publikace se zabývaly sociální patologií, sociální pedagogikou, prevencí, současnou rodinou, životním stylem současné mládeže a dalšími důležitými tématy. Současná doba je natolik proměnlivá, že z pohledu sociální patologie a sociální pedagogiky se objevuje celá řada nosných témat. Výchovné oblasti a speciálně pak prevence stojí před náročnými úkoly, jak na témata, se kterými se dosud nesetkávala, reagovat. Řeší, jaké výchovné postupy zvolit, jak pracovat se školním poradenským pracovištěm, učiteli, a také samotnými lektory primární prevence. Důležitou cílovou skupinou je rodina a její životní styl. Sociální pedagogika také intenzivně řeší možné zapojení pozice sociálního pedagoga ve školním prostředí a jeho pregraduální přípravu jako kvalifikovaně připraveného odborníka.

Naší snahou bylo popisovat a analyzovat současnou situaci v sociální patologii a v sociální pedagogice. Objevují se nové jevy (např. kyberohrožení, jevy spojené s pandemií covid-19 nebo s válečným stavem), objevují se ale i další jevy spojené s tlakem společnosti na jedince i na rodinný systém, v nebývalé míře dochází k problémům s duševním zdravím. Jevy jsou často provázané a vzájemně se ovlivňují.

Věříme, že uvedený text si najde své čtenáře jak mezi studenty sociální pedagogiky a sociální patologie, tak mezi odborníky na tuto problematiku a také mezi pedagogy v praxi.

Autoři

1 SOUČASNÁ SPOLEČNOST Z POHLEDU SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY A SOCIÁLNÍ PATOLOGIE

Blahoslav Kraus

Sociální pedagogika jako věda zabývající se na jedné straně tradičně kompenzací sociálních znevýhodnění a na straně druhé profylaxí, tedy činnostmi s cílem potlačit výskyt všech nežádoucích jevů ovlivňujících rozvoj osobnosti, musí nutně reflektovat společenské dění a sledovat změny ve společnosti.

Nejinak je tomu v případě sociální patologie zabývající se deviantním jednáním ve společnosti. I ona zákonitě sleduje tyto jevy v kontextu společenských proměn.

Společnost v posledních letech prochází zásadními změnami. To, čeho jsme svědky v současnosti, je však teprve začátek proměn světa. Jedno ze základních poučení z civilizačního vývoje je, že žádný strom neroste do nebe. Společnosti se nedostávají do krize proto, že jim klesne HDP, ale proto, že začnou selhávat symboly, elity, morálka a základní principy fungování společnosti. Vše jsme zrelativizovali, popřeli jsme autority podložené prací a poctivými názory, všichni jen obhajují svá práva, formulují požadavky, ale zapomněli jsme, že máme také povinnosti. „Uplynulé století bylo stoletím gigantických civilizačních proměn, ale také degradace osobnosti a morálního úpadku.“ (Banach, 2000, s. 55)

Co je typické pro transformaci společnosti, kterou v posledních letech prošla, ukážeme dále. Současnou společnost charakterizují dva obecnější momenty. Je to individualismus a dynamismus. Vážné problémy přináší současná kultura bezuzdného individualismu, ve které se porušování pra-

videl ve vlastní prospěch stává jediným pravidlem. Mravní hodnoty a společenská pravidla přestávají být prostředky, které mají sílu omezení individuální volby, a stávají se předpokladem libovolného typu spolupráce či společného podnikání. **Individualismus** nás připravuje o to, čemu říkáme komunita – soudržné občanské společenství. Chceme porušovat pravidla, která jsou nespravedlivá, nesmyslná, zastaralá, usilujíc o co největší svobodu. Společnost, která neustále převrací normy a pravidla ve jménu individuální svobody, bude stále dezorientovanější, izolovanější a neschopná plnit společné cíle a úkoly (Fukuyma, 2006).

Dynamismus je vnímán jako vnitřní tendence společnosti (civilizace) k samovývoji. Sociální a ekonomický dynamismus vede k neustálému urychlování vývoje a strhává ke stále větší dynamice i jednotlivce. Od poloviny 20. století je urychlování vývoje stále prudší, probíhá ve stále strmější exponenciální křivce. Člověk mu nemůže stačit, stává se pro něj zdrojem stále silnějších stresů. Tento stav je charakterizován typickým slůvkem „nestíhám“.

Oba jevy z hlediska sociální pedagogiky představují nebezpečí, které vede k obtížným, krizovým životním situacím vyžadujícím pomoc v jejich řešení, a to jak u dětí, tak u dospělých. Ve všech věkových kategoriích těchto případů přibývá.

Z hlediska sociální patologie se pak jedná o situace, které vedou k depresím, úzkostem, sebepoškozování až sebevražedným myšlenkám.

Dalším průvodním jevem společnosti jednadvacátého století je **absence zodpovědnosti**. Jedná se o ztrátu zodpovědnosti vůči sobě za vlastní jednání, vůči partnerovi, rodině, vůči obci, ve které bydlím, potažmo vůči společnosti, vůči životnímu prostředí.

„Otázkou je, zda lze přijmout odpovědnost za tento svět nerovnosti, ekologické sebevraždy, násilí, mediálního žvástu a mít autoritu? Můžeme

mladým lidem tento náš svět „ukázat“ jako alternativu například k heroínu?“ (Bělohradský, 1999, s. 38)

Zastavme se u některých dalších oblastí, v nichž došlo k nejradikálnějším posunům, a nejvíce ovlivňují chování lidí. Rozmach komunikační sítě v rovině hromadných sdělovacích prostředků přináší celkovou **medializaci našeho života**. Ocítáme se v „informačním prostředí“, které přináší nároky, s nimiž se značná část populace jen stěží vyrovnává. To vše vyvolává nové požadavky na profesní přípravu i na mimopracovní činnosti. Již nejde o počítače, ale o způsob života.

Média ovládla svět, stala se nejmasovějším nástrojem prezentace uměleckých děl, zprostředkovatelem všech možných informací ovlivňující individuální názory, osobní vkus, hodnotovou orientaci, veřejné mínění. Místo očekávané programové různorodosti však nastoupila monotónní podobnost a kvalitu nahradila nivelizace.

Objevují se nové a nové komunikační technologie. Převahy v komunikaci nabývá symbolika (viz emotikony v chatových aplikacích). Patříme k zemím s nejvyšším počtem mobilních telefonů (už v dětské populaci). Jsme svědky toho, že čím dál složitější a obtížnější se tím stává dorozumívání mezi generacemi. Nedostatek kontaktu rodičů s dětmi je nepochybně jedna z příčin.

Z hlediska sociální pedagogiky je v tomto případě dramatických proměn v oblasti komunikace a medializace našeho života nanejvýš nutné působit především na mladou generaci, aby se nenechala touto technikou zotročovat a ohrožovat a naučila se ji používat ku svému prospěchu. I když konkurence masmédií s možnostmi výchovy je nesouměřitelná, pedagogové mají povinnost působení těchto prostředků nejen sledovat a mapovat, ale musí se také snažit je ovlivňovat, i když tak mohou činit jen nepřímo.

Nemohou-li výrazně změnit skladbu programové nabídky, kterou masmédiá dětem předkládají, musí hledat nový algoritmus pedagogických

strategií a snažit se ovlivnit alespoň výběr toho, co budou děti a mladí lidé přijímat. Za prvé by se měli snažit oslabit negativní působení masmédií tím, že podrobí důkladné obsahové (věcné) a formální, estetické a uměnovědné analýze konkrétní pořad, který děti sledují, a ukázat jim slabiny a nedostatky (nepřirozenost, stereotypnost, vyumělkovanost). Především pak je učit orientovat se v záplavě pořadů a informací, které média nabízejí, a zacházet se sociálními sítěmi, varovat před anonymitou v komunikaci. Za druhé by se měli pokusit vzbudit touhu po elementárních, přirozených aktivitách a stimulovat potřebu je poznat, procítit (Kraus, 2014).

Z hlediska sociální patologie je zde velké nebezpečí vzniku závislosti na médiích. Sociální sítě rovněž umožňují výskyt takových jevů, mezi které patří kyberšikana, kyberstalking, šíření pornografie, nebo poskytují vzory agresivního chování apod.

Razantní proměny v oblasti komunikace zvětšují i rozdílnost v komunikaci mezi generacemi. Celkový úbytek osobních kontaktů se promítá i do charakteru mezilidských vztahů. Změnami prochází i **mezigenerační vztahy**. Dnešní společnost (především mladá generace) často dává najevo, že „tato doba není pro staré“. Přibývá projevů ageismu, senioři se stávají oběťmi domácího násilí. Ageismus se projevuje důrazem na kult mládeže a dehonestací stáří. Hlavními faktory ageismu jsou tedy stereotypy o stáří, které jsou ve společnosti obecně přijímány. I zde je prostor pro sociální pedagogiku v působení ve smyslu podporování úcty a vážnosti ke starým lidem. Z hlediska sociální patologie se tato problematika týká domácího násilí, které narůstá.

V průběhu společenského vývoje po roce 1989 jsme také svědky **výrazných strukturálních změn**. Namísto toho, aby modernizační svět nadále směřoval k inkluzi čím dál většího počtu obyvatel světa, vývojové trendy ještě prohlubují již existující diferenciaci uvnitř společnosti. Prohlubují se rozdíly v distribuci bohatství a bídy, společenské hojnosti a nedostatku.

Mezi chudými a bohatými, majoritními a minoritními, úspěšnými a neúspěšnými se prohlubuje propast odcizení, averze dokonce i nenávisti.

Podle výzkumu nadace Sirius uskutečněného na souboru 6 500 rodin v ČR za účelem zjištění faktorů ohrožeností rozvoje dětské osobnosti nejvíce dětí je ohroženo chudobou. Děti z těchto rodin dosahují horších výsledků v učení, jsou s nimi problémy v chování, v komunikaci a také se projevují ve zvýšené míře problémy zdravotní (Kraus, 2015).

Naši současnost charakterizují sílící trendy vylučování druhých i sebe sama. Hrozí ztráty základních empatií, zájmu jedněch o druhé, solidarity, hledání cest sblížení jakožto obohacování se navzájem. Stále více sociologů dnes píše, že společnost se rozděluje na trvale úspěšné a trvale neúspěšné, na privilegované a na ty, co jsou ze společnosti vyloučeni. Celá společnost se celkově čím dál více dualizuje nejen ve smyslu bohatých a chudých, ale i vzdělaných a negramotných, optimistů a těch, co jsou plni beznaděje. (Keller, 2005).

Problém sociální diferenciacce společnosti má zásadní dopady do oblasti sociální pedagogiky. Jednak hledání cest pro kompenzaci různého sociálního znevýhodnění a současně nezbytnost šíření a posilování principu solidarity. K dětem sociálně znevýhodněným patří:

- a) děti z rodinného prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením;
- b) děti ohrožené sociálně patologickými jevy;
- c) žáci s nařízenou ústavní výchovou;
- d) děti v postavení azylanta nebo účastníka řízení o udělení azylu na území ČR (Němec, Vojtová et al., 2009).

Čím dál více se dnes v této spojitosti hovoří o inkluzivním vzdělávání. To je na rozdíl od integrace, která je záležitostí institucí a fungování celého systému, více záležitostí zúčastněných osob, a tedy i sociálně výchovného působení.

Z hlediska sociální patologie představuje tento jev problém, který vyvolává deviantní chování od krádeží počínaje přes další trestnou činnost až po sebevražednost, prostituci, závislosti. Děti z těchto rodin („socky“) se často stávají obětmi šikanování, ale mohou se naopak stát z těchto příčin i agresory.

V důsledku globalizačních tendencí je svět dnes daleko více otevřený, propojený nejrůznějšími vzájemnými souvislostmi. Průvodním jevem je pohyb obyvatel, **migrační pochody**, **multikulturalita**. V důsledku toho lze současnou společnost charakterizovat také jako multikulturní. To znamená, že dochází k průniku různých kultur, k dialogu i střetům mezi různými kulturami.

Migrační vlna je dnes téma, které hýbe Evropou. K tomuto přesouvání obyvatel přes hranice jednotlivých zemí dochází za různých okolností. Někdy za účelem studia, sjednocení rodiny, zaměstnání, jindy jde o únik před pronásledováním, represí, ozbrojeným konfliktem, ale také před hladem a bídou, přírodními či jinými katastrofami. Ve chvíli, kdy migrace má masový charakter, je velmi složité předpokládat vytváření kulturního pluralismu. Do Evropy přichází různá etnika a je známo, že možnosti integrace migrantů do majoritních společností souvisejí s mírou distance jednotlivých kultur.

Ve chvíli, kdy do Evropy přicházejí lidé s výrazně odlišnou kulturou, stává se jejich začleňování vážným a složitým problémem. Je třeba mezi migranty diferencovat, je třeba nastavovat jasná pravidla, a pokud je někdo nebude dodržovat, ztrácí nárok na to, aby mu bylo pomáháno. Pokud nechtějí pracovat, tak nelze situaci řešit tím, že budou vytvářena ghetta a rozdávány sociální dávky.

Nicméně jedním z hlavních úkolů bude uplatňovat multikulturní aspekty ve výchově, učit se „žít společně, žít s ostatními“. I v naší zemi dnes ve více jak třetině škol navštěvují třídy žáci jiných národností.

V současnosti je situace o to vážnější, že v důsledku války na Ukrajině řešíme výrazný příliv uprchlíků z této země a tím i počet škol, do nichž chodí děti jiných národností, přibude. Proto jsou otázky multikulturního soužití pro sociální pedagogiku i v našich podmínkách aktuální. Výhodiskem multikulturní výchovy musí být v každém případě výchova k toleranci, snášenlivosti. V dnešním pojetí multikulturní výchovy musí jít především o to, naučit se koexistenci různých kultur vedle sebe a hledání cest ke spolupráci. Jde o zachování koexistence oběma směry. K majoritě, aby si uvědomila, že menšinu nemůže přehlížet ani zrušit, a k menšině, aby si uvědomila, že majorita nikdy nebude akceptovat naprosto všechny požadavky minority.

Z hlediska sociální patologie je problém v tom, že řada migrantů, nejen že nemá žádnou kvalifikaci, ale nemá ani základní pracovní návyky. Důsledkem toho je, že část migrantů sklouzne do kriminality. V populaci migrantů se objevuje nadprůměrné množství trestných činů a je tedy zřejmé, že migrační vlna přináší bezpečnostní ohrožení. Nejde však jen o kriminalitu, ale také o prostituci, drogy, agresivní chování apod.

V posledních letech je na tomto úseku realizována řada projektů a iniciativ, které se snaží napomáhat orientaci v socio-kulturně pluralitní společnosti, vychovávat k toleranci a ovlivňovat postoj k minoritám. Je to problematika, která má místo nejen v rámcových vzdělávacích programech, ale neméně v oblasti výchovného působení mimo školu.

Otázka hodnot a utváření hodnotového systému se jeví pro další vývoj společnosti jako zásadní. Hodnotová orientace se vyvíjí pod tlakem spotřebitelské společnosti (otupování reklamou, podporování osobních rozkoší apod.). Základní hodnotou se stává úspěch, především materiální povahy (peníze, majetek). Ubývá společných ideálů, v myšlení a životním stylu vzrůstá individualismus, tendence žít ze dne na den. V subjektivním

žebříčku hodnot ztratily svůj primát takové hodnoty jako disciplína, poslušnost, akceptace povinností, ochota ke službě a podřízení se.

Výsledky výzkumu IVVM potvrzují pokles významu takových hodnot jako participace, informovanost o dění, altruismus, životní prostředí, smysluplná a tvůrčí práce (Havlík, Koťa, 2002, s. 37). Zdá se celkově, že zápas o „mít nebo být“ (podle E. Fromma) stále pokračuje.

Hodnota rodiny a spokojeného rodinného života sice stále zaujímá jedno z předních míst, i když v našich výzkumech jsme v průběhu let 2000–2003 zaznamenali u středoškolské mládeže posun (především u chlapců), kdy do popředí před hodnotu spokojeného rodinného života se dostala „dobrá a zajímavá práce“ (Kraus a kol., 2006). Snižuje se i hodnota otcovství a mateřství.

Změny v hodnotovém uspořádání současné společnosti nepochybně dopadají především do oblasti kulturně morálních norem. Do pozadí ustupují smysl pro povinnost, zodpovědnost, poctivost, ohleduplnost, skromnost, disciplína před takovými hodnotami, jako jsou bohatství, pluralita názorů, úspěch za každou cenu, prožitky, schopnost sebeprosazování.

Zásadní změna v hodnotové orientaci ve vyspělých společnostech představuje posun k výrazné konzumnosti. Konzumní společnost sugeruje člověku, že musí konzumovat. Svět, ve kterém žijeme, nás prostě nutí získávat pod kontrolu konzumní statky, a tak kontrolovat alespoň něco. Jinak ve společnosti, která představuje vysoce odosobněnou mašinerii, nemá člověk šanci kontrolovat vůbec nic. A tomu, kdo na potřebný konzum nemá, sugeruje zločin (Keller, 2015). Je tedy zřejmé, že i otázka hodnot se dotýká sociální patologie.

Také v sociální pedagogice je téma hodnot a utváření hodnotové orientace důležité. Pro posilování zmíněných hodnot je třeba využívat všechna

příležitosti nejen ve škole. Měli bychom využívat všech příležitostí k posilování hodnot, jako je pomáhání druhým, solidárnost, veřejně prospěšná práce, zodpovědnost.

Jak jsme již naznačili, v rychlých sociálně ekonomických i politických proměnách lze zaznamenat, že dochází k anomii, tedy stavu zhroucení starých hodnot, tradic a norem při současné absenci existence a přijetí nových. Ještě aktuálnější je nahlížení na tento stav v pojetí R. K. Mertona, který sociální anomii rozumí rozpor mezi hlášeným paradigmatem možností úspěšnosti člověka a dosahováním těchto cílů legálními prostředky. Průvodním jevem je snížená sociální kontrola a následně **nárůst deviantního jednání**.

Pro vývoj tzv. postkomunistických zemí je obzvlášť příznačné toto riziko společenského vývoje a s ním spojený nárůst sociálních deviací. Až na malé výjimky (např. sebevražednost) prakticky u všech dalších deviací dochází od r. 1990 k enormnímu nárůstu. Počínaje nezaměstnaností, ruku v ruce s tím nárůstem chudoby, nabalující na sebe další jevy jako kriminalita, prostituce, alkoholismus a další závislosti (drogy, hrací automaty). Nárůst je možné zaznamenat i u dalších jevů, jako je extremismus různých hnutí a organizací, davové násilí, domácí násilí, šikana ve školách i na pracovištích, a bylo by možné ještě pokračovat.

Co je na tomto riziku doby nejrizikovější, je jednak to, že veškeré zmíněné deviantní chování je provázeno čím dál větší agresivitou a brutalitou, a hlavně že prostupuje do čím dál nižší věkové kategorie. Viz nedávná vražda učitele žákem.

Z hlediska sociální pedagogiky i sociální patologie je v tomto případě zásadní realizace prevence. Pokud jde o prevenci sociálních deviací, je jí, ve srovnání s jinými oblastmi, věnována větší pozornost. Existují dnes již možná desítky různých preventivních programů. Jejich efektivita je však zatím nízká. Příčinou je nerespektování zásadních pedagogických principů

a to systematickosti, koordinace a komplexnosti. Zatím stále převládají různé jednotlivé akce, činnost metodiků prevence na školách je z hlediska koordinace víc než problematická, nejčastější formou jsou přednášky a besedy. I v této souvislosti by nepochybně k řešení problému přispělo fungování sociálního pedagoga na každé škole. Problémem také je, že převážná část zájmových volnočasových aktivit, které různé instituce nabízejí, je finančně náročná a pro značnou část populace nedostupná.

Jedním z průvodních znaků postmoderní společnosti je také **pluralita**. Pluralita názorů, postojů, hodnot v umění, architektuře, designu, v celkovém pohledu na svět a na život. Tato situace se často dostává do rozporu s tím, aby se život společnosti řídil jistými normami. Nacházíme se však v situaci jisté sociální anomie, kdy řada norem přestává platit, normy se mění. Jako např. vnímání rozvodovosti, „odkloňování“ peněz, porušování různých pravidel a nařízení vnímáme jako normální. Současná postmoderní společnost nemá výraznou orientaci ani morální ani duchovní a rozbila (či alespoň zpochybnila) hranice ještě v minulém století platného mravního řádu. Jak uvádí D. Riesman, osamělý jedinec v osamělém davu téká, hledaje svou identitu (Riesman et al., 2007). Tady lze hledat kořeny vzrůstu zločinnosti a dalších deviací. Neplatí „desatero“ ani jiné morální kodexy, platí úspěch, popularita a jedno, jestli herce, politika či vraha. Jen když je jeho „výkon“ hodný pozornosti.

V důsledku pluralismu norem se ostré hranice mezi deviantním a ne-deviantním jednáním stírají. K tomu patří i proces, který bychom mohli nazvat delegitimizace norem, který má dva důsledky. Jednak ve společnosti klesá připravenost a ochota řídit se spornými normami a současně se ztěžuje a zmenšuje individuální integrace a narůstá subjektivní nejistota v sociálním chování.

V té spojitosti je třeba se zmínit i o systému sociální kontroly. Ten je tvořen mechanismy, jejichž smyslem je zabezpečit stabilitu a pořádek ve

společnosti, a to prostřednictvím institucí za pomoci různých sankcí. V současné společnosti tyto mechanismy sociální regulace (právní, ekonomické, veřejné mínění) selhávají. Výrazná korupce v naší společnosti, lobismus, protekcionářství proniká i do této oblasti. Ať se to týká policie, dalších orgánů státní správy, nebo mechanismů v jednotlivých institucích, organizacích. Snad nejvíce však selhává kontrola veřejná, poznamenaná egoismem (každý se stará sám o sebe), lhostejností, apatií, tendencí izolovat se od společenského dění. V každém případě dochází ke změně hlavního nástroje kontroly společnosti. Namísto vlády byrokratických úřadů nastupuje vláda peněz (Ondrejkovič a kol., 2009).

Nedostatečná sociální kontrola má za důsledek nejen nedostatečnou sociální regulaci, ale také to, čemu P. Ondrejkovič říká „sociální koroze“, což je výraz všeobecné tolerance k osobním zájmům a jejich jednostranné upřednostňování před zájmy celku. (Ondrejkovič a kol., 2009). V současné naší společnosti jsou tyto tendence víc jak zřetelné. Od počátku devadesátých let hlásaná potřeba individuálního rozvoje, silných, úspěšných individualit dnes vyvolává zoufalé snahy orientovat výchovu na prosociální chování, které se u mladé generace prakticky vytratilo. Proklamace svobodného chování vedla k tomu, že nejen mladá generace má pocit, že není třeba respektovat žádná pravidla, že normy (zákony) jsou k tomu, aby se obcházely.

Pro sociální pedagogiku se zde rýsují důležité kroky týkající se současného pojetí výchovy. Ta, jak upozorňuje P. Piňha, je dnes výrazně omezena a učitelé (vychovatelé) nemají v ruce nic, co by mohlo zjednat kázeň a pořádek. Nemají oporu v normách. Vše hovoří pro žáka (popř. pro rodiče) a jeho svobodu. Dojde-li ke sporu, neodvážá se ředitel postavit za své kolegy. Jednou proto, že rodiče sponzorují školu, podruhé proto, že mají vlivné postavení, potřetí, že jsou ochotni spor medializovat. Učitel se nesmí dítěte ani dotknout, něco mu vytknout, prohlédnout aktovku, protože to je

ponižování. Hned přichází na řadu Listina lidských práv a svobod, Úmluva o právech dítěte a při sofistikovaném výkladu znemožňuje účinný postup. Za takovéto jednání může být učitel obviněn, že dítě šikanuje. Především škola má však vstěpovat určitý řád, vést k pořádku a dodržování norem, a pokud to chybí, změnit se na zábavné zařízení (Piřha, 2008). K tomu je třeba dodat, že úloha školy je v tomto směru o to zásadnější, že jediné ona může narovnávat a napravovat selhávající výchovu rodinnou.

Je tu však i prostor ve výchovném působení mimo školu a rodinu v různých zájmových útvarech a institucích. Problematika kázně, disciplinovanosti, která je vyjádřením vztahu jednotlivce ke svému okolí, potažmo ke společnosti, je v současnosti naprosto podceňovanou kategorií. Vytratil se ze života jakýkoliv řád. Nemá jít samozřejmě o vynucenou poslušnost, ale o jednání vyplývající z pochopení a vlastního přesvědčení správnosti a potřeby určitých požadavků a norem jednání a jejich respektování. Jinak dostávají volný průchod veškeré pohnutky k agresivnímu chování. Tento stav pak může mít fatální následky. Zkvalitnění výchovy se jeví jako nejlepší prevence deviantního chování.

2 SOCIÁLNÍ DEVIACE V DOBĚ PANDEMIE

Blahoslav Kraus

Leden roku 2020 uvrhl svět do krize, na kterou naše moderní doba nebyla připravena. Nové onemocnění covid-19 se za poměrně krátkou dobu rozšířilo do všech koutů světa. Miliardy lidí se ocitly v karanténě, miliony se nakazily, a statisíce zemřely. Protipandemická opatření přinutila většinu lidí k izolaci od rodin a přátel, změnily se osobní a profesní plány. Lidé začali mít strach o svou ekonomickou a někdy i dokonce psychickou a fyzickou bezpečnost. Výsledkem všeho byla zvýšená úzkost, osamělost, a izolace. Už na začátku bylo jasné, že pandemie bude mít rozsáhlé důsledky pro všechny.

Procházíme složitou, náročnou a možná přelomovou dobou. Jako o přelomové době mluví ve své knize *Covid-19 The Great Reset* Klaus Schwab, prezident Světového ekonomického fóra, a Thierry Malleret. Nemusíme se všemi jejich názory souhlasit, ale řada myšlenek je pozoruhodných už proto, že každodenní praxe a některé výzkumy je potvrzují. Podle nich světová krize spuštěná pandemií koronaviru nemá v moderní historii srovnání a s jejími dopady se budeme muset potýkat roky a mnoho věcí se už změni navždy. Pokud čekáme na to, kdy se poměry ve společnosti vrátí do normálu, odpověď zní, že už nikdy. Zkratka „BC“ (before Christ) ztratí svůj význam a bude znamenat „před covidem“ (Schwab, Malleret, 2020). Pandemie nepochybně mnohé výrazně mění a změny, které již probíhaly, urychluje.

Podle Schwaba a Mallereta pandemie spustila razantní nárůst v oblasti náhrady lidské práce automatizací, robotizací a budeme překvapeni vlnou inovací. Ukazuje se, že v řadě oblastí, především cestovním ruchu, pohostinství, maloobchodě, mnozí podnikatelé nepřežijí. To přinese ztrátu mnoha pracovních míst.

V určitých směrech vede tato doba také k ještě větší diferenciaci ve společnosti. Zatímco v řadě profesí je bez větších problémů možné pracovat z domova, v průmyslu i některých dalších odvětvích to možné není.

Důsledky covidu nemají charakter rovnostářský. Více na novou situaci doplácejí staří, nemocní, sociálně znevýhodnění. Tíhu socioekonomických dopadů pochopitelně nesou lidé v produktivním věku. Vážné dopady to může mít pro ty, kteří se chystají nastoupit do prvního zaměstnání, protože šance na profesní uplatnění celkově klesla. Nás se to zatím netýká, ale např. nezaměstnanost mezi mladými Italy dosáhla čtyřiceti procent, ve Španělsku dokonce padesát (Schwab, Malleret, 2020).

Celkově lze říct, že tato doba náš život ještě spíše zrychluje a dává do pohybu pochody a události, které beztak již čekaly na svůj okamžik, který tím pádem nastal. Koronavir přispěl k tomu, že většina věcí se měnila na e-věci. I když se leccos může vrátit do tradiční podoby, sociální a fyzický odstup zůstane. Daleko většího tempa nepochybně nabere digitalizace. Pandemie přispěla k šíření on-line vzdělávání, on-line kontaktům profesním i soukromým.

Podobně jako na makro- i na mikroúrovni má a bude mít pandemie dopady i na každého z nás, a to v mnoha směrech.

Pandemie se velmi významně podepsala na zdraví lidí, a to jak fyzickým, tak psychickým. Existuje již řada výzkumů, které ukazují na konkrétní důsledky. Dopady se týkají celé populace bez ohledu na věk, i když se projevují jistá specifika. Bylo zjištěno, že o víc jak 10 % stoupl počet duševních onemocnění, u seniorů se to blíží až k 70 %, třikrát se zvýšilo riziko sebevražd. Výrazný nárůst zaznamenáváme u lidí trpících depresemi, stejně tak je zaznamenáván nárůst konzumace alkoholu. Výrazně přibýlo lidí trpících migrénou (Sue Ryder, 2021, online). Dochází k nárůstu strachu z bezmoci, budoucnosti, vývoje ekonomické situace.

Pandemie má devastující účinek i na mentální zdraví. Ke konci lockdownů nastává efekt nazývaný „fenomén třetí čtvrtiny“, spočívající v tom, že lidé vystaveni dlouhé nejistotě a odloučenosti nejvíce trpí v závěru tohoto období. Poradili jsme si s první, druhou vlnou a čekáme, jestli přijde nebo nepřijde další. Tento emocionální mix může vyústit do stavu úzkosti. Nemožnost dělat si plány má potenciál ponechat nás zmatené a demoralizované, rozvinou se úzkostné poruchy. Vzrůstá domácí násilí jako důsledek úzkosti a ekonomické nejistoty. Velká část světové populace trpí do nějaké míry stresem (Schwab, Malleret, 2020).

Atmosféra tohoto složitého období zasáhla i život rodin a jejich životní styl. Objevil se tzv. „pyžamový efekt“. Denní provoz, režim se přizpůsobil domácím podmínkám, klesla i hygiena. Došlo ke značné sociální izolaci dětí i dospělých, ke ztrátě denního rytmu, omezily se sportovní aktivity, narostla lenost.

Životní styl rodin s dětmi výrazně poznamenala distanční výuka dětí. Distanční výuka se pro mnoho dětí stala vyčerpávající, ale stejně tak se ukázalo, jak velmi náročné je soužití s ostatními členy domácnosti. Lidé jsou celkově více ve stresu a tím náchylnější ke konfliktům. Linky bezpečí zaznamenaly výrazný nárůst volání s případy kyberšikany, sebepoškozování, strachu z nemoci. Tyto psychické potíže se týkaly dětí, především kvůli depresím, násilí a šikaně v rodině, ale i sebevražedným pokusům.

Vynucená izolace v domácím prostředí, zákaz sportovních činností, zájmových kroužků, vedly k masivnímu nárůstu úzkosti, osamělosti, zhoršování tělesné kondice, projevům zoufalství, deprese, k rezignaci, sebepoškozování i suicidálnímu jednání (Górski et al., 2022).

Rodiny zažívaly každodenní stres, provázený nejistotou, poklesem příjmů, domácí izolací a domácím vzděláváním a tím se zvyšovala psychická tíseň (Lang, Nicholson, 2020). Děti hlavně v rodinách problematických zů-

staly najednou a dlouhodobě konfrontované zranitelností v podobě rozličných závislostí, agresivity, domácího násilí (Family Health in Europe-Research in Nursing, 2020).

Skupinou, která byla a je také mimořádně ohrožena, jsou senioři. Nejvíce je zasáhl problém izolovanosti, osamělosti, přiznává to více jak 60 %. Značná část seniorů má také nadměrné obavy z nákazy. Důsledkem je již zmiňovaný nárůst depresí, anxiozita, pokles všech aktivit, to se pak odráží i v zrychleném poklesu kognitivních funkcí a zaznamenán je i nárůst sebevražd. To, že senioři patří k nejohroženějším skupinám, dokládají i statistiky týkající se úmrtí. Celkem jich v souvislosti s covidem ve věku nad 65 let zemřelo víc jak 20 tisíc (Juna, 2022, online).

Náročné období pandemie koronaviru se negativně podepsalo také na partnerských vztazích. Podle pilotní studie výzkumu *Současná česká rodina* se hodnocení kvality vztahu zřetelně snížilo. To přiznává polovina dotazovaných. Ze studie dále plyne souvislost mezi hodnocením partnerství a obavami ze ztráty zaměstnání. Většina respondentů, kteří pokládali za „pravděpodobné“ nebo „velmi pravděpodobné“, že v příštích 12 měsících přijdou o práci (téměř 70 %), zároveň přiznala pokles spokojenosti se svým partnerským vztahem. Spokojenost s partnerstvím se podle pilotní studie zatím neprojevila na počtu rozchodů. Podle statistik rozvodovost v roce 2020 klesla. Dá se však předpokládat, že to může být ovlivněno s nástupem pandemie zpomalenou procedurou u soudů. Dalším faktorem je složitější ekonomická situace a obavy o obživu a možná proto se lidé bojí rozejít. Ale to se může změnit, jejich vlna teprve může přijít a z pandemie covidu-19 se stane pandemie rozvodová (VÚPSV, 2021, online).

Dalším překvapivým faktorem v hodnocení kvality soužití byl fakt, jestli páry mají děti, nebo ne. Studie totiž také ukazuje, že páry s dětmi paradoxně přecházejí ekonomický stres lépe než bezdětné páry. Zdá se, že děti

v takovýchto náročných situacích vytvářejí pro rodiče určitý prostor k seberealizaci. Je to trochu paradoxní, protože ve veřejném prostoru se spíše mluvilo o tom, že rodiče to mají těžké, protože musí s dětmi doma absolvovat online výuku a podobně. Nicméně, v situaci, kdy se lidem nedaří v zaměstnání nebo v podnikání, tak pokud mají děti, překvapivě to zvládají lépe (VÚPSV, 2021, online).

Dopady pandemie lze dobře sledovat na činnosti pomáhajících organizací. Jednotlivé pomáhající organizace napříč Českou republikou vyhodnocovaly nárůst poptávky po službách o 30–40 %, a to už v průběhu jarní vlny pandemie v r. 2020. Během podzimu se poptávka oproti roku 2019 zvýšila v některých případech až o 50 %. V některých organizacích byly pak na konci výzkumu k dispozici už i konkrétní údaje z let 2019 a 2020. V organizaci ROSA tak např. v roce 2020 pracovnice Informačního a poradenského centra odpověděly na celkem 1 990 příchozích telefonních hovorů a internetových dotazů prostřednictvím e-mailu, chatu a messengeru. Nárůst v roce 2020 oproti r. 2019 je o 708 kontaktů, což je v porovnání s rokem 2019 nárůst o polovinu všech kontaktů (Asociace pracovníků intervenčních center, 2021, online).

Některé výzkumy a mediální články veřejně publikovaly výsledky, že za doby koronakrizy došlo k rapidnímu nárůstu případů domácího násilí. Toto tvrzení například podpořil kvalitativně orientovaný výzkum realizovaný pracovníci B. Nyklovou a D. Moree ze Sociologického ústavu AV ČR. Výsledky šetření jednoznačně ukazují, že pandemická situace přinesla navýšení počtu řešených případů domácího násilí i zvýšení intenzity prožívaných situací, a především v případech, kdy oběť s násilnou osobou bydlí, případně je s ní v častém styku, se zvýšila i jeho dramaticita (Nyklová, Moree, 2021).

Zajímavé je, že u počtů vykázaní podle statistik policie je trend spíše opačný. Pracovníci PČR, OSPOD a IC si to vysvětlují zvýšeným počtem incidentů – tedy situací, které nebyly vyhodnoceny jako domácí násilí zralé na vykázaní a často byly vyhodnoceny jako přestupek proti občanskému soužití (Policie České republiky, 2022, online).

Organizace proFem uvádí ve svých interních materiálech podobný poměr. Nárůst kontaktů především po telefonu vzrostl ze 75 jednorázových kontaktů v roce 2019 na 113 kontaktů v roce 2020, přičemž nepoklesla čísla péče o dlouhodobé klientky. Na základě výzkumu, který sdružuje data více organizací, lze konstatovat, že nyní žádá o pomoc až o 50 % více obětí domácího násilí než v době před pandemií. Po uvolnění opatření lze očekávat ještě větší nárůst, protože v situaci, kdy převládají pocity ohrožení z nebezpečného viru, strachu z nemoci, obav o život, převládají biologicky podmíněné reakce vedoucí k soudržnosti (Nadace Sirius, 2021, online).

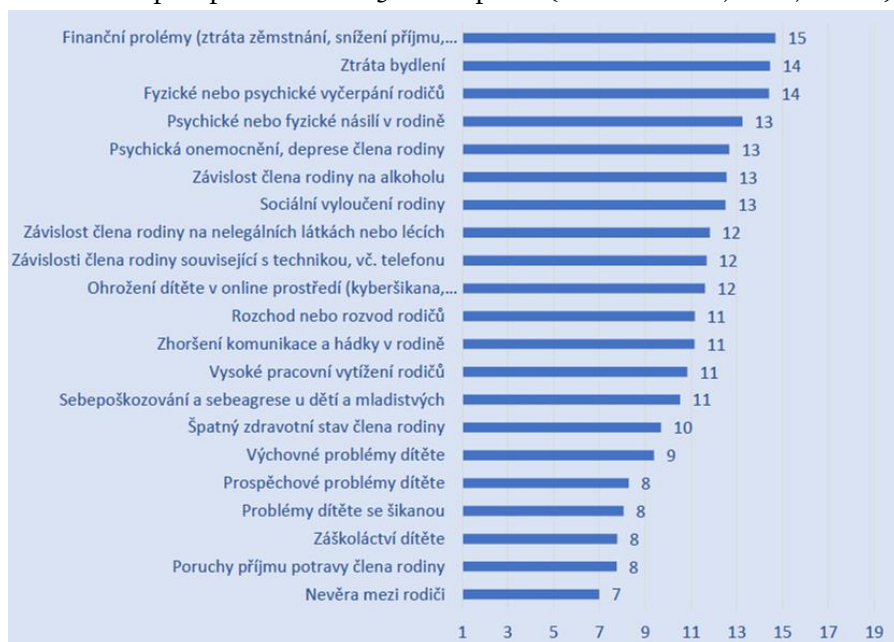
Celkově se všechny organizace pracující v systému shodnou v tom, že se intenzita násilí během pandemie v důsledku zavedených opatření a nejistoty z budoucího vývoje v řadě případů zvýšila. Ukázalo se také, že předávání dětí ve střídavé péči se během pandemie objevilo u téměř 1/3 sledovaných případů jako závažný problém (Magdalenium, 2022).

Že pandemie koronaviru se podílí na nárůstu sociálně patologických jevů, potvrzují i zkušenosti z činnosti středisek Diakonie Českobratrské církve evangelické (hlásí to 60 % těchto středisek). Ohrožené rodiny a samotivitelé se potýkají s výpadky příjmů, absence IT techniky a nízká digitální gramotnost komplikují přístup ke vzdělávání sociálně znevýhodněným dětem, izolace má devastující vliv na psychiku i zdraví, narůstá domácí násilí (Šustová, 2021, online).

Nadace Sirius ve spolupráci s agenturou Median provedla unikátní výzkum na téma dopadu koronaviru na rodiny v České republice. Požádala 102 předních českých odborníků ze sociální sféry o názory na to, jakým

způsobem ovlivňuje pandemie nemoci covid-19 život českých rodin s dětmi.

Autoři výzkumu vytipovali 21 typů ohrožení, které považují u rodin s dětmi za významné. Zohlednili jak očekávaný výskyt, tak dopad na rodiny. Oslovení odborníci se shodují, že v nejbližší době budou rodiny s dětmi nejvýrazněji ohrožovat finanční problémy a ztráta zaměstnání či bydlení, vyčerpání rodičů (že se mírně nebo výrazně zvýší riziko v těchto oblastech, očekává přes 90 % odborníků), fyzické a psychické násilí (přes 70 %) a různé formy závislostí, ať už látkové (např. na alkoholu téměř 70 %), nebo tzv. nelátkové, kam se řadí mimo jiné závislost na mobilním telefonu, sociálních sítích nebo gamblerství. Nárůst závislosti na technice vč. telefonu předpovídá téměř 90 % expertů (Nadace Sirius, 2021, online).

Obrázek 1 Index závažnosti problému (zohledňuje počet zasažených rodin a míru dopadu na tyto rodiny)

Zdroj: Nadace Sirius, 2021, online

Pandemie měla nepochybně dopad i na další sociální deviace. Nemáme zatím dostatek statistických údajů za oba uplynulé roky. Lze však vycházet alespoň z některých šetření.

Např. podle ekonoma Davida Abramse z americké University of Pennsylvania poklesla kriminalita v prvním měsíci izolace v USA o 23 %. A od té doby zůstala pod předpandemickou úrovní po celou dobu. Hlavním důvodem, jak vysvětlil vědec pro BBC, bylo snížení mobility obyvatelstva. V USA také nejvíce poklesl pouliční prodej drog. Na začátku pandemie ho bylo zaznamenáno až o 65 % méně.

Jak zdůraznil Abrams ve své práci, i když počet vloupání do rodinných domů a bytů klesl o 24 procent, došlo k nárůstu vloupání do opuštěných kanceláří a krádeží automobilů. Jen ve Philadelphii byla míra krádeží aut více než 2,5krát vyšší. Expert rovněž označil další znepokojivý trend: pokles celkové kriminality jen zamaskoval nárůst některých násilných zločinů. Od léta 2020 v USA zaznamenávají vytrvalý a výrazný nárůst počtu vražd a střelení (Kratochvíl, 2021, online).

Zároveň můžeme zcela jednoznačně hovořit o „lokalizaci kriminality“ v období pandemie. Tým argentinského ekonoma M. Pereze-Vinenta se podíval na protokoly policie v Buenos Aires. Z nich vyplynulo, že pokles kriminality byl největší v opuštěných obchodních centrech. Ale v tamních favelách a obchodních čtvrtích kriminalita vůbec neklesla. V éře covidu jednoduše pácháme trestné činy blíže místu bydliště. Policejní archivy totiž umožnily odborníkům porovnat adresu pachatele s místem činu (Kratochvíl, 2021, online).

Vraťme se ale do Spojených států, které zveřejnily nejnovější data o kriminalitě. Z nich plyne, že i přes její zjevný pokles se nemohou Američané cítit bezpečněji. Zamoří v letech 2019 až 2020 devastoval rekordní nárůst vražd a násilí. V roce 2020 to bylo o 4 901 vražd více než v roce 2019, což je nárůst skoro o třetinu. Zároveň se jedná o největší skok od doby, kdy

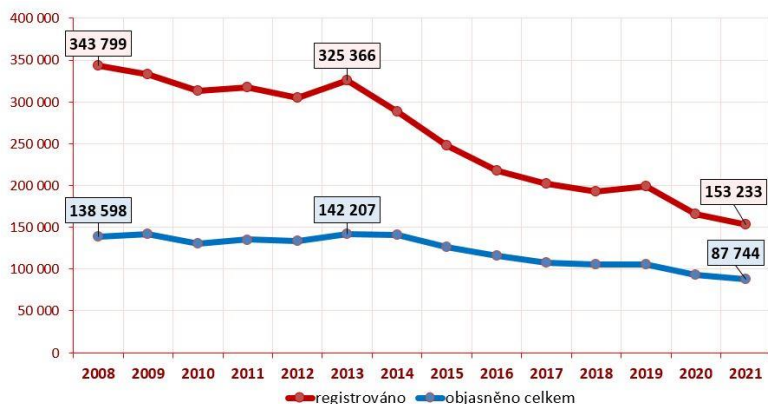
federální vláda začala v 60. letech minulého století údaje o vraždách shromažďovat. Pro porovnání, s čím se USA potýkají: Předchozí rekordní nárůst byl 20procentní a je evidován z let 2000 až 2001. Problém ale je, že z velké části byl způsoben teroristickými útoky z 11. září 2001, kdy za jediný den zahynuly téměř tři tisíce lidí.

Timothy Sullivan, vedoucí oddělení psychiatrie a behaviorálních věd Fakultní nemocnice Staten Island v New Yorku, pro US News uvedl, že „pandemie náhle a bezprecedentně narušila náš každodenní život a změnila absolutně vše. Od fyzické aktivity po způsoby interakce s ostatními. To vše mělo fyziologické, emocionální i psychologické důsledky.“ Psychiatr při komentáři zprávy o nárůstu vražd v USA poukázal také na další problém. Za posledních osmnáct měsíců zde enormně vzrostlo zneužívání návykových látek a počty oznámených případů domácího násilí. „Kombinace emočního, finančního a fyzického stresu, spojená se zneužíváním návykových látek a střelnými zbraněmi, které jsou v naší společnosti příliš snadno dostupné, pak pochopitelně vedla ke zvýšení míry vražd,“ vyvodil z dat Sullivan (Kratochvíl, 2021, online).

U nás podobně jako v USA registrovaná kriminalita v roce 2020 také poklesla oproti předchozímu roku o cca 33 700 skutků, což v procentuálním vyjádření znamená téměř 17 %. Objasněnost naopak vzrostla o více než 3 % a dosáhla úrovně 56 %. **V roce 2021** bylo na území České republiky **registrováno 153 233 trestných činů**. Oproti roku 2020 **došlo opět k poklesu o 12 292 skutků**, což je v procentuálním vyjádření o 7,4 % méně (viz obr. 2).

Přestože registrovaná kriminalita poklesla, byl zaznamenán nárůst škod způsobených trestnou činností (Policie České republiky, 2022, online).

ČR – registrovaná a objasněná kriminalita 2008 - 2021

Obrázek 2 Registrovaná a objasněná kriminalita v ČR

Zdroj: Policie České republiky, 2022, online

Je však třeba upozornit, že samotné meziroční srovnávání absolutních čísel není bez dodatečného komentáře validní. V uplynulých dvou letech platila na našem území různá omezení ve spojitosti s pandemií covid-19, která výrazně omezovala mobilitu osob, konání veřejných akcí, provozování podniků a zařízení, ve kterých pravidelně docházelo k větší kumulaci osob a tím i zvýšenému riziku výskytu trestné činnosti. Došlo také k optimalizaci statistického vykazování a s tím souvisejících pohybů v jednotlivých subkategorích. Dále novelizace trestního zákoníku, kdy došlo ke změně dolní hranice výše škody při kvalifikaci trestného činu na 10 000 Kč.

Dalším jevem, který zaznamenal nárůst, jsou závislosti. Lidé v době pandemických lockdownů často udržovali kontakty s přáteli, rodinou, a s kolegy jen díky technologiím. To však bylo pro lidi často velmi obtížné.

Spotřeba alkoholu v Česku se během pandemie koronaviru zřejmě i díky zavřeným restauracím snížila. Podle dlouhodobých statistik ale Češi patří stále mezi národy s nejvyšší spotřebou alkoholu na hlavu. A kvůli lockdownu přibýlo lidí, kteří pít nemají pod kontrolou. „Za poslední rok výrazně narostl počet lidí, kteří potřebují urgentní péči, akutní přijetí,“ potvrzuje primář Kliniky adiktologie 1. lékařské fakulty UK Petr Popov (Chum, 2021, online).

Pandemie nemoci covid-19 přikovala lidi po celém světě k obrazovkám. Dospělí z domova pracují, děti strávily a tráví velkou část školního roku on-line výukou. A jelikož pohyb venku je omezený, věnují lidé moderním technologiím i svůj volný čas. „Současná situace zvyšuje míru rizika vzniku závislosti na moderních technologiích,“ uvedl expert Jiří Koreš. Jedním z rizik, které pandemie přináší, je možnost vzniku závislosti. „Ještě sice neznáme data z celé republiky za kompletní rok ‚s covidem‘, evidujeme třicetiprocentní nárůst klientů kvůli pobytu v online prostředí oproti minulému roku,“ uvedl Jiří Koreš (Novotná, 2020, online).

Dalším jevem, kdy se dalo čekat, že jej období pandemie poznamená, je sebevraždnost. Počet sebevražd v České republice v roce 2020 meziročně mírně stoupl. Svůj život podle dat Českého statistického úřadu (ČSÚ) v roce 2020 dobrovolně ukončilo 1 224 lidí, o 33 více než v roce předchozím. I tak jde ale o jednu z nejméně tragických bilancí za poslední roky. Ze statistik vyplývá, že sebevraždy páchají hlavně muži, nečastějším způsobem je oběšení a že nejčernějším dnem v týdnu je pondělí. Podle odborníků ale může rizikové faktory sebevraždnosti zesílit pandemie koronaviru. Nicméně podle statistik ani za prvé pololetí roku 2021 sebevraždnost nijak nevzrostla. Jak ale upozorňuje Alexandr Kasal (2021) z Národního ústavu duševního zdraví, ve statistikách nejsou zahrnuty pokusy o sebevraždu, jejichž počet se odhaduje asi na dvacetinásobek dokonaných sebevražd. Pokusů tudíž může být i kolem 20 tisíc ročně.

Souhrnně lze říct, že období pandemie a s ní spojená různá omezující opatření měla dopad dvěma směry. Na jedné straně, tím, že došlo k výraznému omezení pohybu u některých jevů (kriminálnictví, prostituce) došlo k poklesu. Na druhé straně dopady těchto omezení vedly k tomu, že lidé propadali depresím, byli pod tlakem, a to vedlo k nárůstu agrese, domácího násilí, mnohdy tuto situaci řešili lidé zvýšenou konzumací alkoholu a také pokusy o sebevraždy. Stejně jako u důsledků na zdraví ani v těchto případech nevíme, jaké dopady může mít tento stav v dlouhodobějším horizontu.

3 NEGATIVNÍ JEVY SPOJENÉ S INFORMAČNÍMI TECHNOLOGIEMI

Stanislava Svoboda Hoferková, Václav Bělík

Informační a komunikační technologie (ICT, z anglického *Information and Communication Technologies*) představují veškeré technologie, které slouží ke komunikaci a získávání informací. ICT nám umožňují vstupovat do virtuálního světa, dále označovaného jako kyberprostor, kybernetický svět atd. Virtuální svět se od reálného značně liší a tato specifika ovlivňují také rizikové jevy. Mezi základní rozdíly patří prostor, čas, anonymita (vzdálenost od útočníka) a „zbraně“, které může potencionální agresor využívat (např. Ciklová, 2016, s. 113). Prostor v tomto případě označuje virtuální prostor, do kterého vstupujeme dnes a denně nezávisle na místě. K internetu se můžeme připojit z domu, z práce, z MHD, mobilní telefon vlastní již většina obyvatel rozvinutého světa. Potencionální obětí se tedy můžeme stát kdekoliv. Obdobně je tomu v případě času; kdykoliv používám ICT, jsem potencionální obětí. Anonymita představuje na jedné straně vítanou přidanou hodnotu, kvůli které mnozí z nás ICT využívají. Na druhou stranu přináší značnou výhodu právě agresorům. Poslední specifikum jsou „zbraně“, tedy prostředky, které lze využít k útoku či zneužití. Značně se liší od zbraní využívaných ve světě reálném, neznámá to však, že jsou méně nebezpečné. Informační technologie se stávají nedílnou součástí našeho života. Nelze paušalizovat, že tyto technologie mají pouze negativní vliv na naše životy, neboť přináší i mnohá pozitiva. Mohou nám být dobrým sluhou, ale také špatným pánem.

Mezi trendy kriminality mládeže přetrvává problém nárůstu trestné činnosti páchané prostřednictvím internetových a komunikačních sítí, proto negativní jevy spojené s užíváním informačních technologií zahrnuje resort školství mezi rizikové jevy (např. MŠMT, 2009, 2013a).

Ministerstvo školství vytvořilo metodický pokyn k řešení šikanování ve školách a školských zařízeních, do kterého zařadilo i řešení **kyberšikany** (MŠMT, 2013b). Kyberšikanu definuje jako jednu z forem psychické šikany. „Je to zneužití ICT (informačních a komunikačních technologií), zejména pak mobilních telefonů a internetu, k takovým činnostem, které mají někoho záměrně ohrozit, ublížit mu. Podobně jako u šikany tváří v tvář se jedná o úmyslné chování, kdy je oběť napadána útočníkem nebo útočníky. Povaha a provedení útoků pak určuje její závažnost... Kyberšikanou není oprávněná kritika na internetu bez zlého úmyslu, bez nadávek a ponižování. Termínem kyberšikana neoznačujeme rovněž vzájemné internetové psychické násilí a ani věcný konflikt (i opakovaný) mezi rovnocennými partnery.“ (MŠMT, 2013b)

Kyberšikana obdobně jako školní šikana není sama o sobě trestným činem ani přestupkem, ale její projevy mohou naplňovat skutkovou podstatu např. těchto trestných činů:

- nebezpečné pronásledování (stalking, § 354 trestního zákoníku) – např. dlouhodobě opakované pokusy kontaktovat všemi dostupnými prostředky oběť, která proto pociťuje důvodné obavy o život nebo zdraví své či svých blízkých;
- účast na sebevraždě (§ 144 trestního zákoníku) – např. zaslání SMS oběti s úmyslem vyvolat u ní rozhodnutí k sebevraždě;
- porušení tajemství dopravovaných zpráv (§ 182 trestního zákoníku) – např. „odposlech“ odesílaného e-mailu;
- porušení tajemství listin a jiných dokumentů uchovávaných v soukromí (§ 183 trestního zákoníku), např. zveřejnění fotografií z telefonu oběti;
- pomluva (§ 184 trestního zákoníku) – např. vytvoření webových stránek zesměšňujících oběť.

Pedagogický pracovník, který se dozví o šikanování a nepřijme v tomto ohledu žádné opatření, se vystavuje riziku trestního postihu pro neoznámení, případně nepřekažení trestného činu (§ 367 trestního zákoníku). V úvahu přicházejí i další trestné činy jako např. nadřizování (§ 366 trestního zákoníku) či schvalování trestného činu (§365 trestního zákoníku), v krajním případě i podněcování (§ 364 trestního zákoníku; MŠMT, 2013b).

Kyberšikana je také součástí samostatné přílohy *Metodického doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže*. To uvádí zvláštnosti kyberšikany oproti tradiční šikaně:

- Oproti šikaně tváří v tvář má kyberšikana mnohem větší dosah, čímž ještě více zhoršuje prožívání oběti, neboť v prostředí internetu je svědkem (ale i útočníkem) i několik desítek tisíc lidí.
- Anonymita – oběť o napadení nemusí dlouhou dobu vědět, nemusí být ani schopná identifikovat či vystopovat agresora; útočník nevidí přímou reakci oběti na útok.
- Čas – útoky se prostřednictvím internetu šíří mnohem rychleji než v realitě, lze je provést kdykoliv a navíc probíhají bez přestávek (oběť je šikanována 24 hodin denně, 7 dní v týdnu).
- Místo – agresor může provést útok odkudkoli (škola, hřiště, kavárna, domov), není nutná přítomnost agresora a oběti na stejném místě.
- Proměna profilu agresora i oběti – pro útok není nutná fyzická, psychická či sociální zdatnost (oběť „klasické šikany“ může být kyberagresorem), podmínkou provedení útoku je „kybergramotnost“, kyberprostor je dostupný komukoli.
- Řešení – přímí i nepřímí účastníci kyberšikany si nemusí být vědomi, že se o šikanu jedná; ochránit oběť je složitější (odstranění

profilu, SMS, ICQ apod.), často chybí svědci, vystopovat útočníka může být obtížné. (MŠMT, 2013b)

Mezi nejčastější motivy kyberagresora, řazené od nejzávažnějšího, můžeme zařadit:

- snaží se ovládat druhé prostřednictvím strachu, touží po moci;
- je znuděný, hledá zábavu;
- bere právo do svých rukou (uděluje lekci), pracuje většinou sám, ale může své aktivity a motivy sdílet se svými nejbližšími přáteli;
- má tendenci odpovídat ve vzteku nebo frustraci – pomsta, kompenzace (někdy může být obětí klasické šikany);
- má sklon vystupovat na internetu jako někdo jiný, zneužívá ICT technologie, bez vědomí závažnosti tohoto jednání; motivem jsou dva hlavní důvody: „Můžu“ a „Je to legrace“. (MŠMT, 2013b)

Další nebezpečné jevy spojené s informačními technologiemi

Od kyberšikany je potřeba odlišit příbuzné fenomény, které jsou často s kyberšikanou provázány nebo se s ní částečně překrývají, nicméně samy o sobě označují jiný typ násilného chování (MŠMT, 2013b; Hoferková, Kraus, Bělík, 2017):

Kyberstalking – pronásledování prostřednictvím informačních technologií. Zahrnuje opakované a intenzivní telefonování, psaní SMS, e-mailů, vzkazů na sociálních sítích apod. Na toto jednání pamatuje trestní zákoník. Daný jev spadá pod *Nebezpečné pronásledování*: § 354, odst. 1, písmeno c: „Kdo jiného dlouhodobě pronásleduje tím, že jej vytrvale prostřednictvím prostředků elektronických komunikací, písemně nebo jinak kontaktuje a toto jednání je způsobilé vzbudit v něm důvodnou obavu o jeho život nebo zdraví nebo o život a zdraví osob jemu blízkých, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok nebo zákazem činnosti.“

Kybergrooming – nebezpečné chování dospělých osob, které se prostřednictvím manipulativních technik a navázáním „přátelství“ v internetovém prostoru snaží dostat své oběti na schůzku v reálném světě. Cílem jejich počínání bývá sexuální zneužití, točení a focení pornografie, nucení k prostituci. Nejohroženější skupinou jsou děti a dospívající ve věku 6–15 let. Kybergrooming probíhá v několika stádiích:

1. Vzbuzení důvěry a snaha izolovat oběť (citlivá témata, izolace od rodičů a kamarádů, získání materiálu k vydírání – např. foto či citlivá informace).
2. Podplácení dárky či službami, budování kamarádského vztahu (peníze, kredit, hračky, oblečení, počítačové hry).
3. Vyvolání emoční závislosti oběti na osobě útočníka (sdílení tajemství, exkluzivní přátelství, propracované vydírání).
4. Osobní setkání + důsledky (park, ZOO, kino, diskotéka, klub, byt groomera).

Happy slapping – volně přeloženo jako „veselé fackování“. Jde o oběti nevyprovokovaný útok, kdy útočník využije momentu překvapení náhodně vybrané osoby (v parku, na ulici, v metru), kterou následně zbije. Komplic vše natáčí na mobilní telefon a video se rvačkou je poté umístěno na internet, např. na YouTube.

Sexting – distribuce fotografií a videomateriálů intimního charakteru bez souhlasu zobrazené osoby. Buď tyto materiály pořizují oběti samy, s úmyslem zaujmout nebo vyhovět svému partnerovi, nebo jsou pořizovány bez jejich vědomí. Útočník tyto materiály pak buď rozesílá všem svým známým pro „pobavení“, nebo se stanou prostředkem vydírání oběti.

Prevence a řešení ve školním prostředí

Škola je důležitým činitelem v prevenci rizikového chování. Rizikové chování je označení, které v oblasti školství nahradilo dříve používané označení sociálně patologické jevy. Mezi rizikové chování zařazuje MŠMT široké spektrum chování jako záškoláctví, poruchy příjmu potravy, agrese různého druhu (včetně autoagrese), užívání návykových látek, rizikové sexuální chování, ale také nebezpečné jevy související s kyberprostorem. Základním dokumentem v tomto ohledu je **strategie prevence rizikového chování**, kterou schvaluje MŠMT vždy na určité období. Aktuálně platná je v současnosti *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019–2027*, která je doplněna *Akčním plánem realizace Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019–2021*.

V rámci školní prevence existují také **metodické pokyny a doporučení**. Příkladem je Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže (MŠMT, 2013b), které definuje terminologii, začlenění prevence do školních vzdělávacích programů škol, definuje školní preventivní program a charakterizuje vybrané rizikové formy chování včetně doporučených postupů. Součástí příloh jsou také témata *Kyberšikana* a *Netolismus*.

Chronologickou posloupnost jednotlivých kroků řešení kyberšikany z pozice školy a oběti (a rodiče) uvádí resort školství následovně (poznámka: doporučení jsou platná i pro další rizikové jevy):

Tabulka 1 Řešení kyberšikany (či dalších nebezpečných jevů spojených s online komunikací)

Z pozice školy	Z pozice oběti (a rodiče)
Zajistěte ochranu oběti Kontaktujte operátora mobilní sítě nebo zřizovatele www stránek, profilu atd.	Ukončete komunikaci Nekomunikujte s útočníkem, nemstěte se, nevyhrožujte.
Zajistěte dostupné důkazy s podporou IT kolegy	Blokujte útočníka Zamezte útočníkovi přístup k vašemu účtu nebo telefonnímu číslu, a je-li to v dané situaci možné, i k nástroji či službě, pomocí které své útoky realizuje (kontaktujte poskytovatele služby).
Důkladně vyšetřete a žádejte odbornou pomoc Vyšetřete všechny souvislosti se zjištěným incidentem. Zajistěte si podporu a pomoc externího pracovníka (IT expert, policie). Kontaktujte a spolupracujte s Facebookem, Instagramem nebo jakýmkoli jiným webovým prostředím, kde ke kyberšikaně došlo.	Oznamte útok, porad'te se s někým blízkým, vyhledejte pomoc. Svěřte se blízké osobě. Pro uchování důkazů oslovte někoho, kdo má vyšší IT gramotnost. Kontaktujte školu a specializované instituce (policii, psychology apod.).
Opatření Zvolte takové opatření a řešení, které je odpovídající závažnosti prohrěšku a důsledkům, které agresor způsobil.	Uchovejte důkazy Uchovejte a vystopujte veškeré důkazy kyberšikany (SMS zprávy, e-mailové zprávy, zprávy z chatu, uložte www stránky apod.). Na základě důkazů může být proti útočníkovi zahájeno vyšetřování.

Z pozice školy	Z pozice oběti (a rodiče)
Informujte a poučte rodiče Informujte rodiče oběti i rodiče kyberagresora.	Žádejte konečný verdikt Po prošetření celého případu trvejte na konečném stanovisku všech zainteresovaných institucí.
Poučte rodiče o tom, koho mohou kontaktovat (Policie ČR, OSPOD, PPP, právní zástupce atd.). Některé případy kyberšikany nespádají do kompetence školy.	
Žádejte konečný verdikt a informace Při zapojení a následně celém prošetření případu trvejte na konečném stanovisku všech zainteresovaných institucí (PČR...) a dalších subjektů (rodiče).	
Postihy Při postizích agresorů postupujte v souladu se Školním řádem a již vypracovaným krizovým plánem.	

Zdroj: MŠMT, 2013b (Příloha *Kyberšikana*)

Škola má prevenci zahrnutou ve **školním vzdělávacím programu** (vychází z rámcových vzdělávacích programů pro daný typ školy). Nosná jsou v tomto ohledu tzv. průřezová témata, zejména **Mediální výchova**. Aktivity v rámci prevence škola plánuje ve školním preventivním programu, či ve školní preventivní strategii, pokud ji škola má vypracovanou. Součástí dokumentů bývá i krizový plán školy, ve kterém škola uvádí postupy řešení „krizových“ situací a kontakty. **Školní preventivní program** je povinnou součástí materiálů školy a podléhá kontrole školní inspekce. Na prevenci

(či konkrétně tvorbě ŠPP) se podílí celá škola, ale zodpovídá za ni a koordinuje školní metodik prevence.

K zásadám bezpečnějšího užívání internetu nejen s ohledem na kyberšikanu patří např. nesdělovat osobní údaje a fotografie či videa na internetu, nechodit na schůzky s neznámým člověkem, nebát se ukončit vulgární, nepříjemnou či jinak ohrožující komunikaci na internetu, neodpovídat na zlé, urážlivé, nevkusné nebo hrubé e-maily, ale také nenahrávat či nefotografovat druhé, pokud si to nepřejí, nesdílet fotografie či videa se sexuální tematikou. Důležité je také vytvořit u dítěte důvěru svěřit se v případě jakéhokoliv problému rodiči, učiteli nebo vychovateli.

Zásady bezpečnějšího užívání elektronických médií by měli samozřejmě znát i rodiče a vychovatelé. Mezi základní patří orientovat se ve službách, které dítě používá, zajímat se o to, co dítě na internetu dělá, jaké má přátele, a v neposlední řadě, jak dlouho tráví čas u počítače. Když se dítě svěří se zkušeností s děsivým obsahem nebo nepříjemným člověkem, není řešením trestat dítě nebo mu dokonce bránit používat internet, ale poradit mu, jak se v budoucnu nepříjemným zkušenostem vyhnout, protože jak se rodič při podobné situaci zachová, určuje, zda se mu dítě svěří i v budoucnu.

Problematika prevence rizikového chování se zaměřením na kyberprostor a kyberohrožení je i v českém prostředí tématem poměrně novým. I přes tento fakt už existuje celá řada vzdělávacích programů pro děti ve školách. Těmito tématy se také zabývají organizace neziskového charakteru (např. Seznam se bezpečně, Safer internet apod.), samy školy, ale poslední dobou se toto téma dostává i do odborného zájmu vysokoškolských pracovišť. Příkladem je projekt E-bezpečí, který pochází z Univerzity Palackého v Olomouci, nebo projekt *V pasti*, který připravili pedagogové a studenti Ústavu sociálních studií Pedagogické fakulty Univerzity Hradec

Králové. Tento vzdělávací projekt si klade za cíl vzdělávat seniory v oblasti jejich ochrany před hrozbami kyberprostoru.

Ústav sociálních studií PdF UHK dlouhodobě spolupracuje se státními i nestátními neziskovými organizacemi, usiluje o zapojení studentů do praktických preventivních akcí. Příkladem může být spolupráce s Krajským ředitelstvím Policie ČR Královéhradeckého kraje, odborem tisku a prevence (dále jen policie). V rámci této spolupráce byly studentky zapojeny do přednášek týkajících se kyberohrožení. Jednalo se o přednáškové bloky primárně určené pro rodiče žáků základních škol v Královéhradeckém kraji. Přednáškových bloků se účastnil také mladý youtuber, který doplňoval problematiku z pohledu mladého uživatele (ve věku dětí přítomných rodičů). Studentky vytvořily pro tuto příležitost video nazvané *Blind Love aneb nad čím nepřemýšlíš*. Video vzniklo na jaře roku 2018 ve spolupráci s dotyčným youtuberem Vojtěchem Plachetkou a Policií ČR Královéhradeckého kraje. Příběh sleduje patnáctiletou dívku, která zašle svému chlapci intimní fotografie, jež jsou po několika letech zneužity k jejímu vydírání. Studentky vytvořily několik alternativních konců, se kterými může pracovat např. učitel ve výuce. Video bylo představeno rodičům a na jeho základě studentky poukazovaly na rizika sextingu. Na konci přednášky měli rodiče prostor pro dotazy, případně byli vyzváni, aby své dotazy konzultovali individuálně. Reakce rodičů a zpětná vazba byla velmi silná. Rodiče byli často „v šoku“ z možných rizik online prostředí, a kladně hodnotili nejen zapojení policie do projektu, ale také účast youtubera a studentek.

Z diskusí s rodiči je patrné, že i když drtivá většina je aktivními uživateli online technologií, možných rizik si vědomi nejsou, a často se rizikově chovají také. Mají pouze povrchní informace o kyberšikaně, kybergroomingu nebo sextingu. Neznají sociální sítě, které jsou nejčastěji dětmi užívány, a neznají rizika, která představují. Nevědí, jak počítač zabezpečit, jak nastavit rodičovský zámek. Z jejich reakcí vyplývá, že často si neví rady, jak

se svými dětmi o těchto tématech hovořit, neboť ty jsou vždy „o krok napřed“. Jejich obranou je často prostý zákaz užívání počítače či tabletu, nebo snaha omezit čas dětí strávených v online prostoru.

Řešení rizikových jevů spojených s informačními technologiemi je vždy odvislé od toho, o jaký jev se jedná. Obecně však můžeme vycházet z kroků, které navrhlo MŠMT pro řešení kyberšikany z pozice školy a oběti (a rodiče). Toto doporučení je uvedeno v příloze *Kyberšikana Metodického doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže*. Rozeznává postupy z pozice školy a dále z pozice oběti či jejích rodičů. Z pozice školy je důležité:

- v první řadě zajistit ochranu oběti (podobně jako u šikany či jiných rizikových jevů – ochrana zdraví a života oběti je vždy na prvním místě);
- požádat o pomoc IT kolegy;
- sebrat důkazy;
- kontaktovat webové prostředí, kde došlo k incidentu (požádat o stažení materiálu apod.);
- vyšetřit všechny osoby spojené s incidentem (pozor na přímou konfrontaci); vyslechnout i „příhlížející“ (pozor na chyby viz řešení šikany);
- požádat o pomoc další odborníky či Policii ČR (seznam kontaktů má škola uveden v krizovém plánu či jiném dokumentu, patří mezi ně kurátoři pro děti a mládež, místní neziskové organizace a další);
- informovat rodiče (zákonné zástupce) oběti i agresorů, případně předat kontakty na další odborná pracoviště (Policie ČR, OSPOD, PPP apod.);
- zvolit opatření podle závažnosti prohřešku, dle Školního řádu a krizového plánu školy.

Z pozice oběti či rodičů:

- ukončit ihned komunikaci, nereagovat na další ataky (jakákoliv reakce je vždy „posílením“ pozice útočníka a vyvolá další reakci);
- blokovat útočníka;
- kontaktovat zřizovatele www stránek;
- oznámit útok (rodičům, škole, kontaktovat Policii ČR apod.) – je důležité, aby byl informován co nejširší okruh blízkých i z řad odborníků;
- uchovat důkazy (SMS zprávy, volání, fotografovat např. zničené věci, nahrávat rozhovory apod.);
- požadovat (po škole i dalších zainteresovaných orgánech) řešení.

Následující kazuistiky ilustrují postup školy při řešení problémového chování. V prvním případě se nejedná o rizikové chování spjaté s ICT technologiemi přímo, chlapec se „pouze“ inspiroval sebepoškozujícím chováním na internetu. Ve druhém případě je řešena kyberšikana dívky. Kazuistiky jsou převzaty z publikace *Rodina v prevenci rizikového chování žáků* (Svoboda Hoferková, Bělík, 2019):

Tomáš je žák osmé třídy, spíše introvert s nízkým sebevědomím, má málo kamarádů. Rodiče jsou rozvedeni, žije u matky, otce navštěvuje jednou za čtrnáct dní na víkend.

Problém: Na počátku osmé třídy Tomáš ve škole o přestávce spolykal celé balení neznámých léků. Kontaktována byla okamžitě matka Tomáše a záchranná služba. Z rozhovoru s matkou vyšlo najevo, že se jednalo o vitamínové doplňky. Při jednání Tomáš obviňoval matku, že ho nechce a že by byla ráda, kdyby nebyl. Matka celou situaci odmítala řešit s tím, že ona sama v jeho věku měla podobné depresivní nálady a že také uvažovala o sebevraždě. Přibližně po dvou měsících došlo k dalším incidentům, o přestávkách začal Tomáš s demonstrativním sebepoškozováním. Píchal se do ruky kružítkem, řezal se na zápěstí ostrou hranou pravítka, tloukl si

rukama o lavici. Tyto činnosti dělal o přestávkách nebo v polední pauze. Celá situace eskalovala odpoledne po škole, kdy se Tomáš rozhodl, že skočí pod právě projíždějící auto. Spolužáci Tomáše na poslední chvíli strhli zpět a druhý den celou situaci nahlásili ve škole.

Opatření: Výchovní poradce se školním metodikem prevence vedli s Tomášem rozhovor. Údajně si připadá nepotřebný, neužitečný a špatný. Na internetu si přečetl, že by mu mohlo pomoci sebepoškozování, a tak to zkusil. Jemu ale tato činnost nepřináší žádné potěšení, ani pocit uvolnění a zklidnění. Tentýž den byli zkontaktováni oba rodiče, kteří se dostavili za několik dní na společnou schůzku, přítomen byl kromě výchovního poradce (a třídního učitele) také školní metodik prevence a ředitel školy. Rodičům byly předány kontakty na dětského psychiatra, dětského a rodinného psychologa a na pedagogicko-psychologickou poradnu. Oba rodiče se dohodli na společném postupu – dohodli si schůzku u rodinného psychologa. Absolvovali spolu několik společných sezení, celá situace se stabilizovala. Došlo k úpravě režimu pobytu u rodičů, chlapec může pobývat u otce častěji. Tomáš dochází na pravidelná psychoterapeutická sezení, došlo i k většímu začlenění Tomáše do kolektivu třídy.

Tereza je studentkou 2. ročníku střední školy, je uzavřená, má málo přátel, je intelektuálně vyspělejší než její vrstevníci. Prospěch má výborný.

Problém: Rodiče Terezy nahlásili vedení školy, že někteří spolužáci častují jejich dceru na Facebooku urážlivými a sprostými nadávkami. Tereza se psychicky zhroutila, odmítla chodit do školy. Po šetření školy vyšlo najevo, že agresorkami jsou čtyři spolužačky, které během hodin informatiky i po vyučování atakovaly Terezu na sociálních sítích. Posílaly jí urážlivé zprávy, nechávaly jí četné komentáře s návody, ať si ublíží nebo jde spáchat sebevraždu, vyhrožovaly jí, vytvářely dehonestující koláže s jejími fotografiemi (i intimního charakteru).

Opatření školy: Škola svolala výchovnou komisi, která se domluvila na společném postupu. Třídní učitel zjistil od spolužáků, že Tereza je skutečně na Facebooku některými spolužačkami atakována. Agresorky se přiznaly. Byli informováni rodiče všech zúčastněných. Školní metodik prevence nahlásil na doporučení OSPOD šikanu na Policii ČR. Ředitel školy nabídl studentce a jejím rodičům výuku dle individuálního studijního plánu a pomoc školního psychologa. Jedna z dívek byla označena za strůjkyňu šikany, a jelikož byla zároveň ta, která se chovala k Tereze nejvíce agresivně, byla jí udělena důtka ředitele školy za prokázanou šikanu. Rodiče agresorky přijali kritiku s tím, že dívka je problémová a „neví si s ní rady“. Výchovná poradkyně nabídla těmto rodičům zprostředkování schůzky v pedagogicko-psychologické poradně, kterou rodiče nakonec nevyužili. Ostatním agresorkám byly uděleny důtky třídního učitele za porušení školního řádu (při vyučování používaly mj. mobilní telefon pro komentování zpráv na Facebooku). Ve třídě se atmosféra příliš nezlepšila, proto Tereza přestoupila na jinou střední školu. Školní metodik prevence zkontaktoval neziskovou organizaci, která nabídla třídě intervenční program.

4 MEZINÁRODNÍ VÝZKUMNÉ PROJEKTY MAPUJÍCÍ RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ DĚTÍ A MLÁDEŽE

Stanislava Svoboda Hoferková

V současné době probíhají četné výzkumy mapující prevalenci rizikového chování (sociálně patologických jevů) u dětí a mládeže, které se zaměřují také na postižení dynamiky a hlavních trendů ve vývoji, posuzují data ve vztahu k vybraným osobnostním rysům a ve vztahu k sociálním aspektům (např. struktuře rodiny nebo trávení volného času). Některé výzkumy jsou součástí již etablovaných projektů, které se v pravidelných cyklech opakují, a které dávají i možnost mezinárodního srovnání – např. projekt ESPAD nebo HBSC.

V následující části je poukázáno na vybrané výsledky týkající se vývoje prevalence rizikového chování dětí a mládeže ve vybraných mezinárodních studiích. Cílem přehledu není poskytnout vyčerpávající výčet, ale poukázat na ty výzkumy, které jsou nejznámější, opakují se v čase, nebo jsou součástí větších mezinárodních projektů, a nabízí tak možnost analyzovat data z hlediska vývoje, porovnávat s jinými zeměmi či vyvozovat obecnější trendy.

Shrnutí výsledků výzkumů (tuzemských i v rámci mezinárodních projektů) a aktuální trendy jsou uvedeny na konci kapitoly 5.

Mezinárodní výzkumná studie o zdraví a životním stylu dětí a školáků

Mezinárodní výzkumná studie o zdraví a životním stylu dětí a školáků (*The Health Behaviour in School-aged Children*, HBSC) je studie Světové zdravotnické organizace zaměřená na mapování životního způsobu dětí. Studie

sleduje ve čtyřletých intervalech specifické oblasti, které mají významný vztah k tělesnému a duševnímu zdraví dětí a mládeže, např. kouření a užívání alkoholu, zdravotní a psychosomatické obtíže, stravovací návyky, pohybovou aktivitu, volnočasové aktivity apod. Do studie je zapojeno 220 tisíc školáků ve věku 11 až 15 let ze 42 zemí světa. Česká republika se zúčastnila studie HBSC poprvé v roce 1994.

Poslední sběr dat proběhl ve školním roce 2017/2018, výsledky byly zveřejněny v roce 2020. V tomto ročníku proběhlo šetření ve 45 zemích světa u 227 441 školáků ve věku 11, 13 a 15 let. V tomto ročníku byla důkladně analyzována **zdravotní gramotnost** dětí. Dospívající ve věku 13–15 let byli z hlediska zdravotní gramotnosti rozděleni do tří kategorií:

- dospívající s nízkou úrovní zdravotní gramotnosti: této úrovni dosáhla zhruba pětina dospívajících (18,2 %);
- dospívající se střední úrovní zdravotní gramotnosti: povědomí o zdravotní problematice na střední úrovni bylo naměřeno u největší skupiny školáků (63,2 %);
- velmi dobrá úroveň: zhruba pětina dětí (18,6 %) je na tom z hlediska získávání informací o zdraví, jejich porozumění a využití velmi dobře. (Kalman, Kortusová, 2020).

Tisková zpráva (Kalman, Kortusová, 2020) vydaná při příležitosti seznámení veřejnosti s výsledky poslední studie HBSC upozorňuje na skutečnost, že zdravotní gramotnost ovlivňuje zdravotní stav i životní styl dospívajících. Žáci s nižší mírou zdravotní gramotnosti vykazovali ve všech porovnávaných kritériích výrazně horší výsledky – např. psychosomatické obtíže, riziko depresí, horší stravovací návyky nebo celkovou životní spokojenost. Tito žáci také mají vyšší riziko výskytu opakované opilosti, experimentů s marihuanou, nebo pravidelného kouření. Z hlediska zdravotní gramotnosti jsou na tom o něco lépe dívky a také děti z rodiny s lepším ekonomickým zajištěním. Lze předpokládat, že zdravotní gramotnost se

stane jednou ze základních oblastí výzkumu při dalším sběru dat, stejně tak jako reflexe dopadů pandemie koronaviru na životní styl náctiletých. Výsledky studie jsou prezentovány nejen na webu projektu HBSC (<https://hbcs.cz/>), ale přehledně a graficky přitažlivě také na webových stránkách <https://zdravagenerace.cz/>. **Z hlavních výsledků zveřejněných na portále Zdravá generace vyplývá** (Kalman, 2022, online):

- dospívající spí velmi nedostatečně, neboť minimálně 40 % školáků ve věku 11–15 let spí ve všední dny méně, než by bylo potřeba;
- podle řady ukazatelů se děti s uzavřením škol na jaře 2020 vypořádaly překvapivě dobře: více se hýbaly, jedly ve větší míře ovoce a zeleninu, více toho naspaly, omezily konzumaci slazených a energetických nápojů;
- skoro každý pátý školák ve věku 13–15 let může mít problém vyznat se v otázkách týkajících se zdraví – neorientuje se v pokynech od lékařů nebo nedokáže vyhodnotit informace o zdraví a zdravém životním stylu, které se k němu dostanou;
- většina českých dětí pravidelně sportuje, celkem 66 % z nich se věnuje pohybové aktivitě organizované ve sportovních klubech a kroužcích, s věkem ale jejich aktivita klesá;
- volný čas plní dospívající týmovými i individuálními sporty, činnostmi v uměleckých kroužcích nebo v mládežnických organizacích;
- čtvrtině chlapců a šestině dívek hrozí obezita – potíže s hmotností mají častěji chlapci, ovšem výrazně kritické jsou ke své postavě dospívající dívky;
- dospívající, kteří jsou častěji online, žijí aktivněji, nedostávají se tak často do konfliktů a cítí se v kolektivu lépe;

- čeští dospívající konzumují více ovoce a zeleniny, než je běžné v Evropě a ve světě; snídání začíná svůj všední den 56 % chlapců a 48 % dívek;
- české děti pijí stále méně slazených nápojů, značná část z nich ale sahá po energetickém nápoji;
- kouření už není tolik oblíbené, pravidelně kouří nebo experimentuje s marihuanou stále méně českých deváťáků, obdobně po pivu, víně a tvrdém alkoholu sáhnou čeští školáci méně často než stejně staré děti před deseti či patnácti lety (stále však alkohol konzumují častěji než jejich vrstevníci v Evropě).

Rizikové a protektivní faktory životního stylu školní mládeže

Mezinárodní projekt SAHA (*Social and Health Assessment*) je projekt, který mapuje rizikové a protektivní faktory životního stylu školní mládeže. Na národní úrovni byl projekt *Rizikové faktory školního, sociálního a zdravotního vývoje školní mládeže* realizován v letech 2003–2004 Psychologickým ústavem Akademie věd ČR společně s Dětskou psychiatrickou klinikou 2. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Projekt SAHA je zaměřen na dospívající mládež ve věku 12, 14 a 16 let z městských oblastí a mapuje jejich duševní zdraví, sociální vztahy a podmínky života. U této studie není k dispozici kompletní mezinárodní srovnání, jako je tomu u jiných projektů, jako je např. ESPAD či HBSC, avšak poskytuje cenné informace o životním stylu současné mládeže. Národní částí projektu se účastnilo 4 876 žáků a studentů základních škol, víceletých gymnázií a středních škol (školy byly vybrány tak, aby reprezentovaly různé typy vzdělání).

Shodně s autory (Nielsen Sobotková a kol., 2014, s. 12) můžeme konstatovat, že výsledky národní části studie SAHA jsou v souladu s výsledky

jiných studií, např. ESPAD a HBSC, a poukazují zejména na vysokou prevalenci rizikového chování především v oblasti antisociálního chování, užívání návykových látek a sexuálního chování. V následující tabulce (tab. 2) uvádíme prevalenci vybraných druhů rizikového chování:

Tabulka 2 *Prevalence vybraných druhů antisociálního chování podle pohlaví a věku v národní části projektu SAHA (v %)*

Alespoň jednou za poslední rok	Pohlaví	Celý soubor	Věk		
			12	14	16
byl/a za školou	M	16,5	6,5	10,0	31,2
začal/a se s někým rvát nebo postrkovat	F	19,5	4,3	13,6	34,0
měl/a u sebe střelnou zbraň	M	70.1	75.7	73.4	62.2
kradl/a v obchodě	F	34.2	42.0	40.7	24.2
ničil/a veřejný nebo soukromý majetek	M	9.6	10.5	8.5	9.8
ukradl/a motorku nebo auto	F	2.6	2.5	3.7	1.9
dopustil/a se kapesní krádeže	M	13.0	15.7	13.4	10.4
prodal/a drogy, aby získal/a peníze	F	9.5	10.4	11.3	7.5
byl/a potrestán/a důtkou	M	28.7	20.9	29.8	34.4

Zdroj: Nielsen Sobotková a kol., 2014, s. 68-69, upraveno

V tabulce 2 je uvedena prevalence vybraných typů antisociálního chování, kterých se respondenti podle své výpovědi dopustili alespoň jeden-

krát za uplynulý rok. Antisociálního chování se ve všech oblastech (problémové chování, násilné činy, majetkové delikty, kázeňské důsledky) dopouštějí častěji chlapci než dívky, s výjimkou záškoláctví; zvláště násilné chování má u chlapců výrazně vyšší prevalenci než u dívek (Nielsen Sobotková a kol., 2014, s. 69).

Autoři Nielsen Sobotková a kol. (2014, s. 78–79) navíc vytvořili pomocí shlukové analýzy **čtyři typy adolescentního antisociálního chování**:

1. Typ 1 – „neproblémoví“ (56 %) – představuje nejméně závažný typ antisociálního jednání. Jedinci se všech typů antisociálního chování (rvačky, krádeže, záškoláctví a další delikvence) dopouští méně než jedenkrát ročně, lze je tedy považovat za bezproblémové.
2. Typ 2 – „mírně agresivní“ (25 %) – od prvního typu se liší častějšími rvačkami, kterých se dospívající dopouští víc než třikrát za rok.
3. Typ 3 – „mírně problémoví“ (17 %) – tento typ představují adolescenti s mírně zvýšeným problémovým chováním. Jsou pro něj typické fyzické souboje, poškozování majetku a lhaní rodičům a učitelům.
4. Typ 4 – „vysoce problémoví“ (2 %) představuje nejvyšší míru všech typů antisociálního chování. Adolescenti tohoto typu se dopustili všech druhů antisociálního chování alespoň jednou za poslední rok, opakovaně se prali, kradli v obchodě, ničili majetek, lhali, nosili u sebe zbraň, byli potrestáni důtkou, byli zatčeni policií, byli ve škole po požití alkoholu nebo marihuany.

Tabulka 3 *Identifikované typy v národní části projektu SAHA*

Typ	N	%	Popis
1	1 613	56,5	Neproblematictí adolescenti – „neproblémoví“
2	720	25,2	Mírně agresivní chování (rvačky) – „mírně agresivní“

Typ	N	%	Popis
3	477	16,7	Mírné problémy s chováním (lhaní, rvačky, ničení majetku) – „mírně problémoví“
4	46	1,6	Vysoká úroveň antisociálního chování – „vysoce problémoví“

Zdroj: Nielsen Sobotková a kol., 2014, s. 79, upraveno

Autoři (Nielsen Sobotková a kol., 2014, s. 82–83) k těmto typům dodávají, že první a druhý typ lze považovat za bezproblémový. Typ 2 („mírně agresivní“) se od prvního liší větším zastoupením fyzických soubojů, které se týkají zejména chlapců z mladší věkové kohorty. Toto chování má pravděpodobně vývojový charakter. Ve třetím typu („mírně problémoví“) převažují starší, 14 letí adolescenti, u kterých se objevuje kromě rvaček lhaní. Lhaní interpretují autoři jako možnou snahu vymanit se z vlivu a kontroly autorit a tuto skupinu považují spíše za rizikovou, nikoliv jednoznačně antisociální. Poslední, čtvrtý typ („vysoce problémoví“), je zastoupen méně než 2 % sledované adolescentní populace a týká se především chlapců. Představuje dospívající, kteří se opakovaně dopouštějí všech typů antisociálního chování.

Za přínosné lze považovat také souvislosti mezi typy antisociálního chování a užíváním návykových látek – z výsledků národní části projektu SAHA se potvrdila statisticky významná souvislost. **Čím vyšší míru antisociálního jednání osoby vykazovaly, tím více také vypovídaly o užívání návykových látek, především tvrdých drog.**

Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD)

Dalším významným výzkumným projektem mezinárodního charakteru je Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD), největší celoevropská studie zaměřená na zjištění rozsahu užívání návykových látek

u 16letých studentů. Projekt je realizován každé 4 roky od roku 1995 a sleduje např. měsíční a celoživotní prevalenci kouření, konzumaci alkoholu a nelegálních drog, způsob jejich získávání, subjektivní vnímání rizik, vnímání dostupnosti návykových látek, trendy návykového chování. V roce 2015 se studie nově rozšířila také o hraní počítačových her, hazardních her a další internetové aktivity. Respondenty této studie jsou studenti, kteří v daném roce dosáhnou věku 16 let (jedná se o žákyně a žáky 9. ročníků ZŠ a studentky a studenty 1. ročníků středních škol a učilišť).

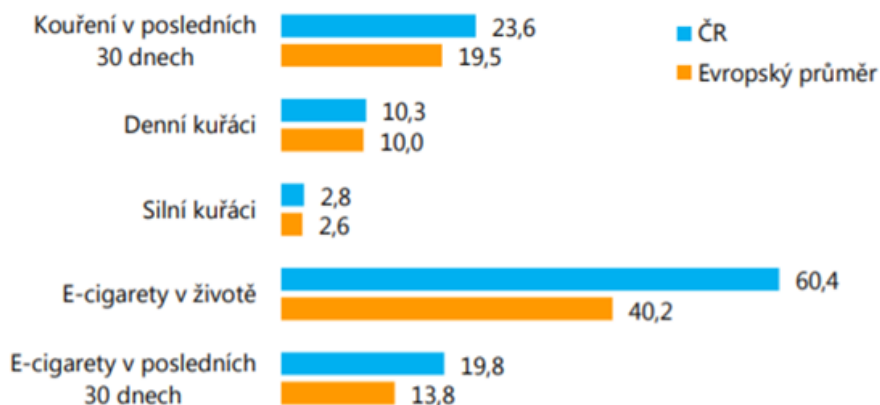
Poslední sběr dat proběhl v březnu až červnu 2019 na 255 vybraných základních a středních školách v celé ČR. Cílovou skupinou byli studenti narození v r. 2003, tedy žáci 9. tříd základních škol a studenti 1. ročníků středních škol. Do posledního ročníku této studie bylo zahrnuto 6 602 dotazníků.

Výsledky studie byly zveřejněny na konci roku 2020. Mezi hlavní výsledky patří:

- více než polovina šestnáctiletých studentů někdy v životě kouřila cigarety, téměř čtvrtina kouřila v posledních 30 dnech, 10 % kouří denně;
- více než 60 % studentů užilo v životě **e-cigarety**, více než 3 % je užívá denně nebo téměř denně,
- téměř 13 % dotazovaných zkusilo kouřit tzv. **zahříváný tabák**;
- 95 % studentů ochutnalo v životě alkohol, v posledních 30 dnech pilo alkohol více než 62 %;
- téměř 40 % šestnáctiletých pilo v posledních 30 dnech 5 a více sklenic alkoholu při jedné příležitosti, pití nadměrných dávek alespoň jednou týdně uvedlo téměř 12 % studentů;
- více než 91 % studentů pilo někdy v životě **energetické nápoje**, více než 40 % pak pilo energetické nápoje v kombinaci s alkoholem;

- téměř 30 % šestnáctiletých vyzkoušelo v životě nějakou nelegální drogu, nejčastěji (28 %) konopné látky;
- 10 % studentů užívalo někdy v životě léky na uklidnění na doporučení lékaře, více než 14 % uvedlo zneužití psychoaktivních léků (užívání bez lékařského předpisu, užívání za účelem dostat se do nálady, užívání v kombinaci s alkoholem);
- téměř 22 % studentů hraje denně **digitální hry**, 74 % tráví čas denně na YouTube nebo na **sociálních sítích**;
- téměř 13 % dotazovaných spadá do kategorie rizika v souvislosti s hraním digitálních her, 34 % je v riziku v souvislosti s trávením času na sociálních sítích;
- téměř 11 % šestnáctiletých hrálo v posledních 12 měsících **hazardní hry**, odhadem je mezi dotazovanými přibližně 2,3 % v riziku vzniku problémového hráčství (Chomynová, Csémy, Mravčík, 2020).

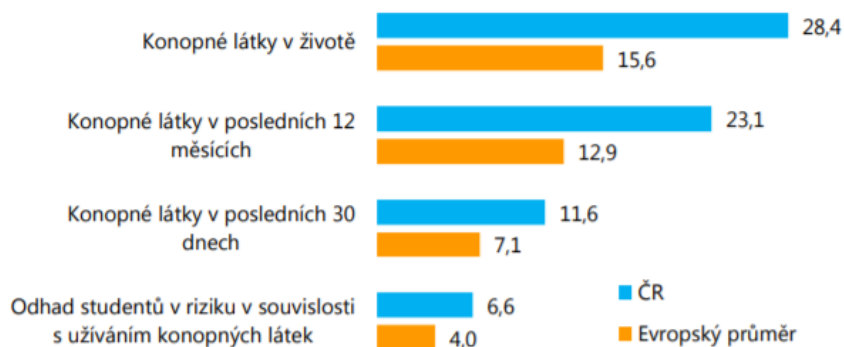
Mezi hlavní trendy v oblasti užívání návykových látek patří bezesporu užívání elektronických cigaret – Česká republika zaujímá přední místo ve zkušenostech mládeže s e-cigaretami (v životě i v posledních 30 dnech).

Graf 1 Užívání tabákových výrobků a elektronických cigaret

Zdroj: Chomynová, Csémy, Mravčík, 2020

Dlouhodobé výsledky ukazují na pokles míry zkušeností s užíváním konopných látek, i přesto je Česká republika na prvních příčkách v celoživotních zkušenostech s touto drogou i v prevalenci aktuálního užívání (tj. v posledních 30 dnech).

Graf 2 Užívání konopných látek

Zdroj: Chomynová, Csémy, Mravčík, 2020

Výzkum International Self-Report Delinquency Study

Mezinárodní výzkumný projekt *International Self-Report¹ Delinquency Study* (ISRSD) postihuje delikventní chování mládeže. První vlna byla realizovaná v roce 1992, poslední v roce 2013 a účastnilo se jí více než 30 převážně evropských zemí včetně České republiky. Studie se zaměřuje na žáky sekundárního vzdělávání, konkrétně žáky 7.–9. tříd základních škol a studenty víceletých gymnázií ve věku přibližně 12–16 let; v roce 2013 to bylo 3 245 respondentů. V České republice je výzkum realizován Katedrou sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

¹ Podstatou self-reportového výzkumu je anonymní výpověď respondenta o vlastním chování, v tomto případě o vybraných druzích kriminálního chování; tento nástroj je považován za velmi validní a reliabilní a využívá se mj. ke zjišťování míry viktimizace.

Výhodou této studie je nejen možnost srovnání prevalence delikvence a rizikového chování v čase, ale také možnost porovnání s jinými evropskými státy, a zejména pak to, že postihuje latentní kriminalitu, která není zachycena v registrované kriminalitě (nezahrnuje samozřejmě výpovědi žáků speciálních škol, žáků handicapovaných či mentálně postižených nebo např. těch, kteří jsou v čase sběru dat „za školou“). Dosud poslední studie ISRD-3 sleduje 14 vybraných deliktů, např. krádež v obchodě, nošení zbraně, úmyslné ublížení na zdraví nebo týrání zvířat; dále se zaměřuje na rizikové chování, např. užívání alkoholu nebo konopných drog. Mapuje viktimizaci respondentů a postihuje jejich mikroprostředí – analyzuje rodinné faktory, oblast školy a trávení volného času (včetně vrstevníků). Z hlediska osobních faktorů se zaměřuje na problematiku sebekontroly a morálky. Z tohoto pohledu se jedná o výjimečnou sociologickou analýzu delikvence mládeže v širším sociálním kontextu.

Z výsledků studie ve srovnání s předchozí studií z roku 2007, které se ČR účastnila, vyplynulo, že alespoň jednoho deliktu se za svůj život dopustila více než třetina dětí a více než čtvrtina přiznala spáchání deliktu během uplynulého roku (tab. 4). Nejvíce rozšířené jsou činy menší závažnosti, zejména krádeže v obchodě (13 % celoživotní prevalence), vandalismus (11 % celoživotní prevalence), nošení zbraně (10 % celoživotní prevalence) nebo účast v bitce a sprejerství (9 % celoživotní prevalence). Nejčastějším deliktem (téměř 60 % celoživotní prevalence) je nelegální stahování z internetu (Moravcová a kol., 2015, s. 26–45).

Tabulka 4 *Souhrnné indexy delikvence v ISRD-3*

Typ činu	Celoživotní prevalence v %	Prevalence za poslední rok v %
Alespoň 1 delikventní čin	37,8	29,9
Delikvence (2+ delikventní činy)	-	21,0

Typ činu	Celoživotní prevalence v %	Prevalence za poslední rok v %
Majetkové činy	19,2	13,3
Násilné činy	16,8	13,9
Ostatní činy	20,4	16,6
Běžné činy	35,0	27,2
Závažné činy	10,0	7,9

Zdroj: Moravcová a kol., 2015, s. 30, upraveno

5 RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ DĚTÍ A MLÁDEŽE V TUZEMSKÝCH VÝZKUMECH

Stanislava Svoboda Hoferková

Cenné informace o rizikovém chování dětí a mládeže poskytují také tuzemské výzkumy. V přehledu je poukázáno na studie prováděné Institutem pro kriminologii a sociální prevenci, které jsou zaměřeny na delikvenci dětí a mládeže, prevenci i intervenci (v rámci sociální práce i penologie). Informace z oblasti kyberohrožení přináší pravidelně Centrum PR-VOK (projekt E-bezpečí).

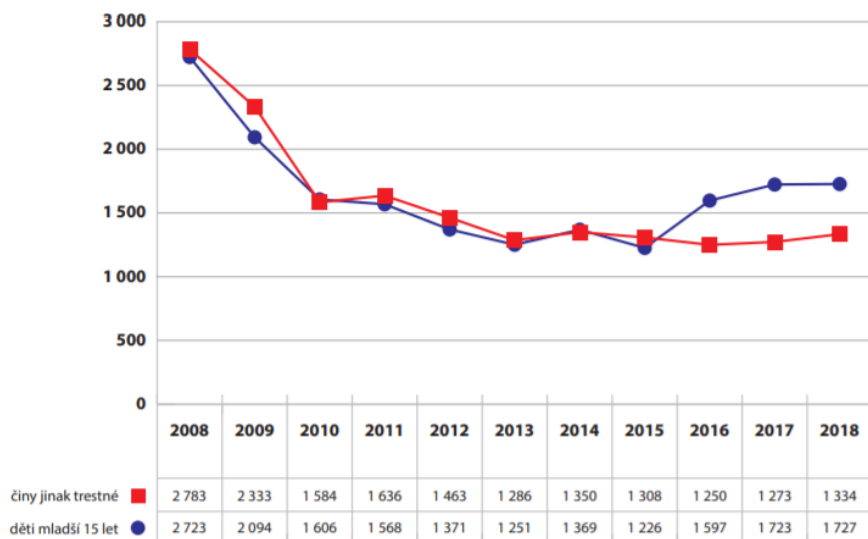
Tradičně se rizikovým chováním/sociálně patologickými jevy zabývá teoreticky i empiricky univerzitní prostředí. Kromě výzkumů realizovaných na Ústavu sociálních studií PdF UHK, jehož členy jsou autoři publikace, jsou relevantní výzkumy prováděny např. kolegy z Katedry speciální a inkluzivní pedagogiky PdF MU v Brně, Klinikou adiktologie 1. LF UK, Katedrou psychologie PedF UK, Katedrou psychologie FF UPOL v Olomouci či dalšími.

Studie Institutu pro kriminologii a sociální prevenci

Důležité jsou studie Institutu pro kriminologii a sociální prevenci, který je samostatnou výzkumnou organizací Ministerstva vnitra ČR. Institut vydává celou řadu výzkumných studií především z oblasti kriminologie a penologie, ale pořádá i mezioborová setkání, na kterých se setkávají výzkumníci s kriminology, psychology, policisty, pedagogy, koordinátory prevence a dalšími odborníky, kteří se zabývají problematikou rizikového chování.

Institut pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP) zpracovává každoroční analytický přehled vývoje registrované kriminality v České republice a souvisejících sociálně patologických jevů (zejména sebevražednosti). Při

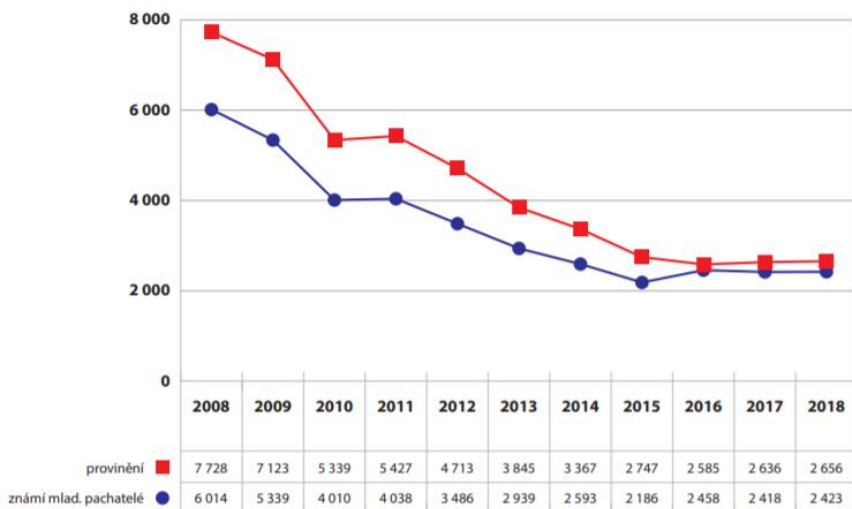
vypracování těchto přehledů využívá IKSP více zdrojů: statistické údaje získané z Policejního prezidia ČR a z resortu Ministerstva spravedlnosti ČR, informace ze zpráv Nejvyššího státního zastupitelství, z ročenek Vězeňské služby České republiky a z některých dalších resortních i mimo-resortních materiálů.

Graf 3 *Vývoj kriminality dětí v letech 2008–2018*

Zdroj: Diblíková a kol., 2019

Registrovaná kriminalita dětí má v posledních letech spíše stagnující charakter, i když od roku 2015 se mírně zvýšil počet registrovaných pachatelů – dětí do 15 let.

Graf 4 Vývoj kriminality mladistvých v letech 2008–2018

Zdroj: Diblíková a kol., 2019

Obdobná situace je u mladistvých (15–18 let). Počet registrované kriminality mladistvých dlouhodobě klesá (viz graf 4). Trend pokračuje i v letech 2019 a 2020. Statistika Policie ČR za rok 2020 ukazuje, že podíl mladých lidí do 18 let je na úrovni 4,4 % všech stíhaných pachatelů (což je méně oproti předchozímu roku). V roce 2020 bylo celkově stíháno 3 781 osob, z tohoto počtu bylo 2 130 mladistvých, 1 280 dětí ve věkovém rozmezí 12–14 let a 371 osob připadá na ještě mladší děti. Dynamika stíhaných osob mladších 18 let za delší časové období naznačuje, že absolutní počty stíhaných mladých lidí v ČR jsou jednak v roce 2020 pod pětiletým průměrem a že zároveň **počty stíhaných mladých lidí se v zásadě rok od roku snižují nebo zůstávají na srovnatelné úrovni** (Scheinost a kol., 2021).

Výzkumy Centra PRVOK

Centrum prevence rizikové virtuální komunikace Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (dále jen Centrum) se orientuje na oblast rizikových komunikačních jevů spojených s využíváním informačních a komunikačních technologií (Centrum PRVoK, 2016). Centrum realizuje také projekt E-Bezpečí, který se zaměřuje na prevenci, vzdělávání, výzkum, intervenci a osvětu spojenou rizikovým chováním na internetu a souvisejícími fenomény. Z výzkumů, které Centrum realizovalo v posledních několika letech, můžeme uvést např. následující:

- *Národní výzkum kyberšikany zaměřené na české učitele* (2016);
- *České děti a Facebook* (2014);
- *Výzkum rizikového chování českých dětí v prostředí internetu* (2014);
- *Výzkum rizikového chování slovenských dětí v prostředí internetu* (2013);
- *Výzkum rizikového chování českých dětí v prostředí internetu* (2013);
- *Rizikové chování studentů PdF UP v prostředí internetu* (2011);
- *Nebezpečí internetové komunikace* (2012);
- *Nebezpečí elektronické komunikace 1, 2* (2010, 2011).

Rizikové chování českých dětí v prostředí internetu

Výzkum *Rizikové chování českých dětí v prostředí internetu* (2014) monitoruje výskyt základních rizikových jevů spojených s využíváním ICT. Byl realizován na reprezentativním vzorku 28 232 respondentů ve věku 11–17 let, ve všech krajích ČR v letech 2013–2014. Výzkumným nástrojem byl dotazník, který obsahoval 71 položek a byl distribuován elektronicky.

Tabulka 5 *Oběti kyberšikany u českých dětí dle jednotlivých forem*

Forma kyberšikany N = 16 253 – 27 538	N	%
Verbální útoky	9 455	34,33
Vyhrožování a zastrašování	3 380	17,84
Krádež identity	2 755	11,82
Vydírání	1 879	7,91
Ponižování, ztrapňování šířením fotografie	2 982	13,70
Ponižování, ztrapňování šířením videa	1 505	6,54
Ponižování, ztrapňování šířením audia	738	3,89
Průnik na účet	8 113	34,80

Zdroj: Kopecký a kol., 2015, s. 55

Poznámka: Počet respondentů byl u každé otázky jiný, jednotlivé formy respondentů se zkoumaly samostatně (oběť, agresor, platforma apod.). Ve všech případech jde o opakované formy útoku v rámci 1 kalendářního roku.

Nejčastěji jsou děti v České republice vystaveny průnikům na účet (prolomení hesla do online účtu), které potvrzuje více než 34 % oslovených dětí. Mezi další formy kyberšikany patří verbální útoky (34 %) a vyhrožování a zastrašování (18 %). Podle výsledků výzkumu se stávají oběťmi jednotlivých forem kyberšikany častěji dívky než chlapci, a to téměř ve všech sledovaných formách. Pachatelé – agresory – se dle výzkumu stávají častěji chlapci než dívky, s výjimkou verbálních útoků, u těch jsou agresory častěji dívky (Kopecký a kol., 2015, s. 55–57).

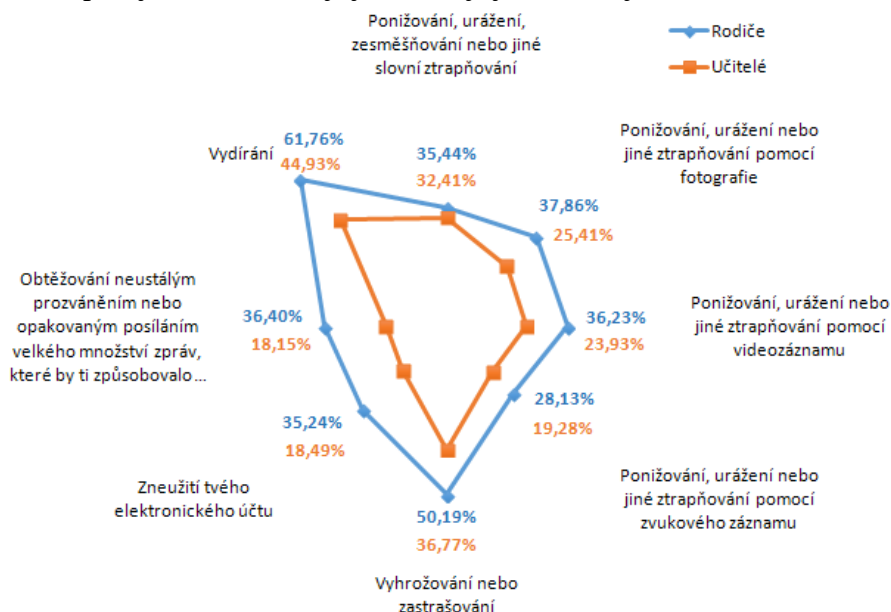
Tabulka 6 *Platformy a služby využívané k útokům na děti*

Platformy a služby	N = 10 118	%
Sociální síť	4942	48,84
SMS	2668	26,37

Platformy a služby	N = 10 118	%
Veřejný chat	2209	21,83
Neveřejný chat	2196	21,70
Jiná služba	910	8,99
E-mail	715	7,07
Blog	413	4,08

Zdroj: Kopecký a kol., 2015, s. 58

Jak ukazuje tab. 6, nejčastější platformu, která je ke kyberšikaně zneužívána, představují sociální sítě (zejména Facebook a Ask.fm, 49 %), dále SMS zprávy (26 %) a veřejný i neveřejný chat (oboje zhruba 22 %).

Graf 5 Koho by děti kontaktovaly v případě kyberšikany

Zdroj: Kopecký a kol., 2015, s. 59

Zajímavé výsledky přinesly otázky mapující, koho by děti kontaktovaly v případě, že by se staly obětí kyberšikany (graf 5). Rodiče by respondenti

kontaktovali zejména v případech vydírání (62 %) a vyhrožování (50 %). Přibližně třetina dětí uvádí, že nekontaktují v případě kyberšikany ani učitele ani rodiče (Kopecký a kol., 2015, s. 58).

Výzkum (Kopecký a kol., 2015, s. 60) přinesl i výsledky v oblasti přenášení rolí agresora a oběti, které doložily, že dětské oběti se stávají agresory poměrně často – např. v případě vydírání se téměř 45 % dětí mění v útočníky různých forem útoku kyberšikany. Méně často útočníci využívají stejnou formu útoku.

Kromě kyberšikany se výzkum soustředil také na sexting. Vlastní intimní materiál (fotografii či video) umístilo na internet 7,41 % dětí ve věku 11–17 let (47 % chlapců, 53 % dívek). Vlastní sexuálně laděné materiály odeslalo jiným osobám 12 % respondentů. Jako důvody uváděli respondenti, že fotografie byla pro partnera, dále „ze srandy“, partner je vydíral, snaha pochlubit se nebo obdržet podobnou fotografii od partnera či kamaráda, z nerozváznosti, pro zvýšení sebevědomí nebo získání pozornosti. Zároveň více než tři čtvrtiny respondentů (77,5 %) považují sexting za rizikový a riskantní a jsou si vědomi, že materiál může být zneužit, například k vydírání, zesměšňování, obtěžování, může spustit kyberšikanu nebo materiál může být někde zveřejněn (Kopecký a kol., 2015, s. 64–65).

Více než polovina dětí (54 %) komunikuje na internetu s osobami, které neznají osobně a jejichž opravdovou identitu nemohou ověřit. Přibližně 1/4 dětí (27 %) potvrdila, že po nich jejich internetový kamarád chtěl, aby udrželi komunikaci v tajnosti. Celkem 40 % dětí potvrdilo, že pokud by je internetový kamarád požádal o osobní schůzku v reálném světě, šly by na ni. O schůzce by pak děti nejčastěji řekly kamarádům (56 %) či rodičům (42 %). 44 % dětí potvrdilo, že bylo pozváno na osobní schůzku, více než polovina z pozvaných pak na schůzku šla. Zároveň více než polovina dětí (58 %) považuje online komunikaci s lidmi, které nezná osobně, za riskantní a nebezpečnou. (Kopecký a kol., 2015, s. 66–67)

Pro děti je v současnosti zcela normální sdílet v prostředí internetových služeb velké množství osobních údajů. Následující tabulka (tab. 7) obsahuje osobní údaje, které o sobě děti běžně na internetu zveřejňují.

Tabulka 7 *Osobní údaje, které české děti zveřejňují na internetu*

Osobní či jiný citlivý údaj N = 22 209	N	%
Jméno a příjmení	17 099	76,99
Fotografie obličeje	12 529	56,41
E-mail	12 375	55,72
Adresa školy	4 960	22,33
Telefonní číslo	4 695	21,14
Adresa bydliště	3 285	14,79
Kontaktní údaje k messengeru (ICQ, Skype)	3 107	13,99
Rodné číslo	672	3,03
Heslo k emailovému účtu	530	2,39
PIN kreditní karty	285	1,28
Žádný osobní údaj	2 232	10,05

Zdroj: Kopecký a kol., 2015, s. 69

Mezi osobní údaje, které o sobě děti běžně na internetu sdělují, patří zejména jméno a příjmení (77 %), fotografie obličeje a e-mail (oboje zhruba 56 %). Sdílení fotografií obličejů se dnes již stalo běžnou praktikou, populární je tzv. „selfie“ – autoportrét pořízený za pomoci fotoaparátu či chytrého telefonu. Selfie či jiný druh vlastního autoportréту na internetu sdílí 56 % českých dětí – nejčastěji prostřednictvím sociální sítě Facebook.

Autoři (Kopecký a kol., 2015, s. 70) výzkumu upozorňují, že fotografie obličejů se velmi často využívají jako nástroje pro různé formy online útoku na dítě, např. v rámci kyberšikany či kybergroomingu.

Tabulka 8 Sociální sítě, které používají české děti

Osobní či jiný citlivý údaj N = 21 425	N	%
Facebook	17 344	80,95
Google+	9 546	44,56
Lidé.cz	5 931	27,68
Twitter	5 678	26,50
Spolužáci.cz	4 865	22,71
Ask.fm	4 301	20,07
Libímseti.cz	1 435	6,70
Gifyo	1 179	5,50
Myspace	1 152	5,38
LinkedIn	514	2,40

Zdroj: Kopecký a kol., 2015, s. 73

Nejčastěji využívanou sociální sítí je u českých dětí Facebook s více než 80 % aktivních uživatelů. Více než polovina dětí, které Facebook používají, je ve věku 11–15 let (53 %). Lze předpokládat, že velké množství z nich nespĺňuje minimální povolenou věkovou hranici pro vstup na tuto sociální síť, tj. 13 let věku. Na dalších místech se umístila sociální síť Google+, následovaná českou sociální sítí (dnes již zrušenou) Lidé.cz. Děti dále využívají mikrobloginovací systém Twitter, nebo síť Ask.fm (Kopecký a kol., 2015, s. 73).

Rizikové chování slovenských dětí v prostředí internetu

Výzkum rizikového chování slovenských dětí v prostředí internetu (2014) navázal na výzkumy rizikového chování českých dětí, které byly realizovány Centrem prevence rizikové virtuální komunikace Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v letech 2010–2014. Aby bylo možné výsledná zjištění komparovat, zvolili autoři stejný výzkumný nástroj. Výzkumu realizovaného na území Slovenské republiky se zúčastnilo 1 466 respondentů ve věku 11–17 let.

Výzkum shodně sledoval výskyt kyberšikany, sextingu, oblast seznamování a komunikace dětí na internetu, zveřejňování osobních informací nebo užívání sociálních sítí.

Tabulka 9 *Oběti kyberšikany u slovenských dětí dle jednotlivých forem*

Formy kyberšikany N = 1 355-1 466	N	%
Verbální útoky	416	28,38
Vyhrožování a zastrašování	230	16,81
Krádež identity	129	9,52
Vydírání	95	6,94
Ponižování, ztrapňování šířením fotografie	182	12,75
Ponižování, ztrapňování šířením videa	73	5,29
Ponižování, ztrapňování šířením audia	47	3,42
Průnik na účet	365	26,94

Zdroj: Kopecký a kol., 2015, s. 77

Poznámka: Počet respondentů byl u každé otázky jiný, jednotlivé formy respondentů se zkoumaly samostatně (oběť, agresor, platforma apod.). Ve všech případech jde o opakované formy útoku v rámci 1 kalendářního roku.

Slovenské děti jsou nejčastěji vystaveny verbálním útokům (více než 28 %), dále pak průniku na účet či prolomení hesla do online účtu (27 %), poměrně rozšířené je také vyhrožování a zastrašování (17 %).

Nejčastější internetovou platformou, která je ke kyberšikaně zneužívána, jsou obdobně jako v České republice sociální sítě (zejména sociální síť Facebook a Ask.fm), opakované útoky potvrzuje přes 48 % slovenských respondentů. Kyberšikana často probíhá také v prostředí veřejného (29 %) a neveřejného (20 %) chatu. V posledních letech se také k útokům stále více využívají webkamery – zneužití webkamery ke kyberšikaně potvrzuje necelá 3 % respondentů. (Kopecký a kol., 2015, s. 79)

Sexting ve formě umístění vlastního intimního materiálu (fotografie či videa) na internet provozuje necelých 8 % slovenských dětí (51 % chlapců a 49 % dívek). Vlastní sexuálně laděné materiály odeslalo jiným osobám více než 9 % respondentů (častěji dívky). Zároveň téměř tři čtvrtiny respondentů (73 %) považují sexting za rizikový a riskantní (Kopecký a kol., 2015, s. 82–83).

Shrnutí výsledků výzkumů zaměřených na rizikové chování českých a slovenských dětí na internetu

Z prezentovaných výsledků výzkumu *Rizikové chování českých dětí v prostředí internetu* (2014) a výzkumu *Rizikové chování slovenských dětí v prostředí internetu* (2014) můžeme vyvodit následující závěry:

- V prostředí internetu se děti ve věku 11–17 let mohou setkat s mnoha rizikovými jevy, nejčastěji s **kyberšikanou** ve formě prolomení účtu, verbálních útoků, vyhrožování, zastrašování, vydírání nebo ponižování. Některou formu kyberšikany zažilo zhruba 28 % slovenských a 35 % českých dětí; u českých dětí se častěji objevuje prolomení účtu. Nejčastější platformou pro kyberšikanu jsou

shodně sociální sítě, zejména Facebook a Ask.fm, dále veřejný a neveřejný chat a SMS zprávy.

- Lze předpokládat, že množství uživatelů internetu se bude stále zvyšovat, stejně tak budou vstupovat do virtuálního světa stále mladší a mladší věkové kategorie. Proto můžeme očekávat přibývajících množství kyberšikany v populaci českých dětí za roky 2011 až 2013.

Tabulka 10 *Vývoj kyberšikany v populaci českých dětí (2011–2013) – oběti*

Druhy kyberšikany	2011	2012	2013
Verbální útoky	31,60 %	33,44 %	34,33 %
Obtěžování prozváněním	23,43 %	24,08 %	26,36 %
Vyhrožování a zastrašování	15,88 %	17,38 %	17,84 %
Krádež identity	8,51 %	10,09 %	11,82 %
Vydírání	6,82 %	7,33 %	7,91 %
Ponižování, ztrapňování šířením fotografie	12,32 %	10,85 %	13,70 %
Ponižování, ztrapňování šířením videa	6,36 %	5,58 %	6,54 %
Ponižování, ztrapňování šířením audia	4,45 %	3,69 %	3,89 %
Průnik na účet	31,68	32,58 %	34,80 %
	n > 12 000	n > 21 000	n > 28 000

Zdroj: Kopecký a kol., 2015, s. 133

- V České i Slovenské republice se děti jako oběti kyberšikany obrací na rodiče i učitele zhruba v polovině případů a teprve tehdy, když je útok vážný a děti jej nedokáží vyřešit.

- Zajímavá je existence přítomnosti přepínání rolí mezi oběťmi a agresory. Výzkumy shodně pro obě země ukázaly, že zhruba polovina obětí se mění v útočníky různých (nejčastěji odlišných) forem kyberšikany. Navíc je možné předpokládat, že podobné přepínání rolí bude platit i v rámci „face to face“ šikany.
- Jako velmi rizikový se jeví sexting. České i slovenské děti – častěji dívky umísťují na internetu vlastní intimní fotografie či videa (zhruba 10 %). Zároveň téměř tři čtvrtiny respondentů si uvědomují rizika sextingu.
- Mezi osobní údaje, které o sobě děti běžně na internetu sdělují, patří zejména jméno a příjmení, fotografie obličeje (zejména ve formě selfie) a e-mail.
- Nejčastěji využívanou sociální sítí je u českých i slovenských dětí Facebook s více než 80 % aktivních uživatelů. Někteří uživatelé Facebooku nedosahují povolené věkové hranice 13 let (Kopecký a kol., 2015).

Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)

Katedra psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci se dlouhodobě zabývá problematikou rizikového chování adolescentů, zejména ve vztahu k vybraným osobnostním charakteristikám. V následující části představíme vybrané, zejména reprezentativní výzkumy relevantní pro naši oblast.

Jeden z prvních reprezentativních výzkumů zaměřených na rizikové chování provedl v rámci své diplomové práce Skopal (2012). Výzkumný soubor tvořilo 421 chlapců a 415 dívek navštěvujících 8. a 9. ročníky základních škol a 3. a 4. ročník víceletých gymnázií ve čtyřech krajích České republiky. Kromě položek prevalence různých forem rizikového chování

měl v testové baterii i *Škálu osobnostních rysů představující riziko z hlediska užívání návykových látek* (SURPS – *Substance Use Risk Profile Scale*). Z výzkumu vyplynuly mimo jiné následující výsledky:

- 13 % jedinců ze sledované populace vykouří denně více než pět cigaret;
- celoživotní prevalence alkoholu je 92 %;
- opilost za poslední měsíc zažívalo 12 % adolescentů;
- alespoň 16 % dívek má zkušenosti se sebepoškozováním;
- obětí verbální agrese během posledního měsíce se stalo 27 % adolescentů a obětí fyzické agrese bylo 9 %;
- zkušenosti s krádežemi v obchodech má 29 % žáků a 15 % mělo problémy s policií;
- z hlediska pohlaví byl největší rozdíl naměřen u třídní důtky, kterou během života dostalo 40 % chlapců a jen 15 % dívek, podobně je to i s ředitelskými důtkami; obecně můžeme konstatovat, že vyšších hodnot dosahují chlapci; u dívek se vyšší hodnoty ukazují u záměrného poškozování, krádeží peněz rodičům, problémů s policií a užívání marihuany společně s alkoholem (Skopal, 2012, s. 105–118).

Tabulka 11 *Výskyt některých sledovaných rizikových aktivit ve Skopalově studii*

Aktivita	Frekvence	Výskyt
Třídní důtka	(během života)	27 %
Odcizení zboží v obchodě	(během života)	29 %
Ublížení někomu	(během života)	16 %
Záměrné sebepoškozování	(během života)	11 %
Užívání marihuany společně s alkoholem	(během posledního roku)	10 %
Ředitelská důtka	(během života)	14 %

Krádež peněz rodičům	(během života)	24 %
Problémy s policií	(během života)	16 %
Byl zesměšňován	(během posledního měsíce)	27 %
Byl obětí agrese	(během posledního měsíce)	9 %

Zdroj: Skopal, 2012, s. 105–118

Další studie autorů Katedry psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (Dolejš, Skopal, Suchá a kol., 2014) se zúčastnilo 200 žáků druhého stupně vzdělávání ve věkovém rozmezí 11–15 let. Testová baterie obsahovala 40 položek směřovaných k tématu výskytu rizikového chování: zkušenosti s alkoholem či tabákem, výskyt hostilního a delikventního chování. Položky testové baterie posloužily pro vznik dotazníku ***Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)***, který má již pouze 18 položek, které jsou rozděleny do tří škál, jež tvoří jeden celkový testový skór, označovaný jako „celkový skór rizikového chování“. Dotazník identifikuje tři faktory, které spolu významně korelují: faktory *Abúzus*, *Delikvence* a *Šikana*:

1. první faktor *Abúzus* je tvořen 7 položkami a zjišťuje užívání nejčastějších legálních i nelegálních návykových látek v této populaci, tedy alkoholu, tabáku, marihuany a léků (je zde připojena otázka týkající se pohlavního styku, neboť faktorová analýza identifikovala signifikantně významné souvislosti mezi jednotlivými položkami). Ukázka položek: „*Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?*“, „*Vykouříš denně více než 5 cigaret?*“;
2. faktor *Delikvence* obsahuje také 7 položek a zjišťuje zkušenosti s krádežemi, falšováním či poškozováním majetku. Ukázka položek: „*Ukradl/a jsi někdy něco někomu?*“, „*Měl/a jsi někdy „opletačky“ s policií kvůli tomu, co jsi udělal/a?*“;

3. faktor *Šikana* je syčen 4 položkami a identifikuje jedince jako oběť auto/agresivního a hostilního chování, které proti němu vedou jeho spolužáci. Ukázka položek: „*Už sis někdy během života záměrně fyzicky ublížil/a?*“, „*Ublížil ti některý ze spolužáků během posledních 30 dnů?*“.

Mezi roky 2013 a 2014 byl realizován další rozsáhlý reprezentativní výzkum zaměřený na vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování českých žáků a žákyň (Dolejš, Skopal, Suchá, 2014). Cílem studie bylo zhodnotit výskyt vybraných forem rizikového chování v souvislosti s výskytem určitých osobnostních charakteristik (např. impulzivita, agresivita, sebehodnocení) a školní úspěšnosti. Využity byly různé standardizované psychodiagnostické nástroje: dotazník *Sebepojetí školní úspěšnosti dětí* (SPAS), *Výskyt rizikového chování u adolescentů* (VRCHA), *Škála osobnostních rysů u adolescentů* (ŠORA), *Rosenbergova škála sebehodnocení* (RŠS) a *Dotazník agresivity Busse a Perryho* (BPAQ).

Výzkumu se zúčastnilo 4198 respondentů ve věku 11–15 let (průměrný věk byl 13 let), 48 % chlapců a 52 % dívek, kteří navštěvovali 54 školských zařízení – 35 základní škol a 19 gymnázií.

Respondent odpovídá na otázky ANO nebo NE. Výsledky jsou uveřejněny v následujících tabulkách (tab. 12, tab. 13).

Tabulka 12 Výsledky dotazníku VRCHA

Položky dotazníku VRCHA	Celkem (N = 4 198) Odpověď ANO v %	Základní školy (N = 2 450) Odpověď ANO v %	Gymnázia (N = 1 733) Odpověď ANO v %
Faktor <i>Abúzus</i>			
Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?	31,2	32,1	29,7
Kouřil/a jsi nebo jinak užil/a někdy během svého života marihuanu ("trávu") nebo hašiš?	10,9	12,6	8,3
Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?	10,9	14,6	5,5
Měl/a jsi někdy během svého života pohlavní styk?	5,6	7,1	3,2
Vykouříš denně více než 5 cigaret?	3,0	4,5	1,0
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů opilý/á tak, že jsi měl/a problémy s chůzí, s mluvením, zvracel/a jsi nebo sis nepamatoval/a, co se stalo?	3,9	4,5	3,0
Užil/a jsi někdy během života léky, aniž bys je potřeboval/a (zdravotní problémy) a aniž by o tom věděli rodiče?	8,9	9,5	8,3

Položky dotazníku VRCHA	Celkem (N = 4 198) Odpověď ANO v %	Základní školy (N = 2 450) Odpověď ANO v %	Gymnázia (N = 1 733) Odpověď ANO v %
Faktor <i>Delikvence</i>			
Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů?	29,9	29,1	30,8
Ukradl/a jsi někdy peníze rodičům nebo někomu jinému?	11,9	13,1	10,1
Byl/a jsi někdy během svého života "za školou"?	8,3	9,4	6,6
Ukradl/a jsi někdy něco někomu?	23,3	23,5	22,9
Poškodil/a jsi někdy během života cizí majetek jen tak pro zábavu?	15,0	16,7	12,4
Měl/a jsi někdy „opletačky“ s policií kvůli tomu, co jsi udělal/a?	7,4	9,7	3,9
Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě?	10,7	12,6	7,9
Faktor <i>Šikana</i>			
Už sis někdy během života záměrně fyzicky ublížil/a?	25,2	26,8	22,9
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů středem hrubých a vulgárních urážek od spolužáků?	17,6	20,9	13,0

Položky dotazníku VRCHA	Celkem (N = 4 198) Odpověď ANO v %	Základní školy (N = 2 450) Odpověď ANO v %	Gymnázia (N = 1 733) Odpověď ANO v %
Ublížil ti někdo nebo tě zesměšňoval v posledních 30 dnech na internetu (sociální sítě, nevhodná videa, blogy)?	7,1	8,2	5,6
Ublížil ti některý ze spolužáků během posledních 30 dnů?	11,7	13,4	9,3

Zdroj: Skopal, Dolejš, Suchá, 2014, s. 26–27

Z tabulky 12 je patrné, že více než 31 % adolescentů ve věku 11–15 let má za posledních 30 dní zkušenosti s alkoholem, 4 % s opilostí, téměř 11 % s marihuanou a 3 % vykouří více než 5 cigaret denně. 20 % respondentů falšuje podpisy rodičů, objevuje se u nich autoagrese nebo krádeže. Verbální agresivitu za posledních 30 dní potvrdilo 18 % respondentů a fyzické ubližování téměř 12 %. Na sociálních sítích se stalo obětmi 7 %.

Dotazník VRCHA byl v r. 2013 přeložen do slovenštiny (dotazník *Výskytu rizikového správania adolescentov*, VRSA) a posloužil pro srovnávací výzkum výskytu rizikového chování českých a slovenských žáků (N = 4 198 v ČR a N = 1 704 na Slovensku). Celkové výsledné skóre rizikového chování mezi slovenskými žáky dosáhlo 2,53 (oproti 2,42 v ČR) – vyšší průměrné skóre bylo u slovenských žáků v oblasti šikany, zatímco oblasti abúzus a delikvence byly vyrovnané (Dolejš, Skopal, 2014).

Tabulka 13 Prevalence rizikového chování – porovnání ČR a SK (v %)

Položky dotazníku VRCHA	ČR	SK
Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?	31,2	21,4
Kouřil/a jsi nebo jinak užil/a někdy během svého života marihuanu ("trávu") nebo hašiš?	10,9	9,0
Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?	10,9	12,2
Měl/a jsi někdy během svého života pohlavní styk?	5,6	6,1
Vykouříš denně více než 5 cigaret?	3,0	3,6
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů opilý/á tak, že jsi měl/a problémy s chůzí, s mluvením, zvracel/a jsi nebo sis nepamatoval/a, co se stalo?	3,9	4,5
Užil/a jsi někdy během života léky, aniž bys je potřeboval/a (zdravotní problémy) a aniž by o tom věděli rodiče?	9,0	8,6
Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů?	29,9	24,7
Ukradl/a jsi někdy peníze rodičům nebo někomu jinému?	11,9	17,0
Byl/a jsi někdy během svého života "za školou"?	8,3	12,0
Ukradl/a jsi někdy něco někomu?	23,3	25,5
Poškodil/a jsi někdy během života cizí majetek jen tak pro zábavu?	15,0	16,3
Měl/a jsi někdy „opletačky“ s policií kvůli tomu, co jsi udělal/a?	7,4	6,6
Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě?	10,7	10,8
Už sis někdy během života záměrně fyzicky ublížil/a?	25,2	20,8
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů středem hrubých a vulgárních urážek od spolužáků?	17,6	35,7

Položky dotazníku VRCHA	ČR	SK
Ublížil ti někdo nebo tě zesměšňoval v posledních 30 dnech na internetu (sociální sítě, nevhodná videa, blogy a jiné)?	7,1	8,4
Ublížil ti některý ze spolužáků během posledních 30 dnů?	11,7	13,8

Zdroj: Dolejš, Skopal, 2014

Shrnutí a aktuální trendy

Výsledky výzkumných projektů naznačují zřetelný pokles výskytu rizikového chování (sociálně patologických jevů) u české mládeže – zejména u pravidelné konzumace návykových látek, ale také u dalších forem rizikového chování včetně kriminality a delikvence. Podobné změny zaznamenaly i v řadě evropských zemí. Znepokojujícím faktem může být vyrovnávání zkušeností mezi pohlavími; zatímco v 90. letech 20. století byl výskyt rizikového chování včetně užívání návykových látek vyšší u chlapců, postupně dochází k vyrovnávání rozdílů mezi pohlavími.

Nad důvody výše popsaných změn diskutují odborníci i pracovníci z praxe. Pravděpodobně se projevují **pozitivní dopady realizace preventivních programů** a dalších opatření. Do popředí se dostává zdravý životní styl (zdravé a bio potraviny, sportovní aktivity apod.). Ovšem zřetelný posun nastal v **charakteru trávení volného času dětí a mládeže**, který se jistě promítá do podoby rizikového chování. Ukazuje se, že masivní užívání informačních a komunikačních technologií má zásadní vliv také na projevy rizikového chování. Redukcí času stráveného s vrstevníky „venku“ dochází k poklesu některých forem rizikového chování [na tento trend upozornili již Marešová a kol. (2014), kteří ve shodě s kriminology konstatovali, že kriminalita dětí a mladistvých se přesouvá „z ulice na sociální síť“]. Rizikový již není reálný „svět venku“, ale virtuální, do

kterého vstupujeme doma, ve škole či ve veřejném prostoru přes počítač nebo mobilní telefon. Je tedy žádoucí, aby výzkumné i preventivní aktivity byly směřovány zejména tímto směrem. Mezi hlavní změny můžeme tedy zahrnout:

- celkový pokles užívání návykových látek (a delikvence obecně), i když ČR stále překračuje evropský průměr a je na prvních příčkách;
- objevují se nové fenomény – např. elektronické cigarety a zahřívaný tabák, energetické nápoje;
- vyrovnávání rozdílů mezi pohlavími;
- změny v trávení volného času: více tráveného času ve virtuální realitě (internet a sociální sítě) a méně stráveného času „venku“;
- objevují se změny životního stylu mládeže: dbání o své zdraví, vzhled, pověst (vliv internetu; názory ostatních na mé chování, činy apod.);
- zvýšení dohledu a kontroly rodičů;
- objevují se rizika spojená s ICT (závislost, kyberšikana, pokles pohybové aktivity atd.).

6 ŠKOLNÍ PORADENSKÝ SYSTÉM V KONTEXTU NOVĚ SE OBJEVUJÍCÍCH JEVŮ

Stanislava Svoboda Hoferková

V současné době můžeme pozorovat zvýšený zájem o poradenské služby, ve školním prostředí tomu není jinak. Důvodů je mnoho, např. větší nároky na výkon (v práci i ve škole), narůstající životní tempo, ekonomické problémy rodin, oslabení soudržnosti rodin, vysoká rozvodovost, vysoké pracovní nároky na rodiče, oslabení vlivu učitelů a autorit celkově, změna životního stylu jedinců i celých rodin díky masivnímu vlivu komunikačních technologií apod.

Poradenství na našem území – charakteristika a vývoj

Poradenství obecně můžeme charakterizovat jako záměrnou, cílevědomou pomoc klientům, rodinám a všem, kdo s nimi spolupracují. Opírá se o diagnostiku a většinou se jedná o týmovou činnost více odborníků (pedagoga, etopeda, psychologa, sociálního pracovníka a dalších). Mezi poradenské aktivity bychom mohli zařadit informační činnosti (předávání informací), zprostředkovatelskou činnost (zprostředkování spolupráce s dalšími odborníky), diagnostické činnosti, výcvikové akce (výcvik v různých oblastech, např. v asertivitě) a komplexní intervenci.

Oblasti, které jsou řešeny v rámci poradenství, je mnoho (zdravotní potíže, problémy v partnerství, s výchovou dětí, problémy ve školním prostředí, nedostatečná informovanost v mnoha oblastech, finanční problémy, bytové a sociální podmínky, právní problémy, problémy se sociálně patologickými jevy, jako jsou závislosti, poruchy příjmu potravy a další), proto neexistuje jeden odborník, který by dokázal obsáhnout všechny oblasti, jednotlivá poradenství se tedy začala profilovat. V odborné literatuře

(např. Novosad, 2000, s. 62) se můžeme setkat s různým dělením poradenské činnosti:

- lékařské poradenství – specifika určitého onemocnění, úprava životního stylu či životosprávy klienta;
- psychologické poradenství a psychoterapie - např. partnerské poradenství a rodinná terapie; krizová intervence – představuje psychologickou, psychiatrickou, ale i sociální pomoc člověku v akutním momentu kritické životní situace;
- **pedagogicko-psychologické poradenství** – např. komplexní problematika špatného školního prospěchu atd.; bývá s ním spojeno:
 - studijní poradenství (otázky volby studijního oboru a zvládnutí obtíží se studiem spojených);
 - výchovné poradenství (výchovné problémy, poruchy chování, hodnotový systém atd.);
 - speciálně-pedagogické poradenství (pro děti a mládež s jakýmkoli typem zdravotního handicapu);
- profesní poradenství – vztahuje se na volbu vhodného zaměstnání s ohledem na možnosti a nadání jedince i s přihlédnutím k situaci na trhu pracovních příležitostí; a poradenství v nezaměstnanosti – týká se aktivizace nezaměstnaných jedinců, organizování kurzů a poradenství v oblasti rekvalifikace;
- sociálně-právní poradenství – vztahuje se na sociální zabezpečení, bydlení, zaměstnání atd.;
- pastorační činnost – poskytnutí duchovní pomoci člověku v nesná-
zích;
- resocializační poradenství, kurátorská činnost – pomoc lidem propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody, ústavního ochranného léčení a podobně.

Pedagogicko-psychologická poradenská péče má své začátky v Anglii na konci 19. století. Souběžně s pedagogicko-psychologickým poradenstvím vznikalo relativně autonomně **poradenství pro volbu povolání**, které bylo orientováno spíše psychometricky než klinicko-psychologicky. První specializovaná poradna pro volbu povolání vznikla v roce 1908 v Bostonu, první česká poradna pro volbu povolání vznikla o deset let později v roce 1919 při českém odboru zemské rady živnostenské v Brně. Vývoj poraden pro volbu povolání byl u nás přerušen prakticky od druhé světové války až do roku 1957, kdy začaly jako zařízení národních výborů vznikat dětské psychologické poradny, psychologické výchovné poradny a kliniky (Vávrová, 1999; Kohoutek, 2009).

První česká **poválečná dětská psychologická poradna** byla zřízena v r. 1958 v Brně. Jejím kladem bylo, že navázala na dobrou tradici široké spolupráce učitelů, lékařů a psychologů (včetně spolupráce na výzkumu). Poradna měla od svého vzniku široký záběr. Zabývala se dětmi, mládeží (i vysokoškoláky) a dospělými osobami. Ve spolupráci s katedrou Filozofické fakulty UJEP realizovala (v letech 1959–1961) poměrně rozsáhlou výzkumnou práci na úseku výchovy k povolání a jeho volby. Poradny se také vždy zabývaly pedagogickou činností (konaly se odborné přednášky a semináře pro výchovné poradce, rodiče, učitele, vychovatele i spolupracovníky v poradnách). Bohatá vždy byla také popularizační a publikační činnost v tisku, v rozhlase i televizi. Nárazově, podle potřeb praxe, byla prováděna i výzkumná činnost v oblasti aplikovaného výzkumu, a to nejen v problematice profesní orientace (Vávrová, 1999; Kohoutek, 2009).

V roce 1967 vyšla první instrukce MŠ ČSR „O zřizování krajských odborných psychologických výchovných pracovišť“. Instrukce vedla ke vzniku celé řady nových poraden, zejména v Čechách. Představitelkou oficiální české koncepce poradenství byla profesorka Pedagogické fakulty KU v Praze Marta Klímová. Prosazovala název výchovné poradenství, kdežto

její odpůrci (zejména na Slovensku a v Brně) prosazovali název psychologická výchovná pracoviště kvůli zdůraznění hlavního vědního oboru tohoto systému. Klímová považovala za pochybené zdůrazňovat případovou práci psychologů, poukazovala také na nevhodnost tendence koncepčně i organizačně odtrhnout profesní orientaci od celkového procesu utváření osobnosti dítěte, jak se to podle ní dělo na Slovensku. Domnívala se, že od počátku sedmdesátých let vedlo zdůrazňování významu psychologie ve výchovném poradenství k nadřazování principů psychologie nad specifické úkoly různých oblastí společenské praxe, které využití psychologie potřebují. Oficiální instrukce z 2. 4. 1976, která tuto novou terminologii kodifikovala, byla vydána 28. května 1976 pod názvem Instrukce o soustavě výchovného poradenství v oboru působnosti ministerstva školství ČSR (čj. 8172/76-201). Tato instrukce znamenala větší prosazení pedagogů ve výchovném poradenství. Pedagogové začali působit v poradnách v řídicích funkcích. (Vávrová, 1999; Kohoutek, 2009)

Od roku 1959 se Kolegium ministerstva školství a kultury ČSR několikrát zabývalo přípravou mládeže pro volbu povolání. Na základě usnesení 21/60 Kolegia ministerstva školství bylo pokusně započato ve školním roce 1960/61 s rozvíjením výchovy k povolání, a to na 30 vybraných školách v Československu. Experiment provedený na vybraných školách potvrdil správnost myšlenky pověřit koordinací výchovného poradenství k volbě povolání specializovaného pracovníka ve škole. Měl to být pracovník s novým typem kvalifikace – **výchovný poradce** (původně výchovně psychologický poradce či psychologický poradce). Současně byl navržen předběžný plán studia výchovných poradců na univerzitních katedrách psychologie (Vávrová, 1999; Kohoutek, 2009).

Současný systém školního poradenství

Současný systém pedagogicko-psychologického poradenství je tvořen nejenom výchovnými poradci a státními, církevními a soukromými pedagogicko-psychologickými poradci, ale od r. 1990 také speciálně pedagogickými centry se zaměřením na péči o děti a mládež se smyslovým, tělesným a mentálním postižením a o děti a mládež s vadami řeči a tzv. středisky výchovné péče, zajišťujícími prevenci a terapii sociálně patologických jevů u dětí a mládeže a poradenství v této oblasti, a to nejen ambulantní, ale i internátní formou. Ve shodě s Vávrovou (1999, s. 13–14) můžeme stávající systém zobrazit takto:

A. Školské instituce poskytující poradenské služby:

- Školy, předškolní zařízení a školská zařízení (učitelé, vychovatelé, výchovní poradci, školní psychologové, školní speciální pedagogové, školní metodici prevence);
- Pedagogicko-psychologické poradny (PPP);
- Speciálně pedagogická centra (SPC);
- Střediska výchovné péče.

B. Střediska plnící funkci podpůrnou:

- Institut pedagogicko-psychologického poradenství;
- Vysoké školy.

C. Instituce zřízené mimo resort školství:

- Úřady práce (resp. informační a poradenská střediska);
- Psychologické a logopedické poradny;
- Poradny pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy;
- Krizová centra, linky důvěry, kontaktní centra;
- Okresní úřady, referáty sociálních věcí;
- Střediska sociální pomoci;
- Střediska prevence drogových závislostí;
- Činnost některých nestátních neziskových organizací.

Jak uvádí Opekarová (2010), tzv. **školní poradenské služby** vycházejí z tradic dřívější soustavy výchovného poradenství, jsou součástí českého školského systému a jsou pevně zakotveny v předpisech MŠMT. V historii prošly celou řadou změn a transformací většinou v souladu se změnami celého školského systému. Všeobecně jsou poskytovány ve školách a ve specifických školských zařízeních především dětem, žákům a studentům, dále jejich zákonným zástupcům a dále pedagogům škol a školských zařízení, které se věnují výchově a vzdělávání dětí a mládeže.

Vedle tradičního poskytování odborné pomoci pro podporu vzdělávání, volby vzdělávací dráhy a postupného budování profesní kariéry, musí školní poradenské služby především směřovat k:

- posílení činnosti sociální prevence;
- podpoře a vytváření podmínek pro rozvoj osobnosti jednotlivých žáků;
- posílení poradenské činnosti pro děti a mládež se specifickými výchovnými a vzdělávacími potřebami;
- podpoře dětí s různými typy problémů při vzdělávání do běžných typů škol a školských zařízení;
- podpoře vzdělávání celé populace.

Školský poradenský systém tvoří pedagogičtí pracovníci (např. výchovný poradce, školní psycholog nebo školní metodik prevence, speciální pedagog); z externích subjektů se jedná zejména o pedagogicko-psychologické poradny, speciálně-pedagogická centra či střediska výchovné péče.

Český poradenský systém stojí na dvou základních pilířích. První pilíř tvoří tzv. školská poradenská zařízení, druhý je pak představován specializovanými pedagogickými pracovníky na školách. Školská poradenská zařízení jsou tvořena pedagogicko-psychologickými poradnami, speciálně pedagogickými centry a středisky výchovné péče.

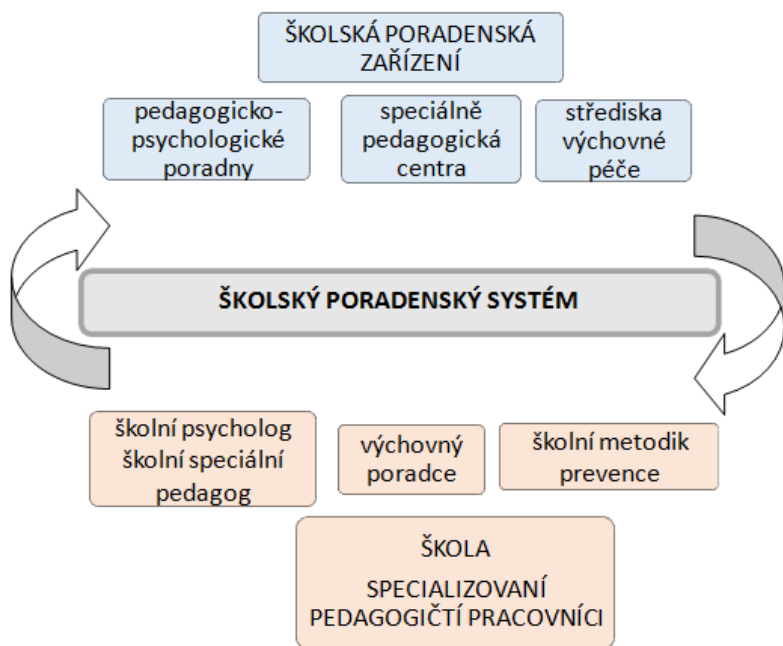

Schéma 1 Školský poradenský systém

Zdroj: Bělík, Hoferková, 2016

Školní metodik prevence

Ve vyhlášce č. 72/2005 Sb. o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů, jsou aktivity školního metodika prevence vymezeny pomocí standardních činností, které charakterizují jeho práci a cíle, ke kterým směřuje:

- Koordinuje tvorbu a kontroluje realizaci preventivního programu školy. Koordinuje a participuje na realizaci aktivit školy zaměřených

ných na prevenci záškoláctví, závislostí, násilí, vandalismu, sexuálního zneužívání, zneužívání sektami, prekriminálního a kriminálního chování, rizikových projevů sebepoškozování a dalších forem rizikového chování.

- Metodicky vede pedagogické pracovníky školy v oblasti prevence rizikového chování (vyhledávání problémových projevů chování, preventivní práce s třídními kolektivy apod.).
- Koordinuje vzdělávání pedagogických pracovníků školy v oblasti prevence rizikového chování.
- Koordinuje spolupráci školy s orgány státní správy a samosprávy, které mají v kompetenci problematiku prevence rizikového chování.

Výchovný poradce

Výchovným poradcem může být jmenován kterýkoli učitel školy, který splňuje nebo si doplní vzdělání dle vyhlášky č. 317/2005 Sb., o dalším vzdělávání pedagogických pracovníků, akreditační komisi a kariérním systému pedagogických pracovníků.

Činnosti výchovného poradce jsou členěny do pěti oblastí. Patří mezi ně:

- Kariérové poradenství, které často bývá největším úkolem výchovného poradce v průběhu roku. V rámci něj se snaží vhodně nasměrovat žáka k jeho budoucí profesní dráze, najít mu školu, která by odpovídala jeho zájmu, školním výsledkům a schopnostem. V průběhu kariérového poradenství představuje výchovný poradce žákům jednotlivá povolání, cesty, jakým způsobem si zvyšovat kvalifikaci, a zaměřuje se i na myšlenku celoživotního vzdělávání.

- Druhou oblastí je výchova a vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, kdy výchovný poradce zabezpečuje ve škole především administrativní a metodickou část této problematiky. Mezi jeho činnosti patří především zprostředkování diagnostiky speciálních vzdělávacích potřeb, evidence zpráv z vyšetření žáků ve školských poradenských zařízeních a koordinace vzniku a plnění individuálních vzdělávacích plánů pro integrované žáky.
- Třetí oblastí je péče o žáky s neprospěchem a žáky nadané. Jedná se o žáky, jejichž vývoj a vzdělávání vyžaduje zvláštní pozornost. Zde je důležitá především spolupráce s třídními učiteli a rodiči.
- Čtvrtou oblastí je řešení problémů spojených se školní docházkou. Problémy spojené se školní docházkou zahrnují řešení neomluvené a zvýšeně omluvené absence. Úkoly výchovného poradce jsou dány Metodickým pokynem MŠMT č.j.10194/2002-14, k jednotnému postupu při uvolňování a omlouvání žáků z vyučování a postihu záškoláctví.
- Pátou oblastí je řešení problémových situací ve škole, kdy ve spolupráci se školním metodikem prevence dle vymezených kompetencí řeší tuto situaci, komunikuje s rodiči a dalšími aktéry, kteří jsou důležití pro řešení této situace (např. OSPOD, policie, nestátní neziskové organizace, diagnostický ústav, střediska výchovné péče, pedagogicko-psychologické poradny, případně další.).

Školní psycholog

Činnost školního psychologa můžeme rozdělit do tří hlavních oblastí:

- Činnosti diagnostické a depistážní, mezi které patří pomoc při zápisu dětí do 1. třídy (pomoc s diagnostikou školní zralosti dětí). Dále pak provádění depistáže specifických poruch učení, diagnostika při

výchovných a výukových problémech, depistáž a diagnostika nadaných dětí, mapování sociálního klimatu ve třídě a škole a další odborný screening možných forem rizikového chování.

- Činnosti konzultační, poradenské a intervenční práce, které zahrnují péči a práci s integrovanými žáky, sestavování individuálních plánů, intervence a práce s krizemi žáků, náprava a vedení žáků ve škole neúspěšných, podíl na karirovém poradenství, podpora učitelů v práci se třídou, individuální konzultace pro pedagogické pracovníky a rodiče a další.
- Metodická práce a vzdělávání, v rámci které participuje na přípravě programu zápisu dětí do 1. ročníku, pomáhá třídním učitelům a dalším členům pedagogického sboru, metodicky připravuje a organizuje další vzdělávání pedagogů v tématech jemu blízkých, pomáhá koordinovat poradenské služby ve škole, organizuje a provádí besedy pro rodiče a další. (Opekarová, 2010)

Školní speciální pedagog

Školní speciální pedagog je odborník poskytující poradenské služby týkající se žáků se zdravotním postižením, zdravotním a sociálním znevýhodněním, v některých případech také nadaných žáků se zdravotním postižením či znevýhodněním (tzv. dvoj výjimečné děti) (Portešová, 2011). Činnosti školního speciálního pedagoga jsou vymezeny ve vyhlášce č. 147/2011 Sb., která se týká žáků se speciálními vzdělávacími potřebami. Školní speciální pedagog:

- Vyhledává žáky se speciálními vzdělávacími potřebami a předává je dál do speciálně pedagogické péče, to vše v rámci depistážní činnosti. Může se podílet i na administrativě po dohodě s výchovným poradcem a dalšími členy školního poradenského pracoviště.

- Diagnostikuje speciální vzdělávací potřeby žáka, zjišťuje jeho anamnézu, zpracovává informace z vyšetření žáka se specifickými výukovými a výchovnými problémy na odborném pracovišti (pedagogicko-psychologická poradna, středisko výchovné péče) a následně pak s žákem individuálně spolupracuje po dobu, po kterou je to nutné. Snaží se pak také pro žáky upravit školní prostředí.
- Mezi jeho další činnosti patří koordinace a metodické vedení asistentů pedagoga ve škole, podílení se na vytváření školních a individuálních vzdělávacích programů či spolupráce s dalšími institucemi a pracovníky center zaměřených na žáky se speciálními vzdělávacími potřebami. Individuální intervence se žáky, kde je to třeba, a komunikace s rodinou.

Externí subjekty

Služby **pedagogicko-psychologických poraden** (dále jen PPP) jsou určeny dětem (přibližně od tří let, kdy vstupují do mateřské školy), žákům a studentům až do ukončení středního, případně vyššího odborného vzdělání. PPP poskytují také služby rodičům, pedagogům a školám. PPP mohou kontaktovat sami rodiče dětí nebo školy po dohodě s rodiči. Hlavní náplní činnosti PPP je diagnostika, poradenství (včetně kariérového), intervence, nápravná péče a prevence. Participují na činnostech v oblastech prevence rizikového chování dětí a mládeže, některé PPP připravují reedukativní a volnočasové aktivity či intervenční programy pro školní třídy, v nichž jsou problémové vztahy včetně šikany (Knotová a kol., 2014).

V pedagogicko-psychologických poradnách se setkáváme s řadou problémů, které spolu často souvisí. Patří sem především:

- vyšetření školní zralosti, zjišťování laterality apod. i posouzení vhodnosti případného odkladu školní docházky;

- zabezpečení výchovy i vzdělávání dětí a mládeže s postižením somatickým, mentálním nebo smyslovým, včetně postižení kombinovaného, u něhož se vzdělávací program dítěte koncipuje zpravidla s ohledem na převládající typ a formu postižení;
- posouzení vhodnosti integrace nebo zařazení do speciální školy;
- diagnostikování a reedukace specifických vývojových poruch učení a případný návrh na zařazení dítěte do specializované třídy (problematikou specifických vývojových poruch učení, tj. dysgrafií, dyslexií, dysortografií, dyskalkulií apod. se také zabývají Dyscentra, která od r. 1995 vznikají při školských zařízeních);
- poruchy vývoje osobnosti;
- poruchy chování (konflikty, záškoláctví, šikana, kriminalita, užívání návykových látek apod.);
- poruchy komunikace, smyslové vady, vady řeči a jejich náprava;
- poradenství v oblasti volby povolání nebo volby typu školy; v návaznosti na prospěch, schopnosti, dovednosti a zdravotní stav dítěte nebo mladistvého;
- řešení komplexní problematiky školního neprospěchu (srov. Novosad, 2000; Opekarová, 2010).

Speciálně pedagogická centra jsou zařízení, která byla zřízena na podporu dětí a mládeže od 3 do 19 let, které mají různý typ zdravotního postižení a znevýhodnění (vady řeči, zraku, sluchu, tělesné postižení, mentální postižení, poruchy autistického spektra případně děti s kombinovanými vadami). Činnost je zajišťována buď ambulantně nebo v zařízeních s denní, týdenní anebo celoroční péčí o žáky se zdravotním postižením.

V rámci komplexní odborné poradenské péče tým SPC zabezpečuje zejména:

- depistáž klientů se zdravotním postižením ve spádové oblasti stanovené zřizovatelem;

- speciálně pedagogickou, psychologickou a sociální diagnostiku klientů se zdravotním postižením;
- poradenské, konzultační, terapeutické a metodické činnosti pro klienty, jejich rodiče nebo osoby odpovědné za výchovu a pro pedagogické pracovníky;
- speciálně pedagogické stimulační a vzdělávací činnosti u integrovaných klientů se zdravotním postižením a u klientů s těžkým a kombinovaným postižením;
- participaci při přípravě a zpracovávání individuálních výchovně-vzdělávacích a stimulačních programů pro děti a žáky integrované do běžných škol;
- zpracovávání odborných podkladů a posudků pro potřeby správních rozhodnutí o zařazení do systému vzdělávání a pro potřeby dalších správních řízení;
- kariérové poradenství pro klienty se zdravotním postižením;
- odborné činnosti v rámci prevence sociálně patologických jevů ohrožujících klienty se zdravotním postižením;
- informační činnosti a propagaci služeb SPC v širší veřejnosti (srov. Novosad, 2000; Opekarová, 2010).

Střediska výchovné péče jsou zařízení, která jsou navštěvována dětmi, žáky a studenty s rizikem vzniku a vývoje poruch chování, výchovných problémů a sociálně negativních jevů, u nichž není nařízená ústavní výchova nebo není uložena ochranná výchova. ŠVP poskytují své služby také rodičům a školám. ŠVP realizují diagnostiku, poradenství a preventivně výchovnou činnost (Knotová a kol., 2014).

7 TRENDY V OBLASTI PREVENCE U DĚTÍ A MLÁDEŽE

Václav Bělík

Pojem *prevence* pochází z lat. *preavēnīre*, *praevenio*, což znamená předejít či předstihnout, předcházet (Šenková, 2002, s. 262). Tento pojem je často užíván i v běžném životě a můžeme ho definovat jako soustavu opatření, která mají předcházet nějakému nežádoucímu jevu, například nemocem, drogovým závislostem, zločinům, nehodám, neúspěchu ve škole, sociálním konfliktům, násilí a podobně. Zajímavý je pohled Radimeckého a kol. (2012), kteří se opírají o anglickou variantu slova *prevent* rozloženou na prefix *pre-* a kořen *-event-*, což lze do češtiny převést jako před událostí. Význam tohoto pojmu je tak možné vnímat jako ujednocený a jasný. V souladu s tímto překladem chápe prevenci i pedagogika. V Pedagogickém slovníku Průchy, Walterové a Mareše (2013) je prevence popsána jako „soubor opatření zaměřených na předcházení nežádoucím jevům“, zejména onemocnění, poškození, sociálně patologickým jevům, a Miovský et al. (2010, s. 24) dodávají, že „zahrnuje veškeré typy výchovných, vzdělávacích, zdravotnických, sociálních či jiných intervencí směřujících k předcházení výskytu rizikového chování, zamezujících jeho další progresi, zmírňujících již existující formy a projevy rizikového chování nebo pomáhajících řešit jeho důsledky“.

Základní formy rizikového chování jsou uvedeny v *Metodickém doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízení* (dále Metodické doporučení):

1. Agrese, šikana, kyberšikana a další rizikové formy komunikace prostřednictvím multimédií, násilí, domácí násilí, krizové situace spo-

jené s násilím, vandalismus, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie, krádeže, loupeže, vydírání, vyhrožování.

2. Záškoláctví.
3. Závislostní chování, užívání různých typů návykových látek, netolismus, gambling.
4. Rizikové sporty a rizikové chování v dopravě, prevence úrazů.
5. Spektrum poruch příjmu potravy.
6. Negativní působení sekt.
7. Sexuální rizikové chování.

Současná doba, která je plná změn, přináší i změny v prevenci rizikového chování. Tyto změny můžeme vidět v několika oblastech. **Jedná se o změny směřující do:**

- organizačních forem prevence;
- forem a metod práce;
- vymezení, co si pod prevencí např. ve školním prostředí představujeme;
- zkoumání změn v rodinném prostředí, které se zásadně promítají do života dětí;
- mapování změn v životě dětí (subkultury, volnočasové aktivity, životní aspirace, sociální opora apod.);
- změny ve výskytu sociálně patologických jevů;
- zkoumání efektivity prevence;
- vzdělávání pedagogických a dalších odborných pracovníků;
- rozvoje sociálních kompetencí pedagogických pracovníků;
- metodiky práce s klimatem třídy a školy;
- změny struktury školního poradenského pracoviště v souvislosti s možností zapojení sociálního pedagoga do školy.

Sociálně výchovné úkoly (trendy) pro prevenci v současné společnosti se zaměřením na děti a mládež

Postihnout všechny úkoly prevence rizikového chování v dnešní společnosti není snadné. Z pohledu sociálně patologických jevů můžeme mluvit o širokém spektru jevů, které se nově objevují, ty tradiční jsou často velmi široce zastoupeny. Navíc se objevují jevy, které pro práci s dětmi nebyvaly typické (problémy týkající se duševního zdraví, sebepoškozování, poruchy příjmu potravy a další.). Komorbidita jevů je často nebyvalá a hledání příčin je multifaktorové.

V této situaci tak dochází často k tomu, že v prostředích, situacích a jevech, kde bychom očekávali, že budeme na skupiny dětí působit nespécifickou prevencí, tak rodiny a školy vyžadují intervenci. Často jsou jevy tak široce rozběhnuté, že preventivní působení je už pozdě.

To klade velké nároky na **sociální prostředí**, ve kterém jsou děti vychovávány (především rodinu a školu), s ohledem na:

- zdravý vývoj dětí;
- život a životní styl rodin (včetně rozšířených rodin, seniorů);
- komunikaci v rodině, škole a dalších prostředích, ve kterých se výchovně vzdělávací a socializační proces odehrává.

Komunita a lokální prostředí, ve kterém dospívající vyrůstají, mají zásadní vliv na zdravý vývoj jedince. Proto zde vyvstává potřeba v rámci prevence se zaměřit na sociálně výchovnou práci s rodinami, podporovat rodinné setkávání v komunitě, volnočasové aktivity, zajišťovat zdravý životní styl a vývoj minorit a dalších ohrožených v lokalitě.

Problematika **volného času** nejenom u dětí a mládeže, ale u širokého spektra skupin obyvatel včetně žen na mateřské dovolené, sociálně slabých, seniorů, minorit, migrantů a dalších nabývá na důležitosti. Dobře fungující, cenově dostupný systém a podpora volnočasových aktivit může

být nenásilným nástrojem předcházení sociálně patologickým jevům ve společnosti.

Výskyt rizikových projevů ve společnosti v sobě nese celou řadu aspektů, které mohou být nástrojem obav (např. strach, nemoci), neporozumění (např. setkávání minorit), nenávisti (např. integrace migrantů či názorové střety v prostředí sociálních sítí). Částečně novou, ale spíše zesílenou úlohou prevence tak musí být **osvětová činnost**, která je realizována pomocí kampaní ve virtuálním prostředí, letáků, setkávání s lidmi atp.

Součástí prevence tak musí být i **poradenství** (sociálně výchovné poradenství), které je v prvé řadě směřováno na děti a mládež, které se účastní výchovně vzdělávacího procesu. Ale v zesílené míře musí toto preventivní působení směřovat na rodiče, pedagogy a na další aktéry prevence např. NNO, úřady, policie. I oni často potřebují odbornou podporu a pomoc.

Rozvoj všech aspektů práce s **prevencí rizikového chování**, znalost preventivních postupů, použití pedagogických zásad, pozitivní orientace prevence, bipolarnost, cykličnost, záměrnost, rozvojetvornost a další zásady jsou společné jak pro výchovné působení, tak pro prevenci rizikového chování. V následujícím textu přiblížíme některé ze změn v této oblasti (MŠMT, 2019, online; Kraus, 2014; Miovský et al., 2010 a další):

Změny směřující do rozvoje organizační formy práce a změny struktury:

Partnerství a společný postup v prevenci – Strategie podporuje partnerství a širokou spolupráci na všech úrovních při respektování kompetencí. Společný koordinovaný postup všech článků v systému prevence v rámci resortu školství zvyšuje pravděpodobnost účinnosti působení a úspěchu při dosahování stanovených cílů.

Komplexní řešení problematiky primární prevence rizikového chování – Preventivní programy je nutné koncipovat komplexně v koordinované spolupráci různých institucí. Národní strategie prevence se zabývá definicí vzájemného propojení všech subjektů v rámci primární prevence a koordinací řešení problémů souvisejících s rizikovým chováním.

Kontinuita působení a systematickosti plánování – Preventivní působení musí být systematické a dlouhodobé. Jednorázové aktivity bez ohledu na rozsah a náklady nejsou příliš efektivní. Pozitivních změn nelze dosáhnout dílčími ani izolovanými opatřeními, ale dlouhodobým a komplexním úsilím a strategiemi.

Uplatňování ověřených dat a hodnocení efektivity – Aktivity realizované v rámci primární prevence jsou založené na analýze současné situace, identifikovaných problémech, potřebách a prioritách, tedy na vědecky ověřených faktech a datech, nikoli na předpokladech a domněnkách. Jednotlivá opatření jsou důsledně monitorována, je vyhodnocována jejich účinnost a případně jsou modifikovány realizované aktivity. Národní strategie prevence je strukturována tak, aby se usnadnilo hodnocení její realizace a efektivity, její cíle jsou realistické (tj. dosažitelné) a měřitelné (tj. hodnotitelné).

Racionální financování a garance kvality služeb – Financování je nástrojem naplňování cílů Národní strategie prevence. Účinná opatření primární prevence není možno uskutečnit bez adekvátního zabezpečení finančních zdrojů k jejich realizaci. Financované aktivity musí splňovat kritéria kvality (certifikace) a efektivity (cena/výkon).

Změny směřující do formy a metod práce:

Cílenost a adekvátnost informací i forem působení – Realizované preventivní aktivity musí odpovídat cílové skupině a jejím věkovým, demografickým a sociokulturním charakteristikám a potřebám. U každého

preventivního programu je třeba definovat, pro jakou cílovou skupinu je určen.

Včasný začátek preventivních aktivit, ideálně již v předškolním věku – Čím dříve prevence začíná, tím je ve výsledku efektivnější. Osobnostní zaměření, názory a postoje se formují již v nejranějším věku. Formy působení musí být přizpůsobeny věku a možnostem dětí.

Pozitivní orientace primární prevence – Nabídka pozitivních alternativ a využívání pozitivních modelů vykazují větší efektivitu než používání negativních příkladů v preventivních aktivitách.

Orientace na kvalitu postojů a změnu chování – Každé primárně preventivní působení si klade za cíl mít pozitivní vliv na změnu postojů a chování daného jedince. Součástí preventivních programů by proto mělo být získání relevantních sociálních dovedností, relevantních znalostí a dovedností potřebných pro život (MŠMT, 2013a, online).

Další zaměření prevence

Zaměření prevence na školu z pohledu možného uplatnění **sociálního pedagoga** jako odborníka na problematiku prevence rizikového chování, přípravu projektů, koordinaci aktivit školního poradenského pracoviště, komunikaci s rodiči a dalšími partnery školního poradenského pracoviště. Toto vymezení je podrobněji charakterizováno v materiálech Asociace vzdělavatelů v sociální pedagogice (akademicky zaměřená organizace) a Asociace sociálních pedagogů (profesně zaměřená organizace). Ze zkušeností ze zahraničí (především ze slovenského prostředí, např. Hroncová, 2015) a ze zkušeností více než 80 škol v českém prostředí je zřejmé, že tento koncept se jeví jako efektivní pro realizaci preventivních aktivit jak ve škole, tak ve spolupráci školy a dalších organizací.

Důležitým tématem současnosti pro prevenci je zaměření se na **vzdělávání**. Toto vzdělávání musí probíhat jak na školách, kdy v rámci RVP

jsou obsažena průřezová témata, která se přímo prevence jednotlivých jevů dotýkají (např. etické problémy, mediální výchova, osobnostní a sociální výchova a další). Ideálem by měla být dlouhodobé systematické působení na děti a dospívající s cílem osvojení vědomostí, dovedností a návyků v tématech, která pro ně mohou být ohrožující. Dále pak vzdělávání rodičů (osvěta), a vzdělávání pedagogů. Nemyslíme jenom členy školního poradenského pracoviště, ale i „běžného“ třídního učitele, který má na starosti veškerou práci s třídním kolektivem a logicky se v dnešní složité době mohou vyskytnout témata, u kterých se musí doslova cítit zoufalým (např. sebepoškozování, sebevražedné pokusy, stalking, kyberútoky a další).

Součástí prevence musí být i **depistáž** problémových jedinců a problematických jevů. Prevence má šanci identifikovat jedince a sociální skupiny, které jsou anebo mohou být zasaženy problémy a nabídnout jim vhodnou pomoc, poradenství a podporu.

U jedinců, kteří jsou problémy zasaženi a prevence už má jen málo možností, tak musí prevence a intervence fungovat jako spojené nádoby. Vzájemné propojení prevence, následné péče, intervence, ale také redukace a resocializace vidíme jako nadmíru potřebné.

Příkladem dobré praxe v královéhradeckém regionu tak mohou například být aktivity organizace LSA.partners, které zahrnují organizace Laxus a Semiramis. Organizace Laxus realizuje programy pro minimalizaci rizik plynoucích z užívání drog, ambulantní léčbu, doléčování, následnou péči pro uživatele legálních i nelegálních drog a poradenství pro jejich blízké. Organizace Semiramis zajišťuje programy primární prevence a nízkoprahová zařízení pro děti a mládež. Obě organizace se vzájemně doplňují jak po stránce odborníků, společných témat a metodik, tak i po stránce vzájemné pomoci, společných zařízení a komplexního pojetí programů prevence na všech úrovních. (LSA.partners, 2021, online)

Další z oblastí, kterými se prevence musí v dnešní době zabývat, je tzv. sociálně výchovná práce s rodinou, kterou můžeme vnímat jako vhodnou cestu pro předcházení předelikventního a delikventního chování. Její zaměření musí být na rodinu jako systém, tj. na všechny členy rodinného systému.

Příkladem dobré praxe v této oblasti by mohly být aktivity organizace Bonanza, která v rámci projektu Drž se na uzdě realizuje aktivity pomoci a podpory ohrožených rodin v jejich přirozeném prostředí. Motivací a posilováním kompetencí se snaží vést rodinu k samostatnosti a způsobu života, který je ve společnosti vnímán jako běžný. Základním cílem sociální služby je vyhledávat a vyhodnocovat nenaplněvané potřeby rodiny, v jejichž důsledku se rodina nachází v nepříznivé sociální situaci. Tato situace je řešena prostřednictvím aktivizačních a podpůrných činností společně s rodinou nejpozději do 12 měsíců od zahájení poskytování služby. Základního cíle je dosahováno plněním dílčích cílů:

- *zmapováním všech oblastí potřeb uživatele dle typu služby do 6 měsíců od uzavření smlouvy o poskytování služby, není-li služba ukončena v kratší době než 6 měsíců,*
- *ukončením poskytování služby splněním stanovených cílů s uživatelem do 12 měsíců od uzavření smlouvy o poskytování služby,*
- *spokojeností uživatelů s průběhem poskytování služby,*
- *poskytováním služby v předem dohodnutém rozsahu a intenzitě společně s uživatelem.*

Cílová skupina uživatelů

Služba je určena rodinám s dětmi ze Svitavska, Moravskotřebovska, Poličska a Litomyšlska, jejichž vývoj je ohrožen v důsledku dlouhodobé krizové situace v rodině, kterou rodiče nedokáží sami bez pomoci překonat, a v případě existence dalších rizik ohrožení jejich vývoje. Dle pracovních skupin se cílová skupina dále specifikuje:

- *Sanace rodiny – jedná se zejména o terénní služby přímo v místě bydliště. Schůzky probíhají podle potřeb klienta, zpravidla jednou týdně. Služba je určena pro rodiny s dětmi do 18 let, které se ocitly v problematické situaci a neumí ji samy řešit. Sociální pracovníce pravidelně vyhodnocují aktuální situaci přímo s rodinou a společně se snaží nalézt řešení, které umožní vyřešit situaci a odstranit potřebu využívat další sociální služby. Motivací, podporou a posilováním kompetencí vedeme rodinu k samostatnosti a způsobu života, který je ve společnosti vnímán jako běžný.*
- *Výcvik sociálních dovedností – určen pro děti ve věku od 8 do 15 let a jejich rodiny. Výcvik sociálních dovedností není vhodný pro děti, jejichž zdravotní stav neumožňuje vykonávání činností v rámci programu (na základě individuálního posouzení ve spolupráci s uživatelem). Stejná pravidla platí i pro Posilující výcvik sociálních dovedností.*
- *Posilující výcvik sociálních dovedností – určen pro děti ve věku od 8 do 15 let a jejich rodiny. Program není vhodný pro děti, jejichž zdravotní stav neumožňuje vykonávání činností v rámci programu (na základě individuálního posouzení ve spolupráci s uživatelem). Program spadá pod hlavní pracovní skupinu Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi a je realizován v prostorách NZDM Prevence s Bonanzou. Program přímo navazuje na program Výcvik sociálních dovedností a klade si za cíl posílit získané sociální dovednosti prostřednictvím metody AVK.*
- *Preventivní a aktivizační program pro rodiny s dětmi – určen pro rodiny s dětmi. Program není vhodný pro uživatele, jejichž zdravotní stav neumožňuje vykonávání činností v rámci programu (na základě individuálního posouzení ve spolupráci s uživatelem).*

- *Mentorská asistence – určena pro žáky 2. - 7. ročníků základního vzdělávání, kteří mají výchovné, vzdělávací nebo vztahové problémy. V případě potřeby je zaměření činností rozšířeno o terénní práci v rodině. Mentorská asistence není vhodná pro děti, jejichž zdravotní stav vyžaduje přítomnost odborného pracovníka (např. speciálního pedagoga, lékaře apod.), který není součástí týmu poskytovatele nebo není možné jej zajistit ze strany zadavatele.*
- *Prázdninové pobyty – určeny pro děti ve věku od 8 do 15 let. V případě potřeby je zaměření činností rozšířeno o terénní práci v rodině. Prázdninový pobyt není vhodný pro děti, jejichž zdravotní stav neumožňuje vykonávání činností v rámci programu (na základě individuálního posouzení ve spolupráci s uživatelem).*

Rodiče se ocitli v těchto obtížných životních situacích:

- *sociální problémy často spojené s ekonomickým deficitem;*
- *problémy s bydlením;*
- *dlouhodobá nezaměstnanost (jednoho nebo obou rodičů);*
- *nezralost rodičů, osobnostní nastavení rodičů (např. z důvodu chybějících vlastních rodičovských modelů; alkoholismus či závislosti v rodině; nezáměr rodičů o denní režim dětí; nezáměr rodičů o zajištění základního vzdělání dětí);*
- *snížené dovednosti v péči o dítě a jeho výchově (např. vzhledem ke sníženému intelektu);*
- *vztahové konflikty v rodině (např. i domácí násilí či syndrom CAN);*
- *rozvod rodičů nebo nové partnerské vztahy rodičů;*
- *obtíže s dorozumíváním a vyjednáváním svých práv při kontaktu s úřady a institucemi;*
- *výkon trestu odnětí svobody (jednoho nebo obou rodičů).*

Děti v péči těchto rodičů se pak zpravidla potýkají např. s důsledky výše uvedeného:

- *u dětí nejsou dostatečně naplňovány fyzické, psychické a sociální potřeby (dítě je zanedbáváno, týráno, zneužívání, nebo by jeho vývoj tímto mohl být ohrožen);*
- *následkem psychické deprivace jsou děti opožděné ve fyzickém a psychickém vývoji;*
- *děti mají časté konfliktní vztahy mezi vrstevníky nebo mohou být jedním z účastníků šikany;*
- *děti mají nedostatečně posilovány sociální dovednosti nebo jim některá sociální dovednost chybí (např. komunikace, respekt k autoritám, spolupráce atd.);*
- *u dětí hrozí uložení některého výchovného opatření, nebo již k uložení výchovného opatření došlo (napomenutí, soudní dohled, ústavní výchova);*
- *ve společnosti jsou děti stigmatizovány a sociálně vyloučeny (např. v důsledku špatné hygieny, poruch chování, nízkého sebevědomí, nižšího vzdělání, více se vyskytující trestné činnosti, narušené identity a orientace ve světě atd.);*
- *děti mají problémy ve školním prostředí z důvodu častých školních neúspěchů, neplnění školních povinností, chybějící motivace až nezájmu o vzdělávání, či častým prohřeškům proti školnímu řádu (např. i záškoláctví). (Bonanza, 2020, online)*

Prevence rizikového chování je velmi dynamicky měnící oblastí co do témat a prostředí, ve kterém se odehrává. Vyžaduje neustálou koordinaci aktivit, zápal a zaujetí aktérů prevence, soustavné vzdělávání a přejímání nových prvků (např. supervize).

8 PROFESE SOCIÁLNÍHO PEDAGOGA V SOUČASNOSTI

Blahoslav Kraus

Problematika týkající se profese sociálního pedagoga je stále aktuální, a to hned ze dvou důvodů. Jednak přibývá sociálních problémů, lidí žijících v chudobě, matek samoživitelek, rodin žijících na hranici životního minima, starých lidí, dětí a mladistvých ve složitých životních situacích včetně sociálně patologických jevů, celkově sociálně znevýhodněných. Za druhé, paradoxně vzhledem k této situaci, dodnes nemáme u nás tuto profesi legislativně dořešenu. V každém případě se jedná o tzv. „pomáhající profesi“.

Pojďme se nyní podívat, jaké osobnostní charakteristiky by měl mít člověk, který se rozhodne pro takovouto životní dráhu. Vzhledem k velké náročnosti povolání z hlediska frustrace a stresu by bylo dobré, aby jeho frustrační tolerance byla mírně zvýšená nebo v normě. Tento člověk by také neměl trpět nedostatkem sebedůvěry a jeho sebepoznání by mělo být na co nejvyšší úrovni. Reálné sebepoznání usnadňuje i poznání ostatních. Kvůli své důvěryhodnosti by měl tento člověk vystupovat konzistentně, jeho postoje by neměly procházet častými proměnami. Také schopnost empatie, tedy vcítění se, je velmi důležitým prvkem. Doplnujícími vlastnostmi osobnosti by pak mohly být například trpělivost, nezaumatost a schopnost udržet si odstup od problému, ačkoli se domnívám, že tyto charakteristiky patří mezi ty poměrně dobře „naučitelné“ a dají se tedy získat časem. Pomáhající profese jsou mnohem více službou a posláním než rutinní prací.

Jaké požadavky by tedy měli splňovat lidé pracující v pomáhajících profesích? Můžeme shrnout, že by to měli být lidé s širokým zájmem o to, co se kolem nich děje, jak se cítí jejich bližní. Lidé, kteří nejsou zaměřeni pouze na sebe, ale jejichž cílem a snad i potřebou je dávat. Zapovězen by

jim měl být egoismus, velká by měla být míra jejich schopnosti komunikovat s lidmi. Lidé v pomáhajících profesích by také měli být kvalitně vzděláni ve svém oboru, protože následky jejich neprofesionality by mohly být fatální; měli by se snažit co nejvíce proniknout do praxe a postupem času si doplňovat své vzdělání (Kraus, 2016).

Diskutovat můžeme o tom, do jaké míry by měly tyto charakteristiky být vrozené a do jaké míry se dají získat vzděláním, výchovou, resp. sebevýchovou a o tom, nakolik je možné tento ideál splnit. „Profesionalita jako úspěšné spojení nabyté vědomostní způsobilosti, vědeckého uvažování a altruistického étosu je sen.“ (Bellebaum, Becher, Greven, 1985)

Snaha o zařazení profese sociálního pedagoga do zákona o pedagogických pracovnících se datuje od konce devadesátých let minulého století, kdy skupina několika zástupců pracovišť připravujících na tuto profesi podnikla cestu do parlamentu, ve chvíli, kdy se zákon projednával. I když se podařilo získat část poslanců pro zakotvení profese do zákona, nakonec zákon v této podobě neprošel. Od té doby se přeci jenom „ledy pohnuly“. Především vznikla v r. 2013 *Asociace vzdělavatelů v sociální pedagogice*, sdružující všechna vysokoškolská pracoviště, kde existuje obor sociální pedagogika. Ta pak pokračovala dál v úsilí, které bylo korunováno alespoň částečným úspěchem. V Usnesení vlády ČR ze dne 11. 5. 2018 se ministryni školství ukládá „vymezit do roku 2019 činnost a odbornou kvalifikaci sociálního pedagoga, stanovit standard vzdělávání pro sociálního pedagoga a ukotvit tuto pozici v zákonu o pedagogických pracovnících a zajistit jejich financování“.

Hned na počátku roku 2019 se tímto úkolem zabýval také školský výbor parlamentu a ten shodně s návrhem ministerstva navrhuje do novely zákona o pedagogických pracovnících vložit paragraf, který by se týkal sociálního pedagoga. Konkrétně se v tomto paragrafu (19 b) praví, že „sociální

pedagog získává odbornou kvalifikaci vysokoškolským vzděláním získaným studiem v magisterském studijním programu zaměřeném na sociální pedagogiku nebo speciální pedagogiku“. Nakonec závěr byl, že z důvodu návaznosti na evropské prostředky a toho, že sociální pedagog je obsazen i v rámci tzv. šablon, na jejichž základě lze čerpat evropské prostředky, bude odložena účinnost tohoto ustanovení na 1. 9. 2021. Bohužel projednávání zákona se neustále odkládalo z důvodu řešení důležitějších událostí, které ve společnosti nastaly, a není schválen do dnes. Navíc současná vláda se připravuje zákon přepracovat a není jisté, zda v něm profese sociálního pedagoga zůstane. Asociace vzdělavatelů sociální pedagogiky podniká kroky, aby se tak nestalo.

Vzhledem k tomu, že v souvislosti s legislativním zakotvením je třeba mít také standardy pro daný obor, zabývala se Asociace i tímto úkolem. Výsledkem jsou zpracované *Standardy vzdělávání v oblasti sociální pedagogiky* jako doporučující materiál pro tvorbu a akreditace studijních programů na jednotlivých vysokých školách.

V praxi je situace taková, že uplatnění absolventů programu *Sociální pedagogika* není spojeno jenom s tímto zákonem a se školstvím. Jejich uplatnění představuje relativně širokou škálu možností. Za základní lze považovat působení v celé oblasti prevence a na druhé straně v oblasti nápravy a řešení rizikového chování.

Emmerová (2011) uvádí primární prevenci na prvním místě mezi základními činnostmi sociálního pedagoga ve školním prostředí: realizování primární prevence, organizování volnočasových aktivit, sociální poradenství, spolupráce s odborníky, aktivní spolupráce se žáky ze znevýhodněného rodinného prostředí, spolupráce s rodiči, oblast mediace při konfliktech. Také Hroncová uvádí, že těžiště práce sociálního pedagoga lze spatřovat především v oblasti primární prevence sociálně patologických jevů

(Hroncová, 2010). V tom případě se jedná především o působení sociálního pedagoga ve školách.

Zajímavé výsledky o potřebě sociálních pedagogů ve školách přináší šetření uskutečněné mezi výchovnými poradci a metodiky prevence na základních školách v moravských krajích (194 respondentů). Ukázalo se, že povědomí o možnosti působení sociálního pedagoga na školách je malé. Pouze 24 % odpovědělo, že o sociálním pedagogovi slyšeli. Na otázku, pokud by sociální pedagog na škole působil, ve kterých oblastech by mohl působit směrem k učitelům, nejčastěji označené oblasti byly následující: podle 138 respondentů (71,1 %) je to v pomoci nahrazovat nedostatky pramenící ze sociálně znevýhodněného prostředí žáka, dále pak spoluvytvářet zdravé sociální klima ve škole, jež označilo 133 dotázaných (68,6 %) a řešit sociálně problémové chování žáků (při emocionálních, mravních a sociálních poruchách) dle 131 dotázaných (67,5 %).

Rovněž za velice důležité považuje 115 respondentů (59,3 %) pomoc žákům se začleněním do kolektivu, při procesech socializace. Dále vyhledávání ohrožených žáků a poskytování cílené sociální podpory či sociálně-pedagogické intervence, tuto možnost označilo 113 respondentů (58,2 %). Dále spatřují jeho činnost ve spolupráci s úřady, zdravotnickými zařízeními, policií, soudy a dalšími zainteresovanými orgány 84 dotázaných (43,3 %). 82 dotázaných (42,3 %) považuje v práci sociálního pedagoga za důležité pomáhat řešit problémové chování žáků (nerespektováním autorit), vytvářet nabídky hodnotných volnočasových aktivit, mimoškolního vzdělávání, s tímto souhlasí 80 respondentů (41,2 %), působit jako mediátor 79 dotázaných (40,7 %) a řešit problém záškoláctví, experimentování s drogami, alkoholem dle 60 dotázaných (30,9 %).

Pokud by se jednalo o působení směrem k učitelům, pak nejčastěji označenou odpověď bylo spoluutvářet sociální klima ve škole (141 respondentů, 72,7 %), působit jako mediátor při řešení konfliktů (91 dotázaných,

46,9 %) a reagovat na potřeby učitelů (relaxace, psychohygienu, předcházení syndromu vyhoření; 85 respondentů, 43,8 %). Chránit práva učitelů ve vztahu k agresivně se chovajícím rodičům považuje za důležité 77 respondentů (39,7 %). Jako další za velmi důležitou činnost, kterou 70 respondentů (36,1 %) vnímá ze strany sociálního pedagoga, je monitorovat a pomáhat řešit pedagogické situace. Organizovat různé kurzy, besedy považuje za důležité 58 dotázaných (29,9 %).

Ve vztahu k rodičům pak 139 respondentů (71,6 %) za jednu z nejdůležitějších činností sociálního pedagoga považuje nabízení pomoci při disharmonickém a narušeném rodinném prostředí, rovněž se domnívají, že by mohl rozvíjet efektivní komunikaci mezi rodiči a dětmi. Podle 118 dotázaných (60,8 %), by také uvítali prostředníka a koordinátora mezi školou a pedagogy a mezi školou a rodiči žáků, což 101 respondentů (52,1 %) považuje za nejdůležitější. Méně často označená byla možnost, kdy by sociální pedagog mohl poskytovat rady o výchovném procesu spojeném s vývinem dítěte podle 60 dotázaných (30,9 %) a podle 70 dotázaných (36,1 %) poskytovat rodičům rady a individuální konzultace v oblasti prevence sociálně patologických jevů (Čerstvá, 2006).

Na Slovensku se sociální pedagog dostal do škol na základě zákona o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch č. 317/2009 a byl zařazen jako odborný zaměstnanec. V par. 24 se uvádí: „Sociálny pedagóg vykonáva odborné činnosti v rámci prevencie, intervencie a poskytovania poradenství najmä pre deti a žiakov ohrozených sociálne patologickými javmi, zo sociálne znevýhodneného prostredia, drogovu závislých alebo inak znevýhodnených ľuďom, ich zákonných zástupcov a pedagogických zamestnancov škôl a školských zariadení. Školský pedagóg plní úlohy sociálnej výchovy, podpory prosociálneho, etického správania, sociálnope-

dagogickej diagnostiky prostredia a vzťahov, sociálnopedagogického poradenstva, prevencie sociálnopatologických javov a reedukácie správania. Vykonáva expertíznu činnosť a osvetovú činnosť“.

Na rozdiel od nás už tedy mohli na Slovensku po zavedení funkcie sociálneho pedagoga ve škole sbírat prvé zkušenosti. Podle výzkumu, který realizovali pracovníci PdF UMB v Banském Bystrici, působení sociálních pedagogů hodnotí vedení škol jednoznačně pozitivně. Na jejich práci je pozitivní zpětná vazba ze všech stran, oceňují ji především samotní ředitelé škol a mnozí si již svoji práci bez tohoto zaměstnance nedovedou vůbec představit.

Z výzkumu dále vyplývá, že k nejčastějším problémům, na které sociální pedagogové ve školách upozorňují, patří:

1. Absence profesního standardu, který by přesně vymezil činnosti. Tento nedostatek vede k tomu, že kompetence jsou nejasné jak samotným pedagogům, tak dalšímu odbornému personálu ve školách včetně vedení škol. Důsledkem je, že jsou využíváni jako pedagogičtí asistenti, případně na řešení aktuálních problémů v chování žáků nebo také jako dozory na chodbách, suplování učitelů apod.“
2. Absence metodických příruček pro práci sociálních pedagogů ve školách podle jednotlivých typů škol.
3. Absence možnosti dalšího kontinuálního vzdělávání, v jehož důsledku je omezen další profesní růst.
4. K dalším problémům patří nedostatečně vymezený čas na prevenci a sociálně výchovnou činnost ve škole, prostorové problémy především v souvislosti s individuálně výchovnou činností a pak také celkově nedostatečná akceptace sociálních pedagogů ze strany pedagogických zaměstnanců školy, a hlavně neochota rodičů spolupracovat s nimi.

Řešení těchto problémů do jisté míry souvisí s tím, že podle příslušného zákona sociální pedagog ve škole být může, ale nemusí. Vzhledem k nedostatku financí ve školství jako takovém je jen logickým důsledkem, že vedení škol tato místa nevytvářejí, resp. jen v omezené míře (Hroncová a kol., 2015). Podle posledních informací se situace nijak zvlášť nezlepšila. Je tedy zřejmé, že realita je složitější, ale legislativní zakotvení této profese je předpokladem.

Jisté zkušenosti z působení sociálních pedagogů ve škole máme i v ČR. Na asi třech desítkách českých škol už sociální pedagog dokonce pilotně působí nebo působil. Pedagogicko-psychologické poradny v Plzeňském kraji a Masarykova univerzita v Brně ověřili funkčnost této instituce ve dvou systémových projektech.

O zkušenostech s jejím fungováním na několika školách informovala na konferenci Socialia 2015 Blašíková (2016). Hovořila především o oblasti terénní práce, kdy sociální pedagog navštěvuje své žáky v místě jejich bydliště (často se jedná o ubytovny, azylové domy). Do rodin většinou chodí na popud třídních učitelů, kteří mají v komunikaci s rodiči problémy. Musí velmi často čelit různým problémům, především překonat odpor a nedůvěru ke spolupráci. Jeho činnost má často preventivní charakter, ale často jde také o řešení již vzniklých výchovných těžkostí. V takových případech pak je někdy na místě i spolupráce se sociálním pracovníkem.

Zmíním dále iniciativu kolegů z Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, kteří uspořádali ve dnech 10.–12. 11. 2015 mezinárodní konferenci na téma *Škola, kde jsem člověkem*, na které seznamovali s výsledky zmíněného projektu, v rámci něhož experimentálně ověřují funkci sociálního pedagoga ve škole. Vystoupil zde např. také prof. Moskalenko s referátem *Význam sociálního pedagoga v prostředí školy – zkušenosti z Ukrajiny*. Zdá se tedy, že nejen Slovensko, ale i Ukrajina je na tom lépe než my.

Sociální pedagog se objevuje ve velké části zemí Evropy, a to jak západní (Francie, Španělsko, Belgie, Dánsko), tak střední (Německo, Polsko, Slovensko, Maďarsko), ale např. i v Litvě. Názvy však bývají různé. Vedle sociálního pedagoga se objevuje školní pedagog nebo také výchovný pracovník, či sociální pracovník.

Česká základní a střední škola plní především funkci vzdělávací, ta socializační zůstává v pozadí. Přitom potřeba, aby škola plnila svou roli i v této oblasti, je enormní a bude dále narůstat. To souvisí s tím, jak se budou prohlubovat sociální a ekonomické rozdíly ve společnosti a tím i mezi dětmi, zvyšovat počty dětí cizinců a dětí znevýhodněných, integrovaných ve školách hlavního proudu. Také slábne výchovná role rodiny, čímž se děti ocitají v hodnotovém vakuu. Podle některých výzkumů je až 40 % žáků objektem šikany a školy s tímto jevem neumějí systémově pracovat. Výchovní poradci a metodici prevence mají na svou činnost jen zlomek pracovní doby, mnoho z nich nemá pro svou práci patřičnou odbornost. Jen na 250 z 3 878 ZŠ hlavního proudu (6,6 %) působí školní psycholog.

Přestože nemáme dodnes profesi sociálního pedagoga legislativně zakotvenu, z iniciativy těch, kteří se sociální pedagogikou v terénu zabývají vznikla na ustavujícím sjezdu v Olomouci v dubnu 2022 *Asociace sociálních pedagogů*. Členy této asociace mohou být všichni, kteří se sociální pedagogikou v praxi zabývají. Podle informací z ustavující schůze pracuje u nás na ZŠ, kde ředitel získal finance na jeho zaplacení, asi 80 sociálních pedagogů, což tedy představuje asi 2 % těchto škol.

Na českých školách tak stále chybí role pracovníka – průvodce (mentora, partnera), který by se těmito tématům naplno věnoval, a dával práci školy preventivní a výchovný rozměr. Oborem, který se zaměřuje na sociální a výchovné aspekty vzdělávacího procesu ve škole, je sociální pedago-

gika. Sociální pedagog pracuje s jednotlivci i skupinami, se studenty, třídami i učiteli, a pomáhá tak škole utvářet její klima. Pomáhá s prevencí šikany a dalších negativních jevů, s nastavením pravidel a vytváří pro studenty lidskou tvář školy „na plný úvazek“. Klíčovou roli by měl sociální pedagog sehrát při zlepšování inkluzivního prostředí na školách, při zvrácení trendu k segregaci.

Poptávka škol po ne-učitelských poradenských rolích (kromě sociálního pedagoga jsou to psychologové a speciální pedagogové) je evidentní. Podle velikosti školy by měl na škole působit minimálně na 0,5 úvazku, optimálně však na celý úvazek.

Uplatnění sociálního pedagoga se nabízí i v jiných organizacích a institucích v resortech ministerstva vnitra, spravedlnosti, sociální práce. Další a čím dál aktuálnější oblastí, kde sociální pedagogové mohou uplatňovat své vědomosti a dovednosti jsou neziskové organizace (různá občanská sdružení, veřejně prospěšné společnosti). I zde existuje řada institucí a možností, které mohou někdy i dost významně přispět k prevenci rizikového chování i jejich nápravě. Je jen otázka, do jaké míry je dokáží příslušní pracovníci efektivně využít. I zde pak často dochází k prolínání s činnostmi sociálního pracovníka.

I když se vztahem sociální pedagogiky a sociální práce je to složité, jako profese mají k sobě nepochybně velmi blízko, a to jak z hlediska objektu zájmu (sociální pedagogika rozšířila tento zájem o dospělé a seniory, sociální práce naopak zase o děti a mládež), tak z hlediska cílů. I v přístupech lze zaznamenat, že sociální práce užívá sociálně pedagogické metody (aktivizační, vzdělávací, animace ap.) aniž k tomu potřebuje pedagogiku. Jisté rozdílů však lze přeci jenom pozorovat. Sociální práce primárně cílí na řešení nepříznivých sociálních situací a na kategorie znevýhodněných se snaží kompenzovat obtíže, sociální pedagogiky chce přispívat k optimální

socializaci a zvládání každodenních situací. Sociální práce přistupuje pragmaticky a chce mírnit rizika, sociální pedagogika chce měnit osobnost.

Mozaika činností sociálního pedagoga je velmi široká a pestrá, relativně stále nová a neopakovatelná, tvořivá. Záleží na tom, v jaké oblasti působí. Střídají se činnosti vyžadující plnou aktivitu až po situace, kdy jde víceméně o přítomnost (např. noční služby v některých zařízeních). Jsou značné difference v proporcionalitě přímé a nepřímé výchovné práce (podle typu zařízení a pracovního zařazení). Za dominantní lze pokládat činnost „klientského“ charakteru (intervenční interakce s psychosociálním světem vychovávaného usnadňující změnu ve smyslu jeho individuálního rozvoje, sociální kompetence, zvládání náročných životních situací) (Kraus, 2016).

Pracovní činnosti sociálního pedagoga mají souhrnně povahu výchovného působení ve volném čase, vytváření nabídky hodnotných volno časových aktivit, poradenské činnosti na základě diagnostiky a sociální analýzy problému a životní situace (prostředí), v níž se vychovávaný nachází, krizová intervence, dále povahu reedukační a resocializační péče i terénní práce (depistáže, screening). Z hlediska věkových kategorií jde o činnosti zaměřené především na děti a mládež, ale může jít i o dospělé a lidi staré.

Vedle této práce cílené na výchovný objekt může jít o práci s rodiči, spolupráci s dalšími pedagogickými pracovníky, dalšími odborníky, sociálními pracovníky. Je třeba však počítat i s činnostmi organizátorskými (různé akce, programy), manažerskými, koncepčního, metodického i výzkumného charakteru (různé projekty apod.). Z toho vyplývají příslušné kompetence.

Határ (2009) vymezuje následující funkce a úlohy, které by měl sociální pedagog plnit: diagnostická, preventivní, profylaktická a modifikační, osobnost stabilizující, rozvíjející a aktivizující, integrační, (re)socializační a adaptační, kompenzační a facilitací, anticipační, poradenská a výcviková.

Stále přes všechny proměny v oblasti pomáhajících profesí platí, že v zásadě mezi hlavní funkce sociálního pedagoga patří na jedné straně působení orientované na osoby potřebující odbornou pomoc a podporu v řešení různých náročných životních situací, v situacích ohrožení, v případech sociálně patologického jednání apod. s cílem jejich integrace do normálního každodenního společenského života a na straně druhé všestranná podpora a snaha o žádoucí rozvoj osobnosti, který by směřoval k optimálnímu životnímu stylu, hodnotnému naplňování volného času s cílem prevence nežádoucího deviantního chování. Tato druhá funkce se týká především populace dětí mládeže.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- ASOCIACE PRACOVNÍKŮ INTERVENČNÍCH CENTER ČR. 2021. Statistika: 2016-2021. In: *Domaci-nasili.cz* [online]. Asociace pracovníků intervenčních center ČR, o. s., 2016-2021 [cit. 2022-04-03]. Dostupné z: http://www.domaci-nasili.cz/?page_id=255.
- BANACH, C. Człowiek wobec współczesności i przyszłości – nadzieje i niepokoje. In: LOMMY, Z., ed. *O człowieku w człowieku*. Opole: WUP, 2000. ISBN 83-87634-95-2.
- BĚLÍK, V., HOFERKOVÁ, S. *Prevence rizikového chování ve školním prostředí*. Brno: Tribun EU, 2016. ISBN 978-80-263-1015-0.
- BĚLOHRADSKÝ, V. *Antinomie globalizace. Vzdělanostní společnost 2000*. In: BĚLOHRADSKÝ, V. et al. *Eseje o nedávné minulosti a blízké budoucnosti*. Praha: G plus G, 1999, s. 33-82. ISBN 80-86103-28-5.
- BELLEBAUM A., BECHER H. J., GREVEN M. T. *Helfen und helfende Berufe als Kontrolle*. Essen, Deutsche: Gesellschaft für Soziologie, 1985. ISBN 978-3-531-11723-2.
- BLAŠTIKOVÁ, L. Profese sociálního pedagoga na ZŠ. In: *Socialia 2015: Možnosti uplatnění sociálního pedagoga/sociální pedagogiky v současné společnosti*. Hradec Králové. Gaudeamus, 2016, s. 37-40. ISBN 978-80-7435-655-1.
- BONANZA. Naše služby a činnosti. In: *Osbonanza.cz* [online]. 2020 [2022-05-05]. Dostupné z: <https://www.osbonanza.cz/>.
- CIKLOVÁ, K. *Rizikové chování ve škole s vazbou na legislativní úpravu: rádce školního metodika prevence*. 2. vyd. Ostrava: EconomPress, 2016. ISBN 978-80-905065-9-6.
- ČERSTVÁ, L. *Sociální pedagog na základní škole*. Brno, 2006. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Tomáš Čech.

- DIBLÍKOVÁ, S. a kol. *Analýza trendů kriminality v České republice v roce 2018*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2019. ISBN 978-80-7338-179-0.
- DOLEJŠ, M., SKOPAL, O. *Tvorba a standardizace dotazníku Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)* [online]. 2014 [cit. 2016-09-10]. Dostupné z: <http://psych.upol.cz/wp-content/uploads/2014/08/KSDPVNS-PRAHA-2014-Tvorba-a-standardizace-dotazn%C3%ADku-V%C3%BDskyt-rizikov%C3%A9ho-chov%C3%A1n%C3%AD-u-adolescent%C5%AF-VRCHA.pdf>.
- DOLEJŠ, M., SKOPAL, O., SUCHÁ, J. a kol. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. ISBN 978-80-244-4181-8.
- EMMEROVÁ, I. Profesionálna sociálno-výchovná preventívna práca v škole v SR z aspektu pôsobenia sociálnych pedagógov. In: *Socialia 2011*. Banská Bystrica: PdF UMB, 2011. ISBN 978-80-557-0305-3.
- FAMILY HEALTH IN EUROPE-RESEARCH IN NURSING. The COVID-19 Pandemic: A Family Affair. *Journal of Family Nursing* [online]. 2020, vol. 26, no. 2, pp. 87-89 [cit. 2022-07-24]. ISSN 1074-8407. Available from: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1074840720920883>.
- FUKUYAMA, F. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1438-1.
- GÓRSKI, M. et al. Zaburzenia depresyjne wśród pensjonariuszy ośrodka opieki długoterminowej w obliczu izolacji spowodowanej pandemii COVID-19. *Psychiatria Polska* [online]. 2022, vol. 56, no. 1, pp. 101-114 [cit. 2022-07-24]. ISSN 2391-5854. Available from: http://www.psychiatriapolska.pl/uploads/onlinefirst/ENGverGorski_PsychiatrPolOnlineFirstNr202.pdf.

- HATÁR, C. *Sociálna pedagogika, sociálna andragogika a sociálna práca – teoretické, profesijné a vzťahové reflexie*. 2. aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Educa Service a Česká andragogická společnost, 2009. ISBN 978-80-87306-01-7.
- HAVLÍK, R., KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-635-7.
- HOFERKOVÁ, S., KRAUS, B., BĚLÍK, V. *Sociální patologie a prevence pro studenty učitelských oborů*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2017. ISBN 978-80-7435-686-5.
- HRONCOVÁ, J. Social pedagogy in the Slovak Republic in Theory and Practice – Genesis and Present State. *The New Educational Review*, 2010, vol. 22, no. 3-4, pp. 55-66. ISSN 1732-6729.
- HRONCOVÁ J. a kol. *Sociálny pedagóg v škole v teoretickej i praktickej reflexii a v praxi*. Banská Bystrica: Belianum, 2015. ISBN 978-80-557-0957-4.
- CHUM, J. Závislost v době pandemie? Narostl počet lidí, kteří potřebují urgentní péči, říká primář Popov. In: *Radiozurnal.rozhlaz.cz* [online]. Český rozhlas, 2021 [cit. 2022-04-04]. Dostupné z: <https://radiozurnal.rozhlaz.cz/zavislost-v-dobe-pandemie-narostl-pocet-lidi-kteri-potrebuji-urgentni-peci-rika-8491464>.
- JUNA, P. Černý rok pro seniory: Ublížit mohlo i chránění proti covidu. In: *Seznamzpravy.cz* [online]. 2022 [cit. 2022-08-11]. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/fakta-seniory-v-cesku-za-covidu-se-stali-zbrani-sami-ale-ztratili-moznost-volby-187879>.
- KALMAN, M. Reporty. In: *Zdravagenerace.cz* [online]. 2020 [cit. 2022-04-11]. Dostupné z: <https://zdravagenerace.cz/>.
- KALMAN, M., KORTUSOVÁ, P. Pětina českých dětí má nízkou zdravotní gramotnost (Tisková zpráva). In: *Zdravagenerace.cz* [online]. 2020

- [cit. 2022-04-11]. Dostupné z: <http://zdravagenerace.cz/content/uploads/2020/05/TZ-2020-05-19-Zdravotni-gramotnost-fin.pdf>.
- KASAL, A. Sebevražednost v ČR stagnuje, psychická zátěž v důsledku pandemie se však může projevit později. In: *Socialnipolitika.eu* [online]. Institut pro sociální politiku a výzkum, 2021 [cit. 2022-05-05]. Dostupné z: <https://socialnipolitika.eu/2021/10/sebevrazednost-v-cr-stagnuje-psychicka-zatez-v-dusledku-pandemie-se-vsak-muze-projevit-pozdeji/>.
- KELLER, J. *Až na dno blahobytu*. 3. vyd. Praha: Earth Save CZ, 2005. ISBN 80-903085-7-0.
- KNOTOVÁ, D. a kol. *Školní poradenství*. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-4502-2.
- KOHOUTEK, R. Historie a současnost kariérového poradenství na základních a středních školách České republiky. In: ŘEHULKA, E. et al. *Škola a zdraví pro 21. století, 2009: obecné otázky výchovy ke zdraví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 53–72. ISBN 978-80-210-5070-9.
- KOPECKÝ, K. a kol. 2015. *Rizikové formy chování českých a slovenských dětí v prostředí internetu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. ISBN 978-80-244-4861-9.
- KRATOCHVÍL, M. Dopady pandemie: Rekordně narostl počet vražd a domácího násilí. In: *Denik.cz* [online]. 2021 [cit. 2022-04-04]. Dostupné z: https://www.denik.cz/ze_sveta/covid-dopad-domaci-nasili-vrazdy.html,
- KRAUS, B. et al. *Středoškolská mládež a její svět na přelomu století*. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-125-1.
- KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 2. vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0643-9.
- KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. ISBN 978-80-7435-575-2.

- KRAUS, B. Sociální pedagog jako profese?. In: *Socialia 2015: Možnosti uplatnění sociálního pedagoga/sociální pedagogiky v současné společnosti*. Hradec Králové. Gaudeamus, 2016, s. 6–11. ISBN 978-80-7435-655-1.
- LANG, M., NICHOLSON, P. *Living Together, Separating, Divorcing: Surviving During a Pandemic*. Dublin: OGX Group, 2020. ISBN 979-8-6433-5198-6.
- LSA.PARTNERS. O nás. In: *Lsa.partners* [online]. 2021 [cit. 2022-05-05]. Dostupné z: <http://www.lsa.partners/#about>.
- MAGDALENÍUM. *Výroční zpráva 2020* [online]. Brno: MAGDALENÍUM, z. s., 2021 [cit. 2022-04-03]. Dostupné z: <https://www.magdalenium.cz/file.php?nid=4875&oid=8238301>
- MAREŠOVÁ, A. a kol. *Analýza trendů kriminality v roce 2013*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2014. ISBN 978-80-7338-142-4.
- MIOVSKÝ, Michal et al. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Sdružení SCAN, 2010. ISBN 978-80-87258-47-7.
- MORAVCOVÁ, E. a kol. *Delikvence mládeže: trendy a souvislosti*. Praha: Triton, 2015. ISBN 978-80-7387-860-3.
- NOVOSAD, L. *Základy speciálního poradenství: struktura a formy poradenské pomoci lidem se zdravotním nebo sociálním znevýhodněním*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-197-5.
- CHOMYNOVÁ, P., CSÉMY, L., MRAVČÍK, V. Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) 2019. *Zaostřeno* [online]. Praha: Úřad vlády České republiky, roč. 6, č. 5, s. 1–20 [cit. 2022-07-15]. ISSN 2336-8241. Dostupné z: https://www.drogy-info.cz/data/obj_files/33292/1057/Zaostreno%202020-05_ESPAD%202019.pdf.
- MŠMT. *Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2009–*

- 2012 [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2009 [cit. 2011-07-15]. Dostupné z: https://www.data-plan.info/img_upload/7bdb1584e3b8a53d337518d988763f8d/strategie-prevence-rizikovych-projevu-chovani_msmt.pdf.
- MŠMT. *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013–2018* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2013a [cit. 2013-11-07]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/file/28077>.
- MŠMT. *Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2013b [cit. 2016-02-23]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>.
- MŠMT. *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019–2027* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2019 [cit. 2022-05-05]. Dostupné z: https://www.msmt.cz/uploads/narodni_strategie_primarni_prevence_2019_27.pdf.
- NADACE SIRIUS Prognóza dopadu covid-19 na rodiny s dětmi. In: *Nadacesirius.cz* [online]. 2021 [cit. 2022-04-04]. Dostupné z: <https://www.nadacesirius.cz/vyzkumy/prognoza-dopadu-covid-19-na-rodiny-s-detmi>.
- NĚMEC, J., VOJTOVÁ, V. et al. *Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním = Education of socially disadvantaged pupils*. Brno: Paido, 2009. ISBN 978-80-7315-191-1.
- NIELSEN SOBOTKOVÁ, V. a kol. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-4042-3.
- NOVOTNÁ, K. Pandemie vyrábí digitální závisláky. I kvůli práci z domova a online škole. In: *Idnes.cz* [online]. 2020 [cit. 2022-04-04]. Dostupné

- z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/zavislost-na-modernich-technologiich-nelitkova-zavislost-home-office-online-vyuka-koronavirus.A201119_165644_domaci_knn
- NYKLOVÁ, B., MOREE, D. *Násilí na ženách v souvislosti s COVID-19: výzkumná zpráva* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Fakulta humanitních studií UK, 2021 [cit. 2022-02-02]. Dostupné z: https://fhs.cuni.cz/FHS-2587-version1-nasili_na_zenach_v_souvislosti_s_covid_19.pdf.
- ONDREJKOVIČ, P. *Sociálna patológia*. 3. dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda, 2009. ISBN 978-80-224-1074-8.
- OPEKAROVÁ, O. *Kapitoly z výchovného poradenství: školní poradenské služby*. 2. vyd. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2010. ISBN 978-80-86723-96-9.
- PÍTHA, P. *Velká iluze českého školství* [přednáška]. Hradec Králové: Pedagogické dny na Univerzitě Hradec Králové, 2. 4. 2008.
- POLICIE ČESKÉ REPUBLIKY. Statistické přehledy kriminality: 2016–2021. In: *Policie.cz* [online]. Praha, 2017–2022 [cit. 2022-04-03]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/statistiky-kriminalita.aspx>.
- PORTEŠOVÁ, Š. Dvojí výjimečnost. In: *Nadanedeti.cz* [online]. 2011 [cit. 2017-11-11]. Dostupné z: http://www.nadanedeti.cz/index.php?stranka_id=45.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E. a MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 7., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0403-9.
- RADIMECKÝ, J. et al. *Prevence a adiktologie pro odborníky pracující v ústavní výchově a preventivně výchovné péči: učební podklady ke kurzu*. Praha: Centrum adiktologie PK 1. lékařské fakulty a VFN, Univerzita Karlova, 2007. ISBN 978-80-239-9961-7.

- RIESMAN, D. et al. *Osamělý dav: studie o změnách amerického charakteru: zkrácené a revidované vydání*. Překlad I. HÁJEK a M. HÁJKOVÁ. 2. vyd. Praha: Kalich, 2007. ISBN 978-80-7017-062-5.
- SCHEINOST, M. a kol. *Analýza trendů kriminality v České republice v roce 2020*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2021. ISBN 978-80-7338-196-7.
- SCHWAB, K., MALLERET, T. *COVID-19: The Great Reset*. Switzerland: Forum Publishing, 2020. ISBN: 978-2-940631-11-7.
- SKOPAL, O. *Vztah osobnostních charakteristik adolescentů s různými formami rizikového chování*. Olomouc, 2012. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Vedoucí práce Martin Dolejš.
- SUE RYDER. *Neztratit se ve stáří – výzkum* [online]. 2021 [cit. 2022-07-14]. Dostupné z: <https://www.sue-ryder.cz>.
- SVOBODA HOFERKOVÁ, S., BĚLÍK, V. *Rodina v prevenci rizikového chování žáků*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2019. ISBN 978-80-7435-768-8.
- ŠENKOVÁ, S. *Latinsko-český, česko-latinský slovník*. 3., opr. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-143-8.
- ŠUSTOVÁ, J. Rok v karanténě přinesl nárůst sociálně patologických jevů i zvýšenou solidaritu, hlásí téměř 60 % středisek Diakonie. In: *Temata.rozhlas.cz* [online]. Český rozhlas, 2021 [cit. 2022-04-03]. Dostupné z: <https://temata.rozhlas.cz/rok-v-karantene-prinesl-narust-socialne-patologickych-jevu-i-zvysenou-solidaritu-8470365>.
- VÁVROVÁ, P. *Učitel jako poradce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1999. ISBN 80-7041-159-7.
- VÚPSV. První výsledky výzkumu „SOUČASNÁ ČESKÁ RODINA“. In: *Vupsv.cz* [online]. 2021 [cit. 2022-08-14]. Dostupné z: <https://www.vupsv.cz/tematicke-okruhy/covid-19/>.

Vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů. In: *Zakonyprolidi.cz* [online]. © AION CS, s. r. o., 2010–2022 [cit. 2022-06-12]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2005-72>.

Vyhláška č. 317/2005 Sb., o dalším vzdělávání pedagogických pracovníků, akreditační komisi a kariérním systému pedagogických pracovníků, ve znění pozdějších předpisů. In: *Zakonyprolidi.cz* [online]. © AION CS, s. r. o., 2010–2022 [cit. 2022-06-12]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2005-317>.

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů. In: *Zakonyprolidi.cz* [online]. © AION CS, s. r. o., 2010–2022 [cit. 2022-06-12]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>.

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1 Řešení kyberšikany (či dalších nebezpečných jevů spojených s online komunikací).....	37
Tabulka 2 Prevalence vybraných druhů antisociálního chování podle pohlaví a věku v národní části projektu SAHA (v %).....	49
Tabulka 3 Identifikované typy v národní části projektu SAHA.....	50
Tabulka 4 Souhrnné indexy delikvence v ISRD-3.....	55
Tabulka 5 Oběti kyberšikany u českých dětí dle jednotlivých forem.....	61
Tabulka 6 Platformy a služby využívané k útokům na děti.....	61
Tabulka 7 Osobní údaje, které české děti zveřejňují na internetu.....	64
Tabulka 8 Sociální sítě, které používají české děti	65
Tabulka 9 Oběti kyberšikany u slovenských dětí dle jednotlivých forem	66
Tabulka 10 Vývoj kyberšikany v populaci českých dětí (2011–2013) – oběti	68
Tabulka 11 Výskyt některých sledovaných rizikových aktivit ve Skopalově studii.....	70
Tabulka 12 Výsledky dotazníku VRCHA.....	73
Tabulka 13 Prevalence rizikového chování – porovnání ČR a SK (v %)..	76

SEZNAM ILUSTRACÍ

Grafy

Graf 1 <i>Užívání tabákových výrobků a elektronických cigaret</i>	53
Graf 2 <i>Užívání konopných látek</i>	54
Graf 3 <i>Vývoj kriminality dětí v letech 2008–2018</i>	58
Graf 4 <i>Vývoj kriminality mladistvých v letech 2008–2018</i>	59
Graf 5 <i>Koho by děti kontaktovaly v případě kyberšikany</i>	62

Obrázky

Obrázek 1 <i>Index závažnosti problému (zohledňuje počet zasažených rodin a míru dopadu na tyto rodiny)</i>	25
Obrázek 2 <i>Registrovaná a objasněná kriminalita v ČR</i>	28

Schémata

Schéma 1 <i>Školský poradenský systém</i>	85
--	----

Název: **AKTUÁLNÍ OTÁZKY SOCIÁLNÍ PATOLOGIE
A SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY 1**

Autoři: Mgr. et Mgr. Stanislava Svoboda Hoferková, Ph.D., LL.M.
prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.
doc. PhDr. Václav Bělík, Ph.D.

Recenzent: doc. PhDr. Iva Jedličková, CSc.

Grafická úprava: Mgr. Martin Knytl, MCS

Rok vydání: 2022

Místo vydání: Hradec Králové

Vydání: první

© Stanislava Svoboda Hoferková, Blahoslav Kraus, Václav Bělík, 2022

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus jako svou
1818. publikaci.

ISBN 978-80-7435-884-5 (online; pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

